

306

ÚJ FOLYAM XI. 7-8. SZÁM BUDAPEST, 2002. AUGUSZTUS ÁRA: 288 FT

Am!

MAGYAR SZEMLE

KULIN FERENC DEBRECZENI JÓZSEF ORBÁN-KÖNYVÉRŐL
LÁSZLÓFFY ALADÁR: A DAVIES-SAGA – NAGY GÁSPÁR: PÜSKIÉK
ERDŐDY GÁBOR KOSSUTH DILEMMÁJÁRÓL – TÖRÖK BÁLINT
EGY 1944-ES AKCIÓRÓL – VÁRNAGY ILDIKÓ: A TANÁRNŐ – BEKE
GYÖRGY A KISEBBSÉGI LÉTRŐL – CZAKÓ GÁBOR A HUMORRÓL
VÁLASZTÁSOK MIFELÉNK: GRÓH GÁSPÁR ÉS GYULAI GYÖRGY
TAXNER-TÓTH ERNŐ JOHN LUKÁCS SZELLEMI ALKATÁRÓL

HÍREK. A Magyar Szemle új folyama 1992 novemberében indult meg. A tízéves fennállást egy Magyar Szemle-antológia kiadásával szeretnénk megünnepelni az év végén. A kötetbe a tíz év legjobb írásaiból válogatunk. A válogatáshoz várjuk olvasóink javaslatait is. Kérjük, írják meg véleményüket a főszerkesztőnek.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2001) kedvezménytel vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 4800 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE TELJES SZÁMAI 2001 decembere óta olvashatók a világhálón. A korábbi számok terjedelmének kb. 40%-a érhető el elektronikusan.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>;

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt., Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jenesszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Livia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XI.	7-8. SZÁM	2002. AUGUSZTUS
KODOLÁNYI GYULA	<i>Új magyar komédia</i>	3
KULIN FERENC	<i>Szabálytalan recenzió</i>	6
TAXNER-TÓTH ERNŐ	<i>Egy emlékirat időszerű tanulságai</i>	23
ERDŐDY GÁBOR	<i>Behódolás vagy nemzeti önvédelem</i>	39
G. FODOR GÁBOR	<i>„Politikai szecesszió” – A „kivonulás politikája”</i>	66
TÖRÖK BÁLINT	<i>Az olaszországi küldetés</i>	91
CZAKÓ GÁBOR	<i>A humor, avagy az odája és a visszája</i>	112
VÁRNAGY ILDIKÓ	<i>A tanárnő</i>	118
ÁCS MARGIT	<i>Írói alkímia</i>	127
CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC	<i>Mi árt jobban az egészségnek?</i>	147
1% METAFIZIKA	<i>MIRCEA ELIADE: A Szent és a Profán</i>	150
	KÖRKÉP	
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>Olvasonapló</i>	152

NAGY GÁSPÁR	<i>Igazi könyves monumentum</i>	159
MOLNÁR PÁL	<i>Mindenkinek fizettünk</i>	165
BEKE GYÖRGY	<i>Kisebbségi léhelyzetek</i>	169
PETRÓCZI ÉVA	<i>Érzékiség és temperamentum</i>	180
NÉMETH ANTAL	<i>Elfeledett évtized</i>	184
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>A bécsi Gasometer</i>	188
TÓTH KLÁRA	<i>Nyomok a szívben</i>	192
METZ KATALIN	<i>Bumfordi népiség és cizellált artizstikum</i>	195
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Mire ad választ a választás?</i>	199
GYULAI GYÖRGY	<i>Országgyűlési választások Közép-Kelet-Európában I.</i>	210
	<i>Summaries</i>	222
	<i>E számunk szerzői</i>	223

A fedélen Szalay Lajos *Rakodómunkás* (1941) című rajzát közöljük. E számunkat az Ernst Múzeum *Elfeledett évtized* (*A 40-es évek*) című, valamint Futásfalvi Márton Piroska életművét bemutató kiállításának képeivel illusztráljuk.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

K: Készenlény Gula

Az új gazdagság
Az új magyar Balzac-nál, Magyar
ÚJ MAGYAR KOMÉDIA Fitzgeraldnál

Balzac, Fitzgerald, Móricz

Mostanában, az országban jövőben-menőben, sokat gondolok két honfitársamra, akiket még nem ismerek. Tudom, hogy itt élnek köztünk, de nevüket sem tudom, mert nem léptek még elő. Így hívom őket: Magyar Balzac, Magyar Fitzgerald. Lehet persze, hogy nem is pontos ez a névadás, hiszen csak ideiglenes. Az élet sosem ismétli önmagát az apró részletekben, s ezek a részletek nekünk, itt és most, fontosak. Az emberi részletek, és a díszletek is, a közeg: a műanyag, az interaktivitás és a tudásipar.

Nézelődöm, bámulom az otromba és veszélyes luxuszsipeket, igyekszem elkerülni őket, s közben arra gondolok, az egyik ilyen teknősbéka volánjánál ott ül a magyar Fitzgerald. Bámulom a kerítéstől kerítésig, kőfaltól kőfalig terpeszkedő, üres tekintetű musical-villákat, s néha arra gondolok, az egyikben ott lakik a magyar Balzac. Várom a történeteiket, várom, hogy mikor írják őket meg. Mert kell akadjon egy-kettő a tízezer között, akinek elege lesz, akinek eljön az igazság órája, kútmélyre zuhan – s aztán megírja történetét. Tízezer között kell akadjon egy-két írástudó. Egy-kettő, aki egyszer számot vet az életével.

Talán még nem telt el elég idő. Még tart az emelkedés, a lebegés szédülete. Még kevesen hullottak csak ki végleg az úgazdagok hálózatából – a kölcsönös szolgálatok és árulások, a közös bűnök és közös zsákmányok megtartó habarcsából.

Tizenöt éve tán, hogy hirtelen rettentő vagyonok felé sodorta a történelem előszele azokat, akik jó helyen voltak. Felröppentek a gyors gazdagság szelével – többnyire érdem

nélkül, erőfeszítés nélkül, és persze nem finnyásan. Mások, akik nem voltak annyira jó helyen, erővel és fondorlattal ragadták meg a történelmi vihar üstökét, csaltak, ütöttek és rúgtak, hogy együtt száguldhassanak a nagy ördögszekérfelhővel. Hogy ez a száguldás, ez a lebegés ott fent nemcsak szédítő, de rettenetes is, hogy a magjában a félelem nyargal, azt csak a státus-szimbólumok árulják el. Újgazdagjaink látszólag remekül érzik magukat, és zavartalan önfeledtséggel hajtanak végig a forgalommal szemben az egyirányú utcában. De aki ilyen kerítéseket épít, aki ilyen autó-erődítménybe zárkózik, az nagyon fél. Lehet, hogy tudja, mitől, lehet, hogy nem. Lehet, hogy dagadó énje szétrobbanásától retteg, ezért kellenek neki erős határok, vastag falak.

A gyors pénznek nagy ára van, s az élet úgy működik, hogy a számlát ki kell fizetni, előbb vagy utóbb. A lebegők számára nevetségesen hangzik, de vannak egyetemes törvények, s ezek a törvények bizony kegyetlenek tudnak lenni ahhoz, aki magára vonja őket. A gyors pénz és a gyors siker egy időre a törvények fölé dob bennünket, s úgy haladunk, mint vajban a kés, mintha légüres térben cikázna az akaratumk. De az árnyékunkon minden meglátszik, s az árnyékunk lerázhatatlan. Titokban, láthatatlanul követ bennünket, s egyszer egy kanyarban szembetalálkozunk vele. Ez a pillanat az összeomlás, a bukás, a megvilágosodás pillanata.

Balzac, Fitzgerald nem is tartoznak teljesen ebbe a világba – nem ők a hősei, nem ők a nagymenők. Ők eleve, mindig kicsit mások voltak. A nagy siker, a nagy hír elkerüli őket, mert ők tétovábbak, ők néha megrezzennek. Még szeretnek is. Az ő tehetségük a szemlélődés, az ábrázolás, az ítékezés, a részvét.

Várom tehát a pillanatot, amikor Magyar Balzac és Magyar Fitzgerald találkozik az árnyékával. És rádöbben, hogy csak úgy mentheti meg a lelkét, az összeszáradt számbőr maradékát, hogy visszatér valódi tehetségéhez, s megvallja a történetét, az álmait, a repülést és a zuhanást.

Hogy elmondja a többiek történeteit. Az árulásokat, a kíméletlenséget, a mértéktelenséget, az őrült pénzszerzést. A szörnyű ízlészavart abban a világban, ahol semmilyen felsőbb elv, semmilyen hagyomány nem kap helyet. Az árulásokat, anya, feleség, gyermek, barát és szerelmek, mindnyájunk ellen. S legfőképpen önmaguk elárulását:

Azért várom Balzacék felbukkanását, mert e történetek nélkül nem lesz teljes az önismeretünk. Rendkívüli és rettenetes dolgok történtek itt az elmúlt tizenöt évben – meg nagyon szépek is – de alig mondott el belőle valamit a próza és a film. Márpedig az a nekünk oly kedves valami, amit magyar kultúrának nevezünk, közösségi lelkiületünk addig él, amíg nincsenek tudatkimaradásai. Történetekből, történetekben él a kultúra, az emberi világ – s a történetek akkor hitelesek, ha érezzük, hogy megszenvedett egyszerűséggel mondják el őket. Ez is része a mesemondó pokoljáró próbájának – tűzön át juthat csak el az áttetszőség ajándékához, az egyszerűség látszatához.

Várom a Magyar Balzac, a bukott vállalkozó, a Magyar Fitzgerald, a bukott tőzsdésfiú történetét, az eredetektől máig. És nagyon várok egy harmadik magyar mesélőt, az új Móriczot, vagy filmes utódját, aki elmondja az új szegénységet – Balzac és Fitzgerald láthatatlan áldozatainak történetét. *Új Hét krajcárt* és új *Boldog embert*.

Biztos eljönnek ők, ez csak idő kérdése. S az ő történeteik fogják végleg megmutatni a manírrá süllyedt anti-elbeszélő-divat, a posztmodern kommentár-művészet laposságát. Akkor kiderül majd, hogy a bodrok és fodrok, szövegek és kommentárok, kivágások és ragasztások mögött ritka az emberi hitel, hogy az elmésség egymagában nem tud világot teremteni.

Még csak annyit: hiszem, hogy van Magyarországon ma tisztességes munkával szerzett vagyon, megérdemelt siker.

Kód: Orbán Viktor X 809

Debreczeni József Orbán Vik-
torról szóló könyvéről

A'4

SZABÁLYTALAN RECENZIO

Debreczeni könyve nem azért jó könyv, mert alapos, hi-
teles és szuggesztív képet fest folytonosan változó hő-
séről, hanem mert a főszereplő életútját elemezve magát
a változást: a személyiséget formáló történelem és a törté-
nelmet formáló személyiség bonyolult egymásra hatását
képes megragadni. Nyilvánvaló, hogy ez a képesség szá-
mos technikai adottságot (elemző hajlam, arányérzék, tájé-
kozottság stb.) feltételez, ám ahhoz, hogy ezek az adottsá-
gok egymással összhangban működjenek, annak titka az
életrajzírónak a tárgyaához fűződő személyes viszonyában
keresendő.

Ami az írói adottságokat és az ítélőképességet ille-
ti, az Orbán-életrajz szembetűnően érettebb „produkció”
a szerző Antall Józsefről szóló könyvéénél. Noha Debrec-
zeni ezúttal sem állja meg, hogy olykor hangot ne adjon
a történet fő- és mellékszereplőit kategorikusan minősítő
rokon-, illetőleg ellenszenvének, és nem mindig tud ellen-
állni a tárgya szempontjából érdektelen, ám jó poénra he-
gyezhető sztorik csábításának, az elbeszélés irodalmi mi-
nőségét azonban jellem- és jelenetábrázoló készségének
ereje, értekező stílusának lényegre összpontosító, áttetsző
tömörsege és a szimbolikus jelentést is hordozó nagy ívű
szerkezet összhatása teremti meg. A szerzőnek a tárgya-
hoz fűződő viszonya, ami ezeket a történetírói kvalita-
sokat működésbe hozza, nem korlátozható sem az érzel-

* Debreczeni József: *Orbán Viktor*. Osiris, 2002.

mek, sem a morál, sem a politikum fogalomkészletére. Nem mondunk tehát sokat, ha megállapítjuk: Debreczeni Orbán-élményét érzelmi ambivalencia, kritikus erkölcsi alapállás és („jobbra” húzó) politikai elfogultság formálja. Ezt a fajta szubjektivitást ugyanis nem az előítéletesen szemlélődő ember *érdeklődése*, hanem a történet szerencsés alakulásában reménykedő csapattárs személyes *érdekeltsége* motiválja.

Azok a nagy horderejű változások, amelyek az ország történetének a legutóbbi tíz esztendejében zajlottak, közvetve vagy közvetlenül összefüggenek Orbán Viktor személyével. A pártstruktúra átrendeződése, a végrehajtó hatalom központosítása, az európai integrációs folyamat radikális újraértelmezése, s egy polgári értékrendet érvényesítő társadalom- és nemzetpolitika kimunkálása jelentik e változások leglényegesebb elemeit. Debreczeni tüzetes vizsgálódás tárgyává teszi e folyamatokat, ám az imponálóan elmélyült politológiai elemzések végül is egyetlen kérdésre összpontosulnak. Miként történhetett, hogy a nyolcvanas évek végén szerveződött liberális ifjúsági csoportosulás alig egy évtized alatt a jobbközép konzervatív „térfél” meghatározó erejévé válhatott? A kérdésre adható válaszok nem pusztán egy eseménytörténetet írnak le, hanem a konzervatív oldal erkölcsi-politikai minőségét is értékelik.

Debreczeni tehát nemcsak arra vállalkozott, hogy ebben a pártpolitikai eseménysorban kövesse nyomon Orbán Viktor szerepét, hanem arra is, hogy hőse történetének a közvéleményben, a médiában, illetőleg a politikai szakirodalomban kialakult értelmezéseit („narratíváit”) is mérlegre tegye, és szembesítse azokat saját tapasztalataival, illetőleg a történet folyamán több kérdést illetően is módosuló politikai meggyőződésével. Könyvében a „jobboldali térfoglalás” történetének három markánsan különböző elbeszélése körvonalazódik.

Az egyik szerint a Fidesz feladta (elárulta) egykori politikai hitvallását (liberális értékrendjét), s felismerve az ún. nemzeti-keresztény pártok megroppanása következtében keletkező politikai vákuumot, jobboldali frazeológiát kezdett használni, hogy megnövelje támogatottságát. A nemzeti szólamok mögött azonban hiába keresnénk meggyőződést és elkötelezettséget, mert igazi indítékuk az anyagi javak s a hatalom birtoklásának vágya. Lényegesen nem különböznek tehát a baloldaltól, amit az is bizonyít, hogy ők is egy újfajta egypártrendszer, azaz a kétpárti politikai váltógazdálkodás kialakítására törekszenek. Mindezért az ország, a nemzet igazi érdeke az, hogy a rendszerváltoztató nemzeti erők megóvják magukat a Fideszbe való beolvadástól, s ha vezető szerepre már alkalmatlanok is, legalább ellensúlyt képezzenek a Fidesz-központú erőtéren belül. Ennek az „elbeszélés”-nek többféle variációja volt és van. A Fidesszel kötött koalíciós szerződés kényszeréből fakadóan az együttműködés és az önállóság kényes egyensúlyát volt hivatva alátámasztani részint az MDF, részint a vele is rivalizáló FKgP verziója, míg a koalícióból kiszoruló „Torgyán-párt”, illetőleg az azon kezdettől kívül rekedt KDNP és MDNP egyre inkább a Fidesz „elvtelenségének” és „pragmatizmusának” bírálatával támasztotta alá saját autonómiatörekvését. (Ez utóbbiak öngazoló próbálkozása szükségszerűen vezetett a Centrum-párti kalandhoz, ami azonban a jobb-közép értékrend megtagadását is jelentette.)

A másik elbeszélés a baloldali pártok ideológiáját tükrözi. Ebben is erős hangsúlyt kap az eredeti célok, a liberális értékek elárulásáról szóló vád, ám itt sokkal drámaibbnak tűnnek fel a „jobboldali elhajlás” következményei. A Fidesz pályafutásának szocialista és szabad demokrata értelmezői szerint egy maroknyi csoportosulás gátlástalan hatalmi ambíciója oda vezetett, hogy reálissá vált a szélsőjobboldali radikalizmus uralomra jutásának a veszélye.

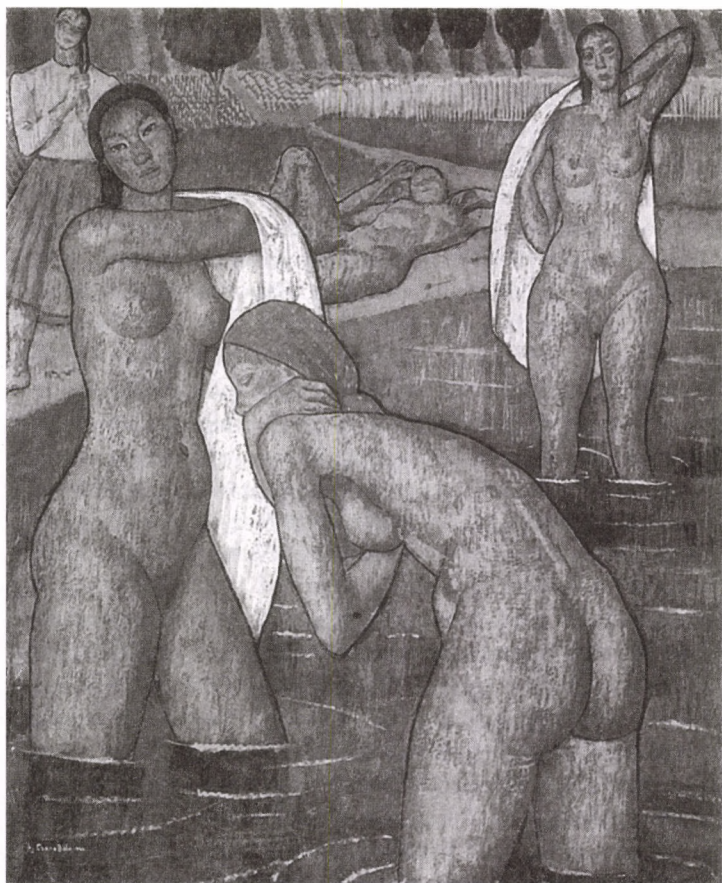
E narratíva szerint tehát nem az volna a fiatal demokraták bűne, hogy pusztán verbálisan azonosultak a jobboldal eszményeivel, s eközben hatalmon maradásuk érdekében kiárusították az országot, hanem éppen az, hogy a politikai gyakorlat szintjére emelték a nemzeti radikalizmus eszmei és érületi tartalmait: a xenofóbia és a rasszizmus bátorításával feldúlták a társadalmi békét, a nacionalista és antiglobalista érzelmek felkorbácsolásával pedig akadályokat gördítettek az ország gazdasági felemelkedése és európai integrációja elé. A baloldali elemzők ezt a Fidesz-portrét részben a radikális jobboldali média és a miniszterelnök együttműködésével, részben pedig a MIÉP és a konzervatív koalíció közötti csendes összjáték tényeivel vélték-vélik igazolhatónak. Ennek az elbeszélésnek – igazságtartalmától függetlenül – döntő szerepe volt a jobboldal választási vereségében.

A Fidesz történetéről szóló harmadik elbeszélést maguk az érintettek komponálták. Ez az önarckép természetesen a folytonosság és a következetesség jegyeit hangsúlyozza. Azokkal a vádakkal szemben, melyek szerint az SZDSZ-szel kötött szoros szövetséget egy száznolcvan fokok fordulattal hagyták maguk mögött, és Fodor Gáborék „kiűzésével” a párt igazi arcát veszítették el, azt állítják, hogy a kezdetektől jól megkülönböztethető volt az általuk képviselt nemzeti szabadelvűség a szabad demokraták doktriner, kozmopolita liberalizmusától. Úgy ítélik, hogy a nemzeti liberális törekvések eszmetörténetileg is összefonódtak a modern, értékközpontú konzervativizmussal, következésképpen az igazi választóvonal nem konzervativizmus és liberalizmus között, hanem a nemzeti érdekek elárulói és következetes védelmezői között húzódik. A szabad demokraták és a szocialisták együttműködése – amely az állampárti és a piacgazdasági elitiek érdekvédelmi szövetségét jelenti – ebből a nézőpontból nem koalíciós kényszernek, hanem az „összetartozó dol-

gok összenövésének” minősül. Azaz nem a Fidesz sodródott jobbra, hanem az SZDSZ mozdult el balra arról a pontról, ahonnan valamikor együtt indultak. A Magyar Polgári Pártot létrehozó fiatal demokraták – saját megítélésük szerint – csak annyit változtak tehát, amennyit a történelmi körülmények változása megkövetelt, anélkül azonban, hogy a követelményekhez való igazodás elkezdte volna önazonosságukat.

Debreczeni mindhárom „elbeszéléshez” történetírói tárgyilagossággal és filológusi alapossággal közelít, és mindegyik esetben felleli a részgazságok, a szubjektív elfogultságok, az elhallgatások, a torzítások és a kozmetikázások mozzanatait. Ami persze nem azt jelenti, hogy ne tudná megkülönböztetni a hamisságoknak és az igazságoknak az egyes elbeszélésekre jellemző arányait. Egyetértéssel konstatálhatjuk, hogy ebben az összevetésben a baloldal vezető politikusai és médiasztárjai bizonyulnak a legprofibb történelemhamisítóknak, s nem csodálkozhatunk azon sem, ha a rangos második helyen a polgári koalícióból kisodródó, vagy azon eleve kívül rekedt rendszerváltoztató pártok, illetve híveik állnak. Vessünk egy pillantást előbb a két baloldali párt „összenövésének” Debreczeni által felvázolt történetére!

Nem az elvek és értékek rokonsága, hanem kétfajta hatalmi aspiráció egymásrataltsága érlelte az MSZP–SZDSZ koalíciót. Míg az első szabad választások előtt a szabad demokraták látszólag okkal tarthattak attól, hogy a reformkommunisták népi szárnya és az MDF közötti közeledés egy velük szembeni hatalmi tömörüléshez vezethet, a második ciklusra készülve felismerték, hogy a népieket maguk alá gyűrő piaci szocialistákkal való szövetkezés nélkül ők maguk soha nem juthatnak hatalomra. Míg 1989-ben és 1990-ben radikálisan antikommunista szólamaikkal a népi baloldal és az MDF közeledését akarták megakadályozni, e „veszély” elhárulása után minden ideológiai és erkölcsi

CZENE BÉLA: FÜRDŐ NŐK, 1944

gátlás nélkül keresték a kádári állampárt jogutódjaival való együttműködést. Nem arról volt tehát szó, hogy egy megtisztuló és megerősödő szocialista párt az idő múlásával egyre szalonképesebbnek tűnt a liberálisok szemében, hanem arról, hogy az SZDSZ – saját hatalmi törekvéseinek si-

kere érdekében – tudatosan kihozta a szocialistákat abból a karanténból, amelybe a rendszerváltoztató társadalom erkölcsi ítélete zárta őket. (Debreczeni a taxisblokáid idején, illetőleg Charta-mozgalomban kialakult MSZP–SZDSZ összjátékot idézi fel a két párt közeledésének bizonyítékeként. Ez a dokumentáció azonban hiányos. A két látványos kézfogásnál semmivel sem kisebb jelentőségű ugyanis az a kulisszák mögött [1992-ben] létrejött paktum, amelynek – egy, az MDF és az MSZP közötti megállapodás felrúgásával – a médiatörvénnyel kapcsolatos közös ellenzéki álláspont kialakítása volt a célja. Ha meggondoljuk, hogy az egyébként is túlsúlyban lévő balliberális mediapozíciók megőrzésének, majd az 1996-os törvény általi kiterjesztésének milyen szerepe lesz másodszori hatalomra jutásukban, ennek a tíz évvel ezelőtti paktumnak meghatározó jelentőséget kell tulajdonítanunk!) Így fonódott össze a gazdasági-politikai elitnek kezdetben szemben álló két csoportja. Mindkettőjük számára nélkülözhetetlen az a „stafírungr”, amit a másik fél hoz az érdekházasságba. A szocialista párt szállítja a kádári konszolidáció iránt nosztalgákat tápláló tömegek szavazatait, míg az SZDSZ gyűjti be azoknak a globalizációs erőknél (gazdasági és pénzügyi világhatalmaknak) a támogatását, amelyeknek elemi érdeke az ország – s az egész kelet-közép-európai térség – gazdaságának és infrastruktúrájának gyors integrálása, ami, tudjuk, ki fog élezni jónéhány társadalmi kérdést. Debreczeni igen részletesen és lényegre törően ábrázolja azt a fejlődéstörténetet, melynek során Orbán fokozatosan leszakad a szabad demokráciáról, majd élesen szembe helyezkedik velük. Kezdetben csupán az idősebb testvér gyámkodásával szembeni lázadó hajlam motiválja a fiatal demokraták önállósulási törekvéseit, ám a baloldali blokk kialakulásától kezdődően egyre élesebben körvonalazódó társadalom- és nemzetpolitikai stratégiát szegeznek szembe a rendszerváltoztatás neoliberális forgatókönyvével.

Jól látja Orbán életrajzírója, hogy ebben a hatalmi érdekházasságban a súlyosabb erkölcsi és politikai felelősség a szabad demokratákat terheli. Ők azok ugyanis, akik a kádári diktatúra gyakorlóival való együttműködésüket mentegetni kényszerülnek, s akiknek ezért elemi érdekük egy olyan ellenségkép konstruálása, amely felmentést ad az ellenféllel való szövetkezésre. Debreczeni – akit nem lehet azzal vádolni, hogy érzéketlen lenne a Csurka-féle ideológia veszélyeivel szemben – miközben különbséget tesz a „szélsőjobboldali fenyegetés” és a „nemzeti radikalizmus” előretörése között, éles logikával és megbízható tárgyszerűséggel bizonyítja, hogy míg az előbbinek nincs valóságos alapja, a nemzeti radikalizmus térhódításáért kizárólag a baloldal nemzetietlen hatalomgyakorlása okolható. (Nem Antall-lal és nem a polgári koalícióval szemben, hanem kizárólag a Horn–Kuncze kormány ellenzékeként erősödött meg a MIÉP annyira, hogy bejuthatott a parlamentbe!)

A konzervatív oldal nézőpontjából érzékeny felületeket, fájó pontokat érint az az elemzés, amely a Fidesznek a jobbközép pártokhoz fűződő viszonyának fejlődéstörténetét taglalja. A külső szemlélő számára itt nehezen követhető fordulatok követik egymást, s a gyors váltások sok jóhiszemű, nemzeti érzelmű szavazópolgárban keltettek „menet közben”, és a mából visszatekintve is gyanakvást és bizalmatlanságot a fiatal demokratákkal szemben. Debreczeni könyvének nem elhanyagolható értéke, hogy ezt a bonyolult történetet minden drámai konfliktusával és minden katarziséval rekonstruálni tudta.

Nem volt magától értődő, hogy Antall József és Orbán Viktor között a nemzeti kerekasztal tárgyalásokon kialakult partneri viszony után, pusztán az ellenzéki szereppel nem indokolható, kíméletlen és tiszteletlen hangot ütöttek meg a Fidesz képviselői az első szabadon választott magyar kormány miniszterelnökével szemben. Nem vol-

tak egyeztethetők Orbán Viktor pártjának deklarált nemzeti liberalizmusával azok az akciók és megnyilatkozások, amelyek az MDF-kormánynak az egyházakkal, a hittanoktatással és a határon túli magyarsággal kapcsolatos szándékait és intézkedéseit vették célba. Nem volt elvszerű, a jogállamiságot tiszteletben tartó a Fidesz álláspontja, amikor kétségbe vonta az anyagi kárpótlás indokoltságát. Nem volt saját karaktere, önálló iránya az ellenzéki Orbán magatartásának, amikor szóltanul asszisztált ahhoz a médiapolitikához, amelyet a köztársasági elnök alkotmány sértő magatartása ellenére is védelmükbe vettek az SZDSZ-MSZP paktum végrehajtói. Sorolhatnánk még az Orbán-életrajzban felvonultatott példákat, de elég talán ennyi is annak érzékeltetésére, hogy Debreczeni nem hallgatja el, nem kerüli ki azokat az eseményeket, amelyek nemcsak a maguk idején keltettek megdöbbenést és visszatetszést a polgári oldalon, hanem a későbbi fenntartásoknak és szembefordulásoknak is magyarázatául szolgáltak, szolgálnak.

Debreczeni Fidesz-, illetve Orbán-kritikája persze nem korlátozódik az első ciklusban játszott ellenzéki szerepük bírálatára. Attól kezdődően, hogy 1995 tavaszán megkezdődtek egy hárompárti (MDF, KDNP, Fidesz) „Polgári Szövetség” előkészületi tárgyalásai, azon keresztül, hogy a Fidesz az MDF mellett a FKgP-vel is koalíciós szerződést kötött, egészen odáig, hogy 2002 tavaszán a MIÉP-es tüntetők is Orbán Viktor győzelméért vonultak az utcára, számos sűrűlódás, szakadással fenyegető ellentét, barátságtalan gesztus, színpalak mögött megüzent ultimátum zavarta meg a végül is csaknem kivétel nélkül egy irányba tartó polgári erők viszonyát. Orbán éppúgy ott volt a belháborúk frontvonalain, a legkockázatosabb ütközetekben, miként az ünnepeles kézfogások, a közös tábor-építések helyszínein. Egyetérthetünk Debreczenivel abban, hogy azok a hibák, vétségek, amelyeket az egész jobboldal egybekovácsolásáért tevékenykedő Orbán követett el, lényegesen más ter-

mészetűek, mint valamikor a legkisebb ellenzéki frakció vezetőjének bírálatot érdemlő lépései voltak. Az akkori következetlen megnyilatkozások és elvtelen hallgatások egy, a pusztá fennmaradásáért küzdő, kicsiny nemzedéki csoportosulás vezéralakjának taktikai érdekű „alakoskodásai” voltak, az egész polgári tábort integrálni akaró párt-, illetve miniszterelnök azonban egy közérdekű program megvalósítása érdekében vállalja a hétköznapi morál és a politikai erkölcs nehezen feloldható konfliktusait. Persze lehet, hogy rosszul számol. Lehet, hogy a morális érzékenységet sértő politikai racionalitás olyan érzelmi ellenállásba ütközik, ami aztán maga is politikai tényezővé válik. Lehet – de nem tudhatjuk biztosan. Maga az életrajzíró sem tud erre a kérdésre megnyugtató választ adni. Pontosabban: a felelet, amit végelemzőként megfogalmaz, nincs összhangban világos és következetes okfejtésével.

De lássuk ezt közelebbről! Debreczeni felidézi saját erkölcsi felháborodásának emlékét, melynek annak idején egy Orbánnak címzett levélben hangot is adott. Az ok az MDNP „elárulása” volt. 1996-ban vagyunk: az akkori MDF egyik szárnya azért válik ki pártjából, s alapítja meg a Magyar Demokrata Néppártot, mert a vezető pozíciókat megszerző riválisai akadályozzák a Fidesszel alakítandó Polgári Szövetség létrejöttét. Alig telik el néhány hét, és Orbán elfogadja az új vezetőségű MDF együttműködési ajánlatát azzal a feltétellel együtt, hogy az új párt tagjai abban nem vehetnek részt. E sorok írója, mint a Polgári Szövetség egyik sűrűgője, a perifériára sodródott MDNP egyik alapítója, tanúsíthatja, hogy a szóban forgó Fidesz-akció bizony súlyosan sértette az elárultak önértetét. Debreczeni – hat év távlatából visszatekintve a történetre – felmenti Orbánt az erkölcsi vétség (hűtlenség, árulás) vádjától. Felmenti, mert úgy ítéli, hogy az MDNP-énél lényegesen nagyobb támogatottságú maradék MDF-fel való megegyezés jobban szolgálta a polgári oldal összefogásának stratég-

giai célját, mint a tábor nélküli, új kis párttal való együttműködés. A politika erkölcsse itt másfajta magatartást diktált, mint a hétköznapi morál. Így Debreczeni. Személyes vallomás: ma már magam is így látom. A politikában az adott szó csak akkor számonkérhető, ha a számonkérő is aláveti magát a közös cselekvés politikai szabályainak. Mi, MDNP-sek politizáló értelmiségiekként tekintettük árusulásnak azt a döntést, amely éppen a mi szándékainkat valósította meg – nélkülünk.

Ha Debreczeni ennek az ítéletének a logikáját vitte volna tovább, könyve végén aligha kérdőjelezhetné volna meg az orbáni stratégia lényegét. Szerzőnk – az ideai választási vereség okait kutatva – arra a következtetésre jut, hogy célszerűbb lett volna, ha a Fidesz az MDF bedarálása helyett teret engedett volna az MDF és az MDNP által meghirdetett „Békejobb” kezdeményezésnek. Így azok a szavazók, akik magukat a jobboldalhoz tartozónak érzik, de – okkal, ok nélkül – ellenszenvet táplálnak a Fidesz iránt, egy jobbközép pártalakulatra adott voksukkal a polgári oldal győzelmi esélyét erősíthették volna. Így viszont – véli Debreczeni – a renegát Centrumra, azaz a jobboldal ellen szavaztak. Ez az okoskodás azt az el nem hanyagolható tényt hagyja figyelmen kívül, hogy a „Békejobb” ötlete nem egy egységes jobboldal kiterjesztéséért, hanem a Fidesztől független jobbközép pártszövetség létrehozásáért született. Egy olyan önálló nemzeti-konzervatív tömörülés volt tehát a célja, amelyik persze nem zárkózott volna el a fiatal demokratákkal való együttműködéstől, de – reményei szerint – nemcsak elfogadni, hanem diktálni is képes lett volna a szövetkezés feltételeit.

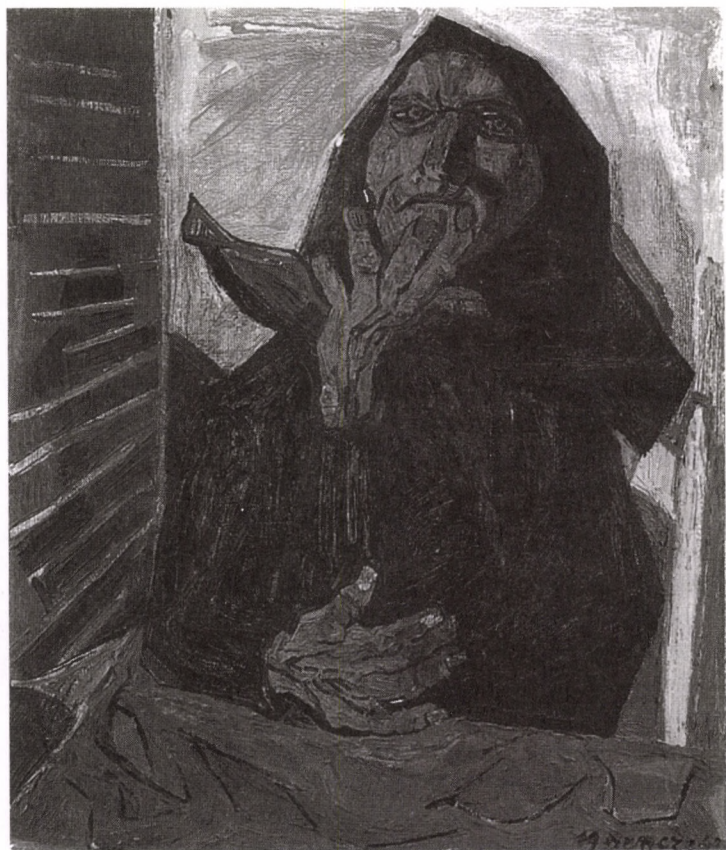
Szögezzük le: akadémikus kérdés vitájába bocsátkoznánk, ha elméleti általánosságban mérlegelnénk, melyik hatalmi struktúra a jobb, működőképesebb. Vajon az, amelyik több párt szoros szövetségére, uniójára épül, avagy az, amelyik önálló szervezeti struktúrával, döntéshozatali jogosít-

ványokkal rendelkező politikai erők újra és újra megszervezett akcióegységére támaszkodik. Nyilvánvaló, hogy ha fennáll annak a veszélye, hogy a szorosabb együttműködés olyan fokú hatalomkoncentrációhoz vezethet, amely a demokratikus intézményrendszer létét veszélyezteti, a lazább pártszerkezet a kívánatosabb. Ám ha egy társadalmat, egy nemzeti közösséget az a veszély fenyegeti, hogy a formálisan ugyan jól működő demokrácia képtelen a köz érdekeit érvényre juttatni, célszerű a központi (kormányzati) hatalom mögé nagyobb szakítószilárdságú, „egyöntetűbb” pártstruktúrát állítani.

Magyarország a rendszerváltoztatás óta egyfolytában koalíciós kényszerektől szenved. Történelmi léptékkal mérve már csak pillanatok választják el attól, hogy nemzetállami szuverenitásának csaknem minden eleméről lemondjon az Európai Unió javára, ám mind ez ideig képtelen volt egységes politikai akarattá szervezni a hasonló értékeket valló, ugyanazon célokat követő polgárainak törekvéseit. A jobboldali pártok önállóságáért, sajátos stílusának, elkülöníthető szavazóbázisának megőrzéséért folytatott küzdelem elvonta a figyelmet a belső és külső ellenfelekkel vívandó csatáktól, az önazonosságot bizonygató szólamokban és deklarációkban kimerültek azok a szellemi energiák, amelyeket gyorsan változó világunk megértésére és naprakész cselekvési stratégiák kimunkálására kellett volna fordítani.

Fájdalmas dolog, de ki kell mondanunk: Antall József tragikusan félbeszakadt kísérlete után egyedül Orbán Viktor tartotta kötelességének, hogy a politika világát ne pusztán az érdekképviselő technikáival, taktikai manőverezéssel, hanem erőviszonyainak modellezésével, törvényszerűségeinek megértésével, egyszóval intellektuálisan is birtokba vegye. Debreczeni könyvének az a fejezete (*Egy új társadalom- és nemzetpolitika kísérlete*), amely Orbán szellemi tájékozódását, elméleti stúdiumait köve-

ti nyomon, érthetővé teszi azt, ami eladdig rejtély volt (s egyúttal választ ad a bevezetőben feltett kérdésünkre): hogyan lehetséges, hogy egy liberális elveket követő nemzedéki csoportosulás vezetője maga mögé sorakoztassa szinte az egész jobboldal szavazótáborát. Ez a fejezet arról győzi meg az olvasót, hogy a gyakorlati politizálás mellett folytonosan és szenvedélyesen *tanuló* Orbán Viktor a Bibó- és a Rajk kollégiumban, illetőleg a budapesti és oxfordi egyetemi stúdiumain szerzett ismereteit nemcsak mennyiségi értelemben gyarapítja. Azoknak a szellemi áramlatoknak, közgazdaságtani és társadalomtudományi irányzatoknak a befogadására is időt és energiát fordít, amelyek mélyrehatóan és kellő kritikával elemzik a fejlett, modern világ globalizációs folyamatainak mind súlyosabb válságtüneteit, fenntartható fejlődésének egyre magasodó korlátait. Nyilvánvaló, hogy ezek a szellemi hatások is szerepet játszottak abban, hogy a nemzetközi fórumokon ne a nagyoknak és élenjáróknak „kijáró” alázat, feltétlen tisztelet és odaadás hangján, hanem egy sorsközösségben való egymásrautaltság szellemében, a világfolyamatok ártalmas hatásainak különösen kitett kis nemzet és beteg társadalom képviselőjének fokozott érzékenységgel szólaljon meg. Ezzel a szakszerű, egyben önérzetes, szuverén módon alku-képes magatartással Orbán „kopernikuszi fordulatot” hajtott végre a nemzeti-keresztény retorikát többnyire sérelmi pozícióból művelő magyar jobboldalon. A sebzettségével és büszkeségével egyaránt a közeli és távolabbi múlthoz kötődő, a feldolgozatlan politikai indulatok és a magasztos szimbólumok lelki varázsa között hányódó nemzeti érzületet a tapintható jelen és belátható jövő időkeretei közé sikerült „préselnie”, másfelől a nemzetféltés heveny lázában mitikusnak tetsző ártó erőket képes volt a politikai racionalitás tartományában értelmezni. S miután pszichológiai tapintattal és teoretikus érzékenységgel tette ezt, el tudta ke-

BENCZE LÁSZLÓ: ÖREGASSZONY, 1948

rülni a nemzeti tudat végletesen különböző minőségű és hangoltságú tartalmaival való – fölösleges – konfrontálódást.

Ennek az érzelmi alapú, ám nagyon is gyakorlati rendeltetésű nemzeti egységnek az elmélyülése és kiterjedése nélkül semmi esélyünk nincs arra, hogy a hamarosan elkö-

vetkező Nagy Integrációban meg tudjuk teremteni a haszonelvű globalizációs hatásoknak és a közösségek értékvédő, értékteremtő igyekezetének dinamikus egyensúlyát. Márpedig az egység létrejöttének örvendetes ténye nem kínálja egzszersmind fennmaradásának biztosítékát. Két irányból tűnnek fel azok a veszélyek, amelyek a létét fenyegetik. A nagyobbik kockázatot az anakronizmus kísértése jelenti. Túlságosan telített a múlttal ez a nemzeti érzület ahhoz, hogy az új ingerek folytonos áramlása nélkül korszerű tudjon maradni. Ha nincs aki, vagy ami a jelenben elrejtett „taposóaknákra”, vagy a közeli jövő – az uniós csatlakozás! – csapdáira naponként figyelmeztesse, hajlamos arra, hogy a bukott rendszer bűnein háborogva gerjessze önmagát, miközben a jog oltalmát élvező bűnösök újra eladják az országot a fejünk fölül. A szatócsra figyelünk, nem a pultra. Az eladót vizsgálgatjuk, nem az ügyletet. Amíg pedig a személyekre összpontosul a figyelem az akciók helyett, az értelmes cselekvésre is képes nemzeti buzgalom ismét haragtól, gyűlölettől feszülő ólmos tehetetlenségérezéssé zsugorodik. Fel kell végre ismerünk, hogy a korszerű nemzeti közösség ellenségeinek az érdeke, hogy a hozzá kapcsolódó érzelmek anakronisztikusak legyenek. Hiszen alkotó és megtartó szellemi képességek hiányában semmi mással nem tudnak hatalmas anyagi erőket mozgósítani hatalmukat megőrizendő, mint azzal, hogy reális veszélyként tudjanak hivatkozni a nacionalizmusok, s a belőlük kinövő szélsőjobboldali diktatúrák újjászületésére. Kevés „fegyver” használható ezzel a harcmodorral szemben: a gyűlölködőt sem gyűlölő emberek közösségélménye, az erejüket csendesen felmutató polgárok önbizalma, a szeretet, az összefogás hatalmában hinni tudó lelkek belső békéje. Egyszerűen azok a lelki készségek és erkölcsi normák, amelyeknek deklarálásával elsőként Orbán Viktornak sikerült milliós tömegeket közösséggé formálnia.

A másik irány, amely felől a felbomlás veszélye fenyegeti ezt a spirituális egységet: a pártpolitika világa. Az Orbán-jelenség legszembevetőbb paradoxona ugyanis, hogy habitusa, műveltsége, politikusi szocializációja eltéphetetlen szálakkal köti a Fideszhez, másfelől viszont személyes adottságai nem egyszerűen megkülönböztetik pártján belül, hanem felül és kívül is helyezik őt azon. Úgy is mondhatjuk, hogy csak Orbán Viktornak sikerült meghaladnia egykori önmagát, nem pedig a Fidesznek. Fájdalmas igazságot fogalmaz meg Debreczeni József: „...a politikai és az anyagi motívumok együtt hatnak, és egymástól elválasztathatatlanok. Csak az arányuk változik. Az Orbán és Kövér vezette politikusmag esetében az előbbiek az abszolút meghatározók; Simicskánál, Wermernél és a többiekénél az utóbbiak. Ez a politikai és gazdasági vonal vertikálisan is kitapintható a Fideszben. Minél lejjebb megyünk, annál inkább összefonódik a kettő. És annál erősebbek az anyagi motívumok. Ezzel párhuzamosan annál tisztább és taszítóbb az egész.”

Mit tehetünk ehhez? Talán túlságosan is kíméletesen fogalmaz Debreczeni. Személyes – ám földrajzilag és szociológiailag is széles körből szerzett – tapasztalataim megengedik a következtetést: ha a Fidesz fékezni tudta volna néhány magas pozíciójú kádere mohóságát, ha sok-sok középvezetői poszton megelégedett volna a jó szakemberek lojalitásával, s nem tévesztette volna meg militáns műveletlenek lihegő tülekedése, ha több türelemmel fordult volna jó szándékú bírálói és segíteni akaró kéretlen tanácsadói felé, ha közéleti érintkezései során nagyobb tiszteletben tartotta volna a polgári illem alapszabályait, ha tehát megértette volna, hogy a többség bizalmának megőrzéséhez neki magának kellett volna jobban bíznia a többség szakmai és erkölcsi ítélőképességében, Orbán Viktor kormányának ma kétharmados többsége lenne a parlamentben. Így azonban – miközben a miniszterelnök a jobboldal

soha nem látott egységét teremtette meg – a választásokat a Fidesz vesztette el. A vereség persze nem végleges és nem is végletes. Ha a Fidesz képes szembenézni önnön gyarlóságaival, ha képes kigyógyulni gyermekbetegségeiből, az Orbán Viktor által sürgetett nagy polgári pártunió kohéziós erejévé, szervező középpontjává válhat. Ha az önvizsgálatot és az önkorrekciót nem teszi meg, teljesen mindegy, hogy győzni fog-e, vagy újra veszteni. A tisztátalanságokat, a hamisságokat prolongáló győzelem ugyanannak a sok évtizedes történetnek volna a folytatása, amiből – immár másodszor is úgy tűnik – mindezidáig hiába próbáltunk kikászálódni. Debreczeni könyvének bizonyára a legmaradandóbb érdeme, hogy megrajzolta azt a személyiségportrét, melynek birtokosa készen áll egy új történetben egy új szerepre. Mert ha úgy van – és miért ne hinnők, hogy úgy van –, ahogyan a Zárszó után című fejezet végén vallja hőse: „Sokkal több időt és energiát fordítok az emberi létezés és azon belül a politikai cselekvés morális tényezőinek mérlegelésére, mint ahogy ez a könyvből talán kitűnik” – ha tehát így van: nem kell átpolitizálni az életünket ahhoz, hogy együtt haladjunk vele. Induljunk csak el annyi úton, ahányan vagyunk, ezek az utak egyfelé vezetnek.

KULIN FERENC

K: Taxner-Tóth Emő

x 809

Kód: Lukács John

ai
EGY EMLÉKIRAT
IDŐSZERŰ TANULSÁGAI

Olvasónapló

A 19. század közepe szembesült azzal kérdéssel, hogy az urak és szolgák mellett számolni kell a „nép” fogalmával is. Eötvös József valahol azt írja, hogy a szegények között semmivel sem talált több jó vagy rossz embert, mint az előkelők soraiban. Első regényhőse még vágyaiban a „nép” szolgálatának szentelné életét, valójában ennek a lehetőségét keresi – hiába. Később sokan utalnak a „nép” viselkedésének ellentmondásos voltára, s megjelenik a „tömeg” kérdése, amire Ortega y Gasset figyel föl majd egy évszázaddal később. A 20. század végére ez vált az egész „nyugati” művelődési kör feszítő gondjává. Eötvös töprengéseiben ugyanannyi a romantikus indíték, mint Karl Marx rendteremtési kísérletében. A kor alapérzése a világ töredezettsége, ellentmondásos volta, amire a tudósok minősített német álmodozó egyrészt Hegel félremagyarázásával, másrészt a természettudományokban igen eredményes képletalkotás módszerével igyekezett magyarázatot adni. A képlet arra szolgál, hogy – a jobb megértés kedvéért – bonyolult folyamatokat leegyszerűsítsen. Míg azonban a természettudomány képletei kísérletileg igazolhatóak, bizonyításuk egységesen mérhető adatokkal megismételhető – Marx történelmi modellje pusztán föltételezés. Mégis óriási hatása volt, s maradt. Az osztályharcra magyarázott társadalmi rendszerek arra szolgálnak, hogy

* John Lukács: Egy eredendő bűnös vallomásai. Fordította: Barkóczi András. Európa Kiadó, 2001.

ai műveiből, amely

Életrajzi Regény

a termelőerők, termelési viszonyok és módok képletével legyen helyettesíthető – többek között – a nemzeti tragédiák kérdésének az elemzése. (Ebben a fölfogásban az ember csak „újratermelt” munkaerő.) Így törölhető ki az emberi létezés nyitott kérdései közül azok a szellemi erők, erkölcsi-tudati tényezők, amelyek nélkül az anyagi viszonyok soha nem változtak. Érdektelenné válik a hagyomány, a művészet, az irodalom szerepe is. Az irodalmi szöveg megértetése helyett az iskola közhelyeket tanít. (Petőfi azért nagy költő, mert „ostorozza” a feudalizmust, benne a nemességet, hirdeti a forradalmat; s közben a verseiben megalkotott esztétikai értékek figyelmen kívül maradnak.) Az utalásrendszerében megértett vers ugyanis önálló gondolkodást, ezzel öntevékeny életfölfogást kíván, s ezt a kizárólagos véleményüket másokra kényszerítő nem szeretik. Emellett a marxista beszédmód csak anyagi értékeket ismer; a szeretet, a szerelem, a hűség, a tisztesség, az önbecsülés, az önmérséklet, az önfegyelem, illetve az árulás, a csalás, a hamisság fogalma ebben üres szó (üzenet nélküli nyelvi jel) csupán.

A 20. század utolsó harmadában alapvetően megváltozott a „nép” fogalma. Addig a közbeszéd legfontosabb értéke és mércéje volt. Marx és Eötvös egyaránt a „nép” emelkedését kívánta. A német közgazdász ezt külső erők (elvont gazdasági törvények) érvényesülésével (és forradalmi úton) látta elérhetőnek; a magyar író-gondolkodó az ember belső értékeinek kiteljesedésétől remélte. A „szép” és a „jó” példáját mindketten „fent” keresték – az anyagi jólétben, illetve a közhasznú tevékenységben. A hatvanas évektől a „népi”, a „népszerű” – akárcsak a 18. század végének esztétikai gondolkodásában – „alantas” értelmet kapott, a „populista” (magyarul a nép érdekében megszólaló, azaz egykori szándéka szerint Marx, de Eötvös is) politológiai szitokszóvá változott. A fölemelkedés eszméje a visszájára fordult: az egyre többet unatkozó tömeg szórakoztatása ha-

talmas – öntörvényű – üzletté nőtt, s ez megfordította az európai törekvések évezredes irányát. A szórakoztatóipar világképében a jólét már mások által megteremtett adottság, ami erőszakkal és gátlástalansággal (soha nem munkával) érhető el. Tagadják minden „igaz”, „szép” és „jó” lehetőségét, eszmék és eszmények mindennapi érvényesülését; s azt bizonyítják közönségüknek, hogy a siker és az aljasság összetartozik; aki ezt nem így fogja föl az vagy közveszélyes, vagy nevetséges. Közveszélyes, mert korlátozni akarja az életélvezet, a gátlástalanság és erőszak „szabadságát”, ami a közvélemény-formáló médiában meghatározó szerepet kap. Ennek az üzletnek a haszonélvezői, a „kiválasztottak” ugyanakkor megvetik a tömegembert, s kizárólagos igényt formálnak saját világképük egyetemes érvényének elfogadtatására. Az esztétikában és a politikai megnyilatkozásokban (kinyilatkoztatásokban) visszatért a 18. században kialakult, párbeszédre épülő nyilvánosság előtti időszak önkényuralmi (abszolutista) szellemisége. Különösen a szovjet birodalom egykori hűbéres államaiban, ahol a „népet” ostoba alattvalónak tekintették, és a „népi demokrácia” elnevezéssel ironikussá tették a szó jelentését.

John Lukács *Egy eredendő bűnös vallomásai* című önéletrajzi művében nincs szó a médiában ma legtöbbit emlegetett témákról: a tőkéről, a világcégek hatalmáról, a természettudomány felelősségéről (atom-, vegyi és egészségkárosító fegyverek, környezetszennyezés stb.), de a nép fogalmának változásáról sem, csak arról, hogy a múltat, a jelent és jövőt egyaránt emberek alakítják: akaratuk, érzelmeik, ismereteik és munkájuk bonyolult összehatásának működtetésével. Azt sem vizsgálja, milyen a sokat emlegetett tudásalapú társadalom; gondolatmenetéből azonban világosan kiderül, hogy nem a világtörténelmi erők „szükségyszerű” mozgása hozza létre, de nem is az a „nép”, amit a 19. században elképzelték, vagy az a tömeg, ami inkább az önfeladásra, mint cselekvő közreműködésre hajlamos.

E bonyodalmas fölvezetésnek személyes érintettségem miatt van köze az *Egy eredendő bűnös vallomásaihoz*. Mivel a kort, az életrajz kiinduló helyzetét (a háború előtti Magyarországot) még személyes tapasztalatból ismerhettem. Részben életkorom, részben körülményeim miatt azonban másként alakult az életem, mint Lukács professzoré. Ha apám 23, anyám 18 éves korukban összeházasodnak, s olyanok, mint tíz évvel később, engem is angliai iskolába küldenek, a háború után külföldre megyek stb. Így is ugyanazokat az értékrendeket, fölfogásokat, viláértelmezéseket, rokon- és ellenszenveteket kaptam örökségül, mint e szellemtörténeti emlékirat szerzője. Fiatalabb húgaim, unokatestvéreim – néhány év korkülönbség miatt – már csak hallomásból és olvasmányaikból ismerhetik azt, ami nekem még az életem része lehetett. Az enyém az utolsó évfolyamok egyike, amelynek tagjai még másként tanultak gondolkodni, mint az öt-tíz évvel fiatalabbak. A háború vége felé kinyíló elméket a világ változásához szükségszerűen alkalmazkodó családjuk már más feltételekhez szoktatta. Nem emlékezhetnek a németellenesség hazafias élményére, az angol rádió titokban hallgatását pedig a vörösterrorhoz kötik. Nem emlékezhetnek arra a középosztálybeli biztonságérzésre, ami a hazánkat bombázó repülőkkel, a náci, majd szovjet csapatok bevonulásával örökre eltűnt. Mégis alighanem a tíz év korkülönbség miatt nem vágytam nagy, kertés házra (ahol John Lukács jól érzi magát, nekem viszont birtoklására esélyem sem volt soha), mert ehhez hozzákapcsolódnak gyermekkori élményeim, a hajnali sorban állások (húsért, kenyérért, cukorért), a hólapátolások, favágások, kertészségek – megannyi gyötrelmes serdülő fiúnak. Tudatomban a taxi nem sürgős szerelmi találkák öröméhez kapcsolódik, hanem kényeszerű betegszállításhoz, drágaságához, és a blokádtáborokkal szembeni ellenszenvemhez. Azaz csupa rossz érzéshez. Nem vagyok európai abban a – szerző meghatá-

rozta – értelemben, hogy le tudnék inteni egy hordárt (soha nem tettem meg), természetesen tudjak választani a borlapról. Igaz, az elmúlt évtizedben szakértő barátaim megtanítottak a borminőség tiszteletére, de képtelen vagyok kikapcsolni azt a beidegződésemet, hogy először az árakra nézsek, még akkor is, ha más költségére választhatok. Életem nyomorúságos évtizedei kitörölhetetlen nyomokat hagytak gondolkodásomban. (Nemrég komoly zavarba hozott az atlantai repülőtér tájékoztatószolgálatának lelkes munkatársa, aki végigrohanta velem a hatalmas létesítmény minden elképzelhető zugát, ahol vendéglátóink várhattak ránk, majd sikeres megtalálásuk után úgy búcsúzott nehezen érthető afro-amerikai nyelvén, hogy az itthon ilyenkor szokásos borra való kérdése föl sem mérülhetett.)

Szembe kell néznem azzal a ténnyel, hogy minden igyekezetem ellenére sem tudok egészen elszakadni a Magyarországon uralkodó marxista beszédmódtól, ami – a műtanúsága szerint – John Lukács gondolkodásába alig szűrődött be; s ha mégis, nem tudható nem a fordító (a kitűnő Barkóczy András) akaratlan módosításaként, avagy a Nyugat tudományos irodalmának nyelvét is jelentősen befolyásoló korszellem hatására. Észrevehettük ezt Lukács korábbi, a második világháború történetével foglalkozó érdekesítő könyveiben is, de a legtöbbször itt használja azokat az alapvető politikai fogalmakat (reakciós, konzervatív, szocialista, haladó, liberális stb.), amelyek az ő szótárában egészen mást jelentenek, mint ahogy ezeket a hazai közbeszéd használja. Nem merem határozottan állítani, de valószínűnek tartom, hogy értelmezései világméretekben is eredetiek. Erre utal mindaz, amit az öntudatnak és a tudatnak a történelemformálásban játszott szerepéről írott – legfontosabbnak tekintett – művének amerikai elhallgatásáról ír. (A *Historical Consciousness* címét Barkóczy talán többértelműsége miatt nem fordította magyarra.) Történetíró hitvallását is elég megle-

pően határozza meg: „Thomas Hardy azt írta, 'a lelkiismeretes regényírás az egyetlen, amely képes elmélyült, tartós érdeklődést kelteni az érett korú, komoly olvasók elméjében, akik unják az együgyű kitalációkat és áhítják a valóságot; akik szerint a világ ábrázolásában a szenvedélyeknek úgy kell egymáshoz aránylaniuk, ahogy magában a világban. Ezt az érdeklődést keltették az athéniakban a halhatatlan tragédiáik, s a londoniakban a háromszáz év előtti nagy színdarabok első előadásai.' Meggyőződésem, hogy a Hardy által szorgalmazott 'lelkiismeretes regényírás' helyébe most a *lelkiismeretes történetírás* lép.” Lukács szerint nem a hitelenség, a ténytisztség, a forrásfeltárás rovására; hanem abból a fölismerésből kiindulva, hogy mindent, ami megtörtént, csak átélőinek vagy az emlékek összegyűjtőinek, földolgozóinak, értékelőinek sajátos nézőpontjából ismerhetünk meg. (A „valóság” mindig az értelmező személyiség élménye, esetleg ezen keresztül közmegegyezés eredménye.) A természettudományos módszerek (és képletek) emberi összefüggésekben csak önkényesen használhatók, ezért minden történelemre vonatkozó híradás tartalma az elbeszélő szándékaitól, fölkészültségétől, nyelvétől – és becsületétől függ. (Nem mondja ki, de nyilvánvalóan a szellemi hatalomra törekvők önérdekeinek a kiszolgálását tekinti becstelenségnek.)

Azt vallja, hogy az emberlét kettőssége, a test és lélek belső ellentmondásainak vállalása nélkül figyelmünk csak a mindannyiunknak szükséges anyagiakra összpontosulhat; s a megszerzésükért folytatott harcban – egyúttal: hatalmi küzdelemben – a belső (erkölcsi) korlátokat az emberek gyakran áthágnak. Erkölcsi érzékük „mélyebb, hatalmasabb és kiterjedtebb, mint amilyenek a modern, liberális, tudományos, determinista kategóriák képesek vagy hajlandók látni. Az ember, ahogy Pascal mondta (és Vörösmarty írta, tesszem hozzá), egyszerre állat és angyal, és nem csak szélsőséges helyzetekben.” John Lukács vallomása szerint Bernanos

tanította meg arra: „Embernek tagadni az eredendő bűnt bizonytalansággal súlyosabb, de legalábbis sokkal veszélyesebb, mint tagadni Istent. Mert egyfelől nem gépeinkkel tágíthatjuk létezésünk terét, hanem szellemi erőnkkel.” A gondolkodó ember láthatárának ez a távlata itt, Magyarországon – a harmincas évek után születetteknek – jórészt ismeretlen, mert legföljebb családi vagy vallási körben találkozhattak vele, de korszerű megfogalmazásban ott sem. A világ szellemi élete ugyanis nem szorult abba a zsákutcába, amit a névrokon Lukács György nekünk engedélyezett, s nem követte mindenben a marxista elveket újraíró „nyugati” áramlatokat sem. (Kodolányi Gyula hasonló gondolatra jut, amikor a *Hitel* 2002. márciusi számában megjelent, *A nagy szétbomlás és a nagy kinyílás* című tanulmányában rámutat Gaetan Picon *Korunk szellemi körképe* című újabb filozófiai eszméket bemutató munkájának – szűk körű, de annál megrázóbb – magyarországi hatására.)

Vannak pontok, ahol emlékeink rendkívül hasonlóak. Lukács egyik – kiemelt – háborús emléke, hogy családja németpárti katonatiszt barátja elmondja, a „magyar törzskar-nak a németek bemutatták egyik csodafegyverüket. Amerikai bombázók repültek át felettük; a németek állítgatni kezdtek egy dobozforma szerkezetet; egy bonyolult tükröt irányítottak az égnek, megnyomtak néhány gombot, és abban a pillanatban lángba borult három bombázó.” Ugyanezt a történetet én is hallottam 1944 novemberében Budapesten, a Gellért-hegyen. (És az én anyám sem hitte el az általam később nagyon tisztelt ezredesnek.) Igaza van a szerzőnek, ha nagyon szeretnénk valamit, annyira hiszünk benne, hogy vagy kitalálunk, vagy továbbadunk olyan történeteket, amiről szeretnénk, ha igaz lenne, ezért „tényként” kezeljük. Ő nem folytatja a történetet, de nekem saját elbeszélőm tönkrement életére, hosszú szovjet fogságára, kényszermunkatáborban elpusztult sógorára kell gondolnom, s a történelem mintha igazolná ezt a kétségbeesett (és alap-

E. KANDÓ GYULA: VÖRÖS FAZÉK, 1940

talán) reménykedést. Nagyobb távlatokban gondolkodva, ahogy apámtól tanultam, utólag se kívánhatom a náciak győzelmét, amit anyámmal már akkor lehetetlennek és a magyar érdekekkel ellentétben állónak láttunk, de érteni vélem a csodavárók – józan ésszel igazolhatatlan – kétségbeesett félelmét. Legalábbis, ha az említett ezredes (atyai barátom) hosszú és kegyetlen hadifogságára, javaik elvesztésére, családja kitelepítésére, meghurcoltatásaikra, arra a tömérdek szenvedésre gondolok, amit a háború alatt csodákban reménykedők a szovjet győzelem következtében átéltek.

E részlet alátámasztja a szerző fölfogását: „a világon a legfontosabb (...) az, hogy mit gondolnak és kívánnak az emberek; az anyagi körülmények (...) ennek következményei.” Nekünk, akik itt élünk Magyarországon, több mint fél évszázada sulykolják, hogy az anyagi világ a tudatunktól függetlenül létezik, meghatározza életterünket, viszonyainkat, lehetőségeinket. Még azok, akik a maguk világában John Lukács gondolatmenetét és meggyőződését követik, sem mutatnak hajlandóságot a torzzá egyszerűsített („filozófiainak” minősített) „materialista” tétel megkérdőjelezésére. Egyrészt azért, mert elfogadása lehetővé teszi, hogy az ember és világ bonyolult viszonyát a gyakorlati feladatok elvégzésére egyszerűsítsük. Másrészt, mert az a jellegzetes életfölfogás, amit a magyar menekült Amerikában megfigyelt, mára – a média közvetítésével – nálunk is általánossá vált. Megérkezésekor – írja Lukács – az Egyesült Államokban „kevesen tűztek célukul olyasmit, ami túlmutatott volna közvetlen környezetük szűk körén. Ebből a körből nemhogy kitörni, de még kitekinteni sem akartak...” A háború (és a hatvannyolcas változások) előtti Európából hozott világképe, nyugtalansága, kutató szelleme természetesen nem teszi lehetővé, hogy ezt elfogadja, ezért magyarázatot keres rá. Azt ajánlja, hogy „a matematikai gondolkodás ($100+100=200$) helyett a történelmi gondolkodást” részesítsük előnyben, „ha meg akarjuk érteni önmagunkat és a világegyetemet, aminek előfeltétele, hogy tisztában legyünk az emberi megismerés korlátaival.” Mert a „matematikában csak egyfajta 100 létezik – tkéletes, pontos és konstans. Az élet nem konstans: tele van sötét 100-akkal és világos 100-akkal, meleg 100-akkal és hideg 100-akkal, növekvő 100-akkal és zsugorodó 100-akkal. (...) A matematika az emberiség történelméhez tartozik, emberi alkotás; ezért is nem tartozik a történelem a matematikához.” S itt ne álljunk meg, gondoljuk tovább Lukács érvét, mert a „100” legalább fölfogható mennyiség, noha

nem mindegy, hogy forintról vagy dollárról, kilóról vagy tonnáról, mogyoróról vagy dinnyéről beszélünk. A politikai vitákban emlegetett milliárdok (százmilliárdok) azonban a hétköznapi embernek szinte fölfoghatatlanok. A természettudomány eredményei nélkül persze az életünk és a történelmünk elképzelhetetlen. De minden megismerés előfeltétele az akarat. Ha nincsenek célkitűzéseink, ha bezárkózunk kisvilágunk (mégoly fontos) gondjainak megoldási kísérleteibe, s a világot eleve adottnak, eleve meghatározottnak (determináltnak) vesszük; ha lemondunk a szabad akarat kínálta lehetőségekről, akkor átadjuk magunkat a kiszolgáltatottság érzésének, beletörődünk elidegenedettségünkbe, vagy ahogy Kölcsey írta: a „rabigát válainkra” vesszük.

Lukács ehelyett ajánlja a történelmi gondolkodást, ami arra épül, hogy a „folyamatosság ugyanolyan fontos, mint a változás”, mert nincs változás előzmény és következmény nélkül. „Eredeti eszme nem létezik; de teljesen eredeti gondolat sem. Az egyén nem lehet teljesen független a világtól”. Maga a történelem pedig „nemcsak feljegyzett múlt, hanem a múlt emlékezete is”. Az emlékezetet pedig (a följegyzésekben is) meghatározza, hogy az emlékező mit hisz, mit gondol, mit remél, mire vágyik, miben csalódott, mit szeret, mit gyűlöl, milyen eszmékre, hagyományokra épül az a világképe, amiben a vele és körülötte történeteket, még inkább pedig a másoktól hallottakat (olvasottakat, közvetítetteket) elhelyezi. Önmagunk és a világegyetem jobb megértése érdekében. Ennek persze előfeltétele, hogy „tisztában legyünk az emberi megismerés korlátaival”. Heisenberg fizikai kutatásainak eredményeit hívja segítségül, hogy filozófiaként vallhassa a „világegyetem új, emberközpontú fölfogását”. A „valóság karteziánus szemlélete” helyett, mert az „objektív” és „szubjektív”, megfigyelő és megfigyelt, anyag és szellem teljes és kategorikus különválasztása immár használhatatlan és idejétmúlt”.

A szerzőnek és e sorok írójának Marx tanaival kapcsolatos kételyei ugyanott kezdődtek: a munkások között. Lukács egy nyomdában (e sorok írója textilgyárban) jött rá, „hogy a marxizmusnak a munkásosztályról hirdetett tanai merő illúziók. A munkások vágyai nemigen különböznek a polgárokétól.” Beszélgetéseik (férfitársaságban) a női test (munkásnők esetében a férfi nemi képessége) és a vágyak kielégítési lehetőségei köré összpontosulnak, s „ugyanúgy áhítóznak, mint mindenki más: rangra és javakra, biztonságra és megbecsülésre. Szapulták a gazdagokat (és olykor a zsidókat) úgy általában, de nyoma sem volt bennük a proletár öntudatnak.” (Az „én időmben”, az ötvenes években, még kevésbé.) Egyetértünk abban is, hogy Marx nem ismerte az emberi természetet, mégis mindenáron elméletbe akarta egyszerűsíteni azokat a bonyolult viszonyokat, amelyek megértéséhez kulcsot keresett. Részben talált is, természetemmel hozzá, hiszen tanai a ma „posztmodernnek” nevezett gondolkodók többségét is alapvetően befolyásolták, s a világ szellemi életére alighanem mélyebb hatást gyakoroltak, mint egy amerikai katolikus egyetem tanára véli.

Akinek az életében vízválasztó szerepet játszott, hogy az érvényesülés érdekében belép-e a pártba (esetleg „SzT” tiszt lesz), vagy vállalta az (önkörébe zárt) ellenzéki szerepet, annak nehéz azonosulni azzal, amit az „anti” (antikommunizmus, antifasizmus) magatartásról gondol. A személyes tapasztalatok tudathasító élményei nélkül nyilván igaz, hogy az „anti” érzület mindig magában foglal bizonyos elfogadást. (Az istentagadásnak nincs értelme Isten fontosságának elfogadása nélkül.) Történész nézőpontjából igaz, hogy a „hidegháború” időszakának amerikai közvéleménye és politikája tévedett, amikor a kommunista eszmék ellen hadakozott, miközben tétlenül nézte Moszkva terjeszkedését. A szovjet típusú kommunizmus eszméje nyilván nem veszélyeztette a jóléti társadalmakat, de a marxizmus téves világmagyarázata bizony mindmáig sokak gondolko-

dását befolyásolja. Amerikában is, sőt talán ott még erősebben, hiszen történeti hagyományuk – ahogy a szerző is hangsúlyozza – magában foglalja a „jó” és „rossz” ellentéte egyszerűsített világmagyarázatot. Ebből következik, ha a „fasizmus” rossz, akkor az „antifaszizmus” jó. Mivel azonban nem szembesültek a szovjet hódítás következményeivel, a „kommunizmust” nem tekintik „rossznak”; sőt egykori tévedésük igazolására az áldozatokat, az elszenvedőket sem különböztetik meg az együttműködőktől.

A marxizmus és antimarxizmus közös hatását figyeli meg Lukács abban is, hogy a háború alatt Európában a Hitler–Churchill, Pétain–de Gaulle ellentét volt a vízvonalzó, Amerika szellemi élete viszont a sztálinizmussal a trockizmust állította szembe. Az ottani szellemi életben nagy szerepet játszottak az oroszországi zsidók, akik magukkal vitték (többek között) az „értelmiség” Európa-idegen fogalmát. Ez aligha létezne Marx osztályelmélete nélkül, s itt kereshető az „új osztály”, vagy a Konrád–Szelényi-féle hatalmi szerepfőfogás gyökere. Az orosz eredetű „értelmiség” fogalom egy szűk, önmagát szellemi fölényben érző kör minden más eszmét kizáró gőgjét hordozza magában. A nyugati főfogás a tudást és a szellemi munkát sokáig kizárólag a közjóra irányuló hasznosság szempontjából értékelte. (A „nép” fogalmába beleértette a polgárokat, s azokat is, akik szellemi munkából élnek.) Akik kiváltságok birtoklása végett nevezik magukat „értelmiséginek”, Amerikában is (akárcsak manapság Európában) annyira közönyösek a munkásság, a parasztság, azaz minden nem közéjük tartozó gondjai iránt, hogy kérdéseik megválaszolását is fölöslegesnek tartják. „Értelmiségivé” nem a régi céhekben szokásos „mestermunka” fölmutatásával válik valaki, hanem azáltal, hogy a meghatározott kategóriákban gondolkodók – hűségnyilatkozat után – maguk közé fogadják. Nem véletlenül idézi az emlékező: „A kategorikus eszme – írta Metternich (egy spanyol filozófusnak) – olyan, mint a rögzített csövű löveg... Azokat veszé-

lyezetteti, akik a röppálya mentén állnak vagy mozognak. Másfelől a valódi elveket olyan ágyúhoz hasonlíthatnánk, amely körbeforgatható, és minden irányban tüzet nyithat minden hazugságra." Ilyen elvekre nagy szükség lenne akkor, amikor az „értelmiség” változatlanul a marxizmus (sztálinizmus, trockizmus, vagy posztmodern változatának) emberidegen fölfogását ismételgeti, s a médiumok segítségével a hatalom birtoklóinak korlátlan mennyiségű hazugságot kínál, ami ellen csak elvekkkel, meggyőződéssel és önálló gondolkodással védhetjük meg a hőn áhított Igazságot és szabadságunkat. A jó és a rossz, az igaz és hamis megkülönböztetése nélkül az ember nem dönthet sorsáról. Ezek azonban nem egyszerűsíthetők le az osztályharc elméletének haladó–reakciós, szocialista–kapitalista ellentéteire. (Tapasztalatból tudjuk, hogy a proletárdiktatúra vezetői gátlástalan kizsákmányolókként viselkedtek.) Azért is érdemes ezt a szöveget olvasni, mert a szavak visszakapják teljes jelentés-tartományukat; a világ nem látszik vörösnek vagy feketének, mert a beszélő fölillantja a szivárvány színeit.

John Lukács saját életéről szólva – szülei válásától felesége haláláig, szerencsés második házasságáig, a tanulmányokig, munkahelyekig, szakmai sikereikig és balsikereikig – minden fontos életrajzi eseményről beszámol „vallomásai” keretében. Ezt a címben is szereplő szót sokkal inkább Szent Ágoston, mint Rousseau hagyománya értelmében használja. Annak a kifejtésére helyezi a hangsúlyt, amit saját nézőpontjáról lényegesnek minősít a világot mozgató szellemi erők közül. Noha a lelki tényezőket kikapcsolhatatlanul fontosnak tartja, a vallomás hangsúlya mégsem a vele és világával történtek érzelmi földolgozására, hanem a megértő-tisztázó szándékra esik. Ahogy a *Bevezető* első mondata leszögezi: „Ebben a könyvben nem életem történetét mondom el, hanem bizonyos gondolataimról és meggyőződéseimről adok számot”. E szándék legérdekesebben az első fejezetben valósul meg, amelyben a „reakciós”

fogalmat járja körül, de meghatározza a háborús élmények, a Kelet-Nyugat közti kapcsolatok, az „anti” fogalom értelmezése körüli tudós elemzéseket is. Később, ahogy a személyes részek (tanítás, írás, lakóhely), az „én” ízlése, vágyai és törekvései kerülnek előtérbe, a dolog természetéből adódóan csökken az elmondottak általános érvénye. Ez ugyan nem jár együtt az olvasó figyelmének lankadásával, hiszen egészen különleges – a magyar olvasónak jórészt ismeretlen – életforma tárul föl előttünk. Ráadásul ebbe olyan különleges vallomást sző, mint a Philadelphia és a Pennsylvan föld vonzerejéről szóló.

Ebben meglepetten talákoztam nagynéném tanításával, aki szeretett a magyarság (vagy az ember?) földből kitephetetlen gyökereiről beszélni. Ezt az érzést is kitörölte belőlem a kommunista rémuralom. Az ugyancsak városi születésű-neveltetésű szerzővel ellentétben inkább rettegek a föld megköttő erejétől, mint vágyom utána. Ez is tudati torzulás, ősi szentség megfosztása mítoszi értelmétől, aminek súlyos politikai következményei vannak. Amerikában – úgy látszik, s erről nem szoktunk tudni – egyesekben tovább él a gyökerek megtalálása utáni vágy, hacsak nem innen vitte magával ezt az öntudatlan érzelmi kötődést Lukács professzor. Eszünkbe is juttatja vele, hogy annak a személyes kapcsolatnak a megszakítása, ami nemzedékeken keresztül az adott tájhoz kötötte a földből élőket, nálunk súlyos értékvesztéshez vezetett. A magyar mezőgazdaság válságának legalább az egyik okát bizonyára itt kereshetjük.

Proust híres teasüteményét – az eltűnt idők üzenetét – ízleltem e könyvben, amit egy törésektől szaggatott történelmű nép fiaként olvashattam. John Lukács is tudja, hogy a múlt soha nem tér vissza, legfőljebb szellemi törekvések formájában. Az emberi szándékok azonban mindig más szándékok, törekvések, vágyak, akaratok közegeiben érvényesülnek. Ebben a folyamatban az anyagi tényezők-

nek – a mohó pénzvágynak, az olcsó megvesztegetésnek és a megélhetési kényszernek – fontos szerepe van. De van ennek a könyvnek egy eddig nem említett tanulsága is. Ha a szerző nem akar kitörni a szovjet megszállta Magyarországon rá váró körülmények közül, ha nincs ehhez bátorsága és fölkészültsége, ha nem tud magának új életet teremteni, most nem lenne miről írnom.

Utóirat a történelem folyamatosságáról

Már befejeztem mondanivalómat, amikor elolvastam a *Magyar Nemzetben* (2002. május 3.) Varga Csabának, a Stratégia-kutató Intézet vezetőjének *Tizenhárom aktuális kérdés* című cikkét. A szerző amellet érvel, hogy a jövő a tudásalapú társadalomé, de figyelmen kívül hagyja, hogy a tudás fogalma magában foglalja az „aktuális” szó tökéletes magyar megfelelőjének (időszerű) használatára vonatkozó kötelezettséget is. Egyetértek alaptételével és végkövetkeztetésével, azt is tudom, hogy újságcikkben egyszerűsíteni kell, a marxista beszédmódba szorult gondolatmenet mégis hitelteleníti „igaz” szándékát. Többek között ezeket írja: „Ha visszamegyünk a magyar reformkorig, azt látjuk, hogy a 18. századi feudális gazdaságot át kellett vinni a 19. századi kapitalista gazdaságba, ami akkor már Európában egy új gazdasági világmodell volt.” Ebből a képletből nem is juthat máshová, mint a *Hídember* üres szólamához. Nem itt a helye, hogy a Széchenyi-szimbólumot vitassam vagy értelmezsem, csak arra a jellegzetes egyszerűsítő szemléletre hívom föl a figyelmet, ami egyfelől „világmodellekben”, másfelől jelképekben gondolkodik. A magyar feudalizmusról Zlinszky János írt a júniusi *Magyar Szemlében*, s ebből a John Lukácséhoz hasonlóan finom elemzésből itt legalább a fogalom vitathatóságát érdemes idézni. Eszerint, ha volt is feudális gazdaság, az a 18. században alapvetően átalakult. A század elején még

a hiány jellemezte, végén a fölöslegek piacra juttatása volt a gond. Varga Csaba gondolatmenete teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy ha a 18. században nem épül ki az akkor korszerű közoktatás alapja, ha II. József nem viszi át a köztudatba a tudás jelentőségét, ha nem kezdődik meg a közvélemény-formáló sajtó kialakulása, akkor a *Hitelnek* nem lehetnek olvasói. Ismétlem, nem az újság műfajában elkerülhetetlen egyszerűsítést kifogásolom, hanem a beszédmódot, ami oda vezet, hogy nem derül ki: a „tudásalapú” társadalom a számítógép hatékony kezelését jelenti-e, vagy valami egészen mást. Ahogy én gondolom. Annak ugyanis magában kell foglalnia az emberközpontú világnézet is, ami nem alakul ki magától, s nem működik, ha a marxizmus szótárára korlátozzák. Alighanem így látja ezt John Lukács is, s ezzel érek vissza írásom témájához, a történelem – a múltbeli, jelenlegi és jövőbeni élet – látásának ahhoz az árnyalt, kiérlelt, nálunk szokatlanul eredeti módjához, amit megcsodálhatunk az *Egy eredendő bűnös vallomásaiban*, s amiből igen sok hazai honfitársunk épülhetne.

TAXNER-TÓTH ERNŐ

k: Endődy György M: Tanulmány
Kód: Kossuth Lajos

BEHÓDOLÁS VAGY NEMZETI ÖNVÉDELEM

9 Kossuth Lajos és az 1848. évi szeptemberi válság

A Magyarország királya (mellesleg Ausztria császára), V. Ferdinánd által 1848. április 11-én szentesített törvények békés úton teremtették meg Magyarország nemzeti önrendelkezése helyreállításának és a korabeli nyugat-európai gyakorlathoz viszonyítva is példaszzerűen magas színvonalú polgári liberális átalakításának alkotmányos fel-tételrendszerét. A változások vértelen jellegének biztosí-tása érdekében a Kossuth és Batthyány vezette ellenzék tudatosan vállalta a fejlődés visszafordíthatatlanságát és a továbblépés lehetőségét egyaránt biztosító, a magyar ne-messég többségével és a Habsburg udvarral kimunkált kompromisszumok megkötését.

Kétségtelen, hogy a kölcsönös engedményeket Bécs-ben és Pest-Budán egyaránt olyan átmeneti megoldásnak tekintették, melyet a későbbiekben – bízva az erőviszo-nyok kedvező módosulásában – saját szempontjaik sze-rint alakíthatnak át. A magyar forradalom nemzetközi fel-tételrendszerének változásai alapvetően határozták meg tehát a mindenkori mozgásteret, amivel Kossuthék messze-menően tisztában voltak. Ennek megfelelően indítottak 1848 tavaszán diplomáciai offenzívát a nyugati hatalmak irányában, mindenekelőtt a Habsburg Birodalmon belüli, Magyarország önrendelkezését is biztosító átalakulások törvényes jellegének megismertetésére, illetve a cári Orosz-ország irányából fenyegető ellenforradalmi expanzió ellen-súlyozása érdekében.

1848 nyárutóján az európai fejlődés a közép-európai alkotmányos-nemzeti mozgalmak szempontjából azonban egyértelműen kedvezőtlen irányt vett. A negatív fordulat magyar olvasatban kétségtelenül legfontosabb állomását a Habsburg-seregeknek az észak-itáliai forradalmi felkelés felett július 25-én, Custozza mellett aratott győzelme jelentette. Az erőviszonyok módosulását Kossuthék pontosan követték, és messzemenően tisztában voltak annak várható következményeivel. Egyértelműen tudatosodott bennük: amennyiben a nyugati hatalmak nem változtatnak az abszolutizmus – cári támogatással készülődő – erőinek kedvező magatartásukon, a polgári Magyarország hovatovább csupán a nemzeti önrendelkezés alapelemeit megszüntető behódolás, illetve a nemzeti önvédelmi háború vállalása között választhat.

Az ellenforradalom ultimátuma

Az Itáliában felülkerekedő Habsburg hatalom augusztus végén már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy nyíltan hadat üzenjen a magyar önrendelkezés V. Ferdinánd által szentesített alaptörvényeinek. Az osztrák kormány császári kísérőlevéllel hitelesített augusztus 31-i emlékirata a *Pragmatica Sanctió*val ellentétesnek és érvénytelennek minősítette az áprilisi törvényeket, s az önálló magyar pénz- és hadügyek felszámolásának követelése mellett kétségbe vonta a Batthyány-kormány 1848 nyarán eredményesen kibontakozó önálló külpolitikai aktivitásához való jogát is.

Az ellenforradalmi fordulat immár leplezetlen deklarálása idején Batthyány és Deák éppen Bécsben tartózkodott, hogy utolsó erőfeszítéseket tegyenek a magyar-osztrák viszony tisztázására. Jellačić készülődésének elhárítására és saját lelkiismeretük megnyugtatóására a custozzai csata után fővárosába visszatért uralkodónak – Ferdinánd

MÁGORI VARGHA BÉLA: FALURÉSZLET, 1940

a május 15-i bécsi forradalmi események hatására menekült Innsbruckba – személyesen kívánták előterjeszteni a magyar parlamentnek az újoncozásról és a papírpénz-kibocsátásról augusztusban kidolgozott törvénytervezeteit. Szerették volna továbbá azt is elérni, hogy uralkodói parancs mondja ki a május közepe óta egyre kiszélesedő szerb lázadás és Jellačić leszerelését, s hogy tegyen Ferdinánd ígéretet

a július elején megnyitott első népképviselési országgyűlés szeptember 17-ére tervezett személyes lezárására. Tárgyalási pozíciójuk javítása reményében került sor még 27-én a minisztertanács nemzetközi összehasonlításban is példa nélküli döntésére, amely Kossuth szorgalmazására, a béke megőrzése érdekében a horvátok számára akár a teljes különválást is felajánlotta.

A kompromisszumkötés érdekében Kossuthék további jelentős engedményekre is elszánták magukat: így például a birodalmi államadóságból történő részvállalásra; a határőrvidék kizárólagos bécsi illetékességének elismerésére; s az önálló magyar pénzkibocsátás helyett immár egy esetleges bécsi áthidaló banki kölcsön felvétele elől sem kívántak elzárkózni. Mi több, az adótörvény augusztus 29-i vitája során a parlament felszólította a kormányt, hogy korábbi vonakodását felülvizsgálva kezdjen tárgyalásokat Ausztriával egy új vámszerződés kidolgozásáról. Majd, mivel az ismétlődő magyar ajánlatok ellenére sem indultak be az érdemi konzultációk, Klauzál Gábor jegyzékben értesítette osztrák kollégáját, hogy a magyar fél csupán október végéig kész vállalni a status quót, és ragaszkodik a bilaterális tárgyalások legkésőbb szeptember 15-i megkezdéséhez.

Az ellenforradalom sikerein felbuzduló Habsburgok azonban nem kívántak már alkudozásokba bocsátkozni. A Bécsben tartózkodó és bebocsátásra váró magyar miniszterelnököt tüntető és megalázó módon nem fogadták, félreérthetetlené téve, hogy a közös birodalmi kormány visszaállítását követelő udvar nem hajlandó a magyar nemzettel az áprilisi törvények alapján egyezkedni; hogy a magyar-horvát, magyar-összbirodalmi tárgyalások taktikai szorgalmazásával felmutatott verbális kompromisszumkészsége mögött valójában a nyers ultimátum húzódik. Az uralkodó egyértelműen felfedte szándékát továbbá azzal is, hogy szeptember 4-i kéziratával minisz-

teri ellenjegyzés nélkül – azaz törvénytelenül – helyezte vissza báni hivatalába az általa júliusban felfüggesztett Jellačićot.

Augusztus és szeptember fordulóján az abszolutizmus tehát nyíltan meghirdette a magyar nemzet ellen irányuló alkotmányellenes fellépését úgy, hogy a magyarok számára csupán az áprilisi törvények feladása, illetve az önvédelem között engedélyezett választást.

A vázolt fejlemények ismeretében különös jelentőséget kapott Batthyány augusztus 28-i, Bécsbe indulása előtt kiadott, a nemzetőrség szervezéséről intézkedő rendelete az új alakulatok területi táborainak felállításáról az ország négy stratégiai pontján. A miniszterelnök lépése jól mutatta, hogy miközben a kormány mindent elkövetett az ésszerű kompromisszumok elérésére, nem mulasztotta el, hogy ezzel egy időben eleget tegyen kötelességének is, és meg hozza az érlelődő támadás elhárításához nélkülözhetetlen döntéseit.

Batthyányék bécsi missziójáról és annak tartalmáról Kossuth szeptember 2-án tájékoztatta a képviselőházat, arra szólítva fel tagjait, hogy az út eredményét a nyugalom megőrzése érdekében „színkülönbség nélkül” és „férfias nyugalommal” várják be. Az osztrák államirat tényét a kormány Pesten tartózkodó tagjaival István főherceg nádor közölte szeptember 3-a éjszakáján, és megállapodtak abban, hogy azt Batthyány visszaérkezéséig nem hozzák nyilvánosságra.

Az ultimátum pesti fogadtatása

A kialakult válságos helyzet megismertetésére ugyancsak Kossuth vállalkozott a Jellačićot hivatalába törvénytelenül visszahelyező uralkodói döntés napján, szeptember 4-én, betegen elmondott nagy beszédében. Radikális és elkesere-

dett hangvételi tájékoztatójában először jelentette ki félreérthetetlenül, hogy az uralkodótól a magyar minisztérium nem kapott kellő morális támogatást, s hogy az érvényben lévő törvények betartása mellett a kormány nem képes átalakítani a hadsereget, azaz nem tudja a hazát megmenteni. Javasolta, hogy a Ház memorandummal forduljon Európa közvéleményéhez, és világosítsa fel a konfliktus valódi tartalmáról, természetéről, s mintegy utolsó próbálkozásként küldjenek 100 tagú békéltető delegációt a királyhoz, amely hívja fel figyelmét arra, hogy a horvátok lázadása magát a trónt is komolyan veszélyezteti, majd tegye fel a kérdést: „akarja-e Ő Felsege megtenni azt, mi a nemzetnek megtartására szükséges?” Kezdeményezte továbbá Beöthy Ödön azonnali kormánybiztosi kiküldését a Délvidékre, valamint bizottmány kinevezését, amely a minisztériummal közösen dolgozza ki előterjesztését a horvát kérdésben.

Beszédében Kossuth félreérthetlenné tette: csupán azért nem lép vissza, mivel nem kívánja a Bécsben tárgyaló Batthyány helyzetét „időelőtti lemondás által” nehezíteni. Leszögezte azonban azt is, hogy „végének kell szakadni ezen állapotnak”, különben „a nemzet kénytelen ideiglenesen olly végrehajtó hatalomról gondoskodni, melly végrehajtó hatalom ne legyen kénytelen a maga elvárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni”, azaz nem titkolta meggyőződését, miszerint végveszélyben a haza túlteheti magát a törvények betűin. Ennek jegyében rendeli el 6-án a szentesítés, sőt az országgyűlési kibocsátási határozat bevétele nélkül, csupán a törvényjavaslatot elfogadó végszavazás birtokában az ötforintosok kiadását.

Deák István szerint szeptember 4-i bejelentésével Kossuth diktatúrát helyezett kilátásba. Az USA-ban élő történész úgy véli, hogy amennyiben a képviselőház komolyan az önvédelem mellett döntött, „elkerülhetetlenül a parlamenti kormányzás fegyveréhez kellett nyúlania”. Kossuthnak a konfliktus kiteljesedésében tanúsított magatartását

elemezve a kortárs történetíró, Horváth Mihály szerint „a törvény betűjéhez ragaszkodva nem akart a jog teréről a politika ösvényére lépni, s az ország békéjéért törvényen kívüli concessiókat tenni Ausztria irányában egyáltalában nem volt hajlandó. Ő az országot elég erősnek tartá törvényes jogainak megvédésére, s azokból egy hajszálnyi áldozatot sem akart hozni a körülményeknek (azaz az ellenforradalomnak – E. G.). Ausztria irányában kész volt a törvény betűjét szigorúan teljesíteni, de a reakcióval a kibékülést lehetetlennek tartá, s minthogy a reakciót eréllyel s ha kell fegyverrel is legyőzhetőnek hívé: a megalkuvást bármi nemzeti jog árán megkísérteni nem akarta (...) A forradalmat, a háborút Kossuth sem kívánta ugyan, de attól, ha már elkerülhetetlenné válik, nem látszék remegni.” Nem félt tehát az ellenforradalomtól, de nem is akarta kiprovokálni. Azaz elfogadta az elkerülhetetlen harcot, de előidézni nem kívánta.

Minden jel arra mutat, hogy szeptember első napjaiban Kossuth már számolt egy új, az ország irányításának átvételére képes végrehajtó hatalom szervezésének szükségességével, és elszánta magát az önvédelem érdekében halaszthatatlan lépések megtételére, az ehhez nélkülözhetetlen pártszövetségesekkel való együttműködésre, akár egy esetleges ellenforradalmi fordulat elhárítására is. Weselényi Miklós szeptember 5-én kelt sorai arra utalnak, miszerint Kossuth „szakadásra is kész” és „egyesült a baloldallal.”

A magyar politikusok tettekézségét és elszántságát sokban erősíthették a Délvidékről érkező, és hosszú szünet után az első kedvező hírek. Mert bár a bácskai szerbek legjelentősebb katonai bázisát, Szenttamást a magyar csapatok harmadik próbálkozásra sem tudták elfoglalni, egy Szemere Bertalan aláírásával szeptember 4-én megjelent falragasz immár arról tájékoztathatott, hogy Kiss Ernő irányításával „A perlaszi tábornok seregeink bevették”.

A pénzügyminiszter utolsó erőfeszítései a fegyveres konfliktus megelőzésére

Az elkövetkező napok a magyar politikai életben a Batthyányra várás jegyében teltek. A rendkívül bizonytalan helyzetben az események főszereplői különbözőképpen keresték a megoldást. István főherceg nádor szeptember 4-én például arról tájékoztatta Ferenc Károly főherceget, hogy a magyar kormány az adott körülmények közepette aligha lesz képes fennmaradni, és úgy ítéli meg, hogy annak felbomlását követően vagy a törvényhozó testület fogja megragadni a hatalmat, vagy a dinasztia érdekében éppen maga az előterjesztést megfogalmazó nádor, aki nem titkoltan azt remélte, hogy a képviselőház őt fogja felkérni ideiglenesen a hatalom gyakorlására. Nagy valószínűséggel állítható, hogy szeptember 5–7-e között Kossuth felajánlotta a koronát a nádornak, azaz nem tartott a Habsburg főherceg esetleges ellenforradalmi szerepétől. A trónörökös, Ferenc Károly Istvánhoz intézett válasza azonban arról tájékoztatott, miszerint Batthyány bukása bizonyosan nem fog diktatúrához vezetni, mivel az uralkodó kész megfelelően gondoskodni egy új minisztérium kinevezéséről – azaz egyértelműen eltiltotta a nádort az önálló szerepvállalástól, és magára hagyta a kiéleződő konfliktusban. A forradalmi erjedés következményeitől féltve István nádor Batthyány távollétében, Kossuth és Szemere kiiktatásával, mindössze Klauzállal és Eötvössel egyeztetve intézkedett „megbízható katonaság” összevonásáról, ami maga után vont a gyanakvó ellenzék felháborodását. Utóbbiak aktivizálódását azonban Kossuth hírlapja nyílt ellenszenvvel kommentálta, amikor 9-én megjelent cikkében határozottan fellépett mindazok ellen, akik francia mintára „mindent felhasználnak, hogy a jelen kormány megbukjék” és „clubbokhoz folyamodnak, mellyeknek törvényhozás s kormány feletti hatalmat akarnak szerezni.”

Az erélyes Habsburg-ellenes intézkedéseket sürgető radikálisok szeptember 8–9-e kiélezett pillanataiban egyértelműen megpróbálták kényszerhelyzetbe hozni a Madarász Lászlóval ekkor már szoros együttműködésben álló Kossuthot. A még pénzügyminiszter politikus elutasította azonban az immár szövetségesévé válók türelmetlenségét, és Batthyányval egyetértve törekedett az országot az alkotmányosság útján tartani. Nézeteit és helyzetelemzését Csány Lászlóhoz írott szeptember 9-i leveléből ismerhetjük meg: „Néhány óra alatt eldöntő crisisnek nézünk elébe. A minisztérium semmi esetre meg nem maradhat. Én mindent elkövetek, hogy a lázadások kikerültsenek, a mozgalom gyepelőjét az országgyűlés tartsa kezébe, a dynastialis szín megtartassék, s István herceg maradjon a végrehajtó hatalom élén” – állapítja meg, majd hozzáteszi: „a reakció itt is emeli fejét, mi vigyázni fogunk mind a két oldalon, hogy a nemzet jövődjéje ne kockáztassék”.

Batthyány két hét sikertelen próbálkozás után 10-én tért vissza Bécsből. Távollétében Kossuth a fejlemények egyértelműen meghatározó alakítójának bizonyult. A miniszterelnököt egy Kossuth vezette – és az országgyűlésre támaszkodó, liberális-radikális koalíció megalakítását követelő – erős baloldali agitáció fogadta. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy Jellačić támadásának előéjszakáján bekövetkezett a kormány felbomlása. Herceg Esterházy Pál már szeptember elején bejelentette végleges visszalépését, gróf Széchenyi Istvánt pedig megrendült idegállapotban szállították a döblingi szanatóriumba. A jelzett előzményeket követően a parlament szeptember 11-én este 6 órakor megtartott nyilvános ülésén számolt be bécsi útjáról a visszalépő miniszterelnök, melynek hatására a távol lévő Mészáros Lázár, valamint a maradásával a törvényesség kontinuitását biztosítani kívánó Szemere Bertalan kivételével a minisztérium tagjai deklarálták lemondásukat.

Ezt követően került felolvasásra az a levél, amelyben a nádor bejelentette, hogy „a törvény értelmében gyakorlandó kormány gyeploít kezembe vettem, és a két ház érlyes támogatására számolok”. Az országgyűlés és a főváros lakossága által támogatott Kossuth egy önkényuralmi kísérlet lehetőségétől is tartva rögvest visszavonta bejelentését. A személyére vonatkozó, Batthyány által kezdeményezett miniszterelnöki jelölést nem fogadta ugyan el, az új kormány kinevezéséig azonban Szemerével közösen vállalta az ügyek továbbvitelét. Ezt követően a cselekvés mezejére lépve, „míg az ő felsége elébe terjesztett törvénycikk minden részleteiben sanctionáltatnék”, jogilag ugyan ideiglenesen, de azonnal intézkedett az ötforintosok kibocsátásáról, a honvédszászlóaljokban felállítandó nemzeti sereg megkezdett toborzásának felgyorsításáról, és engedélyeztette, hogy azokba a soredrekből átléphessenek. Másnap pedig, amikor a nádor bejelentette, hogy ismét csak Batthyány Lajost kérte fel új kormány alakítására, teljes támogatásáról biztosította az ügyvezető miniszterelnököt. Idézett érvelése során Kossuth tudatosan vállalta az álszent szerepét, hiszen nagyon is jól tudta, hogy a király nem fogja a törvénytervezetet szentesíteni. A kialakult helyzet ellentmondásosságát kiválóan érzékelteti, hogy még akkor is fontosnak tartotta intézkedéseinek törvényes látszatot adni, amikor tudatosan a törvények megkerülésével cselekedett.

A források és a visszaemlékezések egyaránt arról valanak, hogy e kritikus és felettébb zavaros órákban Kossuth könnyedén kikiáltathatta volna magát miniszterelnöknek. Kiváló politikai érzékére hallgatva és a szükséges önfegyellemmel is rendelkezve távol tartotta azonban magát a nyílt törvénytelenységbe vezető akciótól, újabb alkalmat adva Batthyáynak és a mérsékelteknek, hogy „bizonyítsák képtelenségüket” a válság megoldására, egyben újabb bizonyítékokkal szolgálva, hogy a Habsburgok a válóságban egyáltalán nem akarják a békés megoldást.

Batthyány újabb, szeptember 12-i megbízásával hivatalosan is véget ért Kossuth pénzügyminiszteri működése. Aznap érkezik meg Csány jelentése arról, hogy a megelőző napon, azaz a nagy parlamenti vita lefolytatásával egy időben Jellačić átlépte a határt, s ezzel megindult az ellenforradalom fegyveres támadása. Szeptember 14-én Kossuth közlésként tette hírlapjában, hogy kezeit immár nem kötik a miniszteri kollegialitás béklyói, azaz kiszabadult az udvari cselszövények bénító „gőzköréből”, s így egyszerű parlamenti képviselőként ismét hírlapírói hivatásának szentelheti idejét, hogy lelkesítő cikkeket írhasson a nemzethez és katonáihoz. Bár a következő napokban rendszeres tüntetések zajlanak mellette és Batthyány ellen, folyamatosan biztosítja utóbbi történelmi jelentőségű, az ország felkészülésének törvényes hátterét megteremtő katonai szervező törekvéseinek politikai hátterét. Mindössze egyheti pihenést kér: „Hadd szedjem össze kissé roncsolt erőmet!” A felgyorsult események azonban nem tették lehetővé jogos igényének teljesülését.

Bár miniszteri működése – mint azt Szabad György megállapította – ellentmondásoktól nem volt és nem is lehetett mentes, Kossuth mégis egyértelműen elérte, hogy politikája ne csupán „a nemzet többségétől elszakadó előőrs zászlajává, hanem az átalakulás vívmányainak elkötelezettjévé tett derékhad mozgatójává is váljék.” Számára természetes volt, hogy a törvénytelenül megtámadott magyar nemzet forradalmi eszközöket is igénybe vegyen ön-maga védelmére, s hogy kötelessége elvállalni a számára kijelölt meghatározó szerepet. „Én talpra állítom a hazát, ha a diplomata politikának egyszer vége szakad” – jelezte készségét a vezető szerep elfogadására már augusztus 31-i, Csány Lászlóhoz írott levelében.

A képviselő próbálkozásai a kirobbant válság alkotmányos kezelésére

A Batthyány-kormány felbomlását követő, „szeptemberi fordulat”-nak nevezett időszak egyedülálló változásokat hozott a korabeli európai fejlődésben. Míg Nyugat- és Közép-Európa más térségeiben a szabadelvűek az abszolutizmus erőivel léptek szövetségre a radikális forradalmi törekvések visszaszorítására, a magyar liberálisok korábbi ellenzékükkel, a radikálisokkal alakítottak ki együttműködést, elkerülve azonban a forradalmi kitöréseket. Az említett folyamatban – melynek eredményeként a Habsburgok alkotmányosértő támadásával szemben a népszuverenitás alapján működő magyar országgyűlés kész volt formailag törvénytelen eszközöket is igénybe venni – Kossuth játszott meghatározó szerepet, aki a törvényesség látszatának megőrzésére törekedve egyedül bizonyult képesnek az olykor túlzó radikális követelések közömbösítésére s az alsóbb néposztályok ezzel egyidejű mozgósítására, azaz az érdekegyesítés működtetésére.

A szeptember 15-i napon, a horvát invázió megindulása következtében létrejött rendkívüli körülményekre való tekintettel a Ház határozatot hozott arról, hogy a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése céljából Deák által előkészített átfogó törvénytervezet küszöbönálló általános vitáját megelőzve, annak egyik kulcsfontosságú alapelemét kiemelve kerüljön sor a nem úrbéres szőlők dézsmakötelezettség alól történő mentesítésére. Kossuth aktív fellépésének is következménye, hogy – Deák eredeti elképzelésétől eltérően – a kártalanítást az állam vállalta magára azok esetében, akik saját kezükkel művelték meg földjüket.

A szőlődézsmamentesítés az áprilisi törvények „méltó kiegészítését” jelentette, és sokban megerősítette a parasztság elszántságát újonnan kivívott jogainak megvédésére. Az érdekegyesítő politika azonban a kárpótlás kérdésének

megoldását is megkövetelte. Éppen ezért figyelmeztetett nyomatékosan Kossuth már 14-én az érdekeltek megnyugtatása érdekében a kármentesítés szükségességére.

A pattanásig feszült hangulat oldására Kossuth azt is kezdeményezte, hogy a képviselőház szólítsa fel a birodalmi parlamentet: lépjen fel az osztrák kormány jogsértő, Jellačićot támogató politikája ellen. 12 tagú választmány küldését javasolta a bécsi alkotmányozó gyűléshez, hogy – a szabad nemzeteket megtettesítő parlamentek közvetlen kapcsolatát megteremtve – történjen kísérlet lépéseik összehangolására, hogy a két nemzet képviselői a kamarilla kiiktatásával oldják meg közös problémáikat. Bár a 18-án Bécsbe érkező magyar küldötteket mintegy 30 000 főt megmozgató heves rokonszenvtüntetés fogadta, a pánszláv többségű Reichstag nem volt hajlandó érdemi párbeszédre. A birodalmi főváros lakosságának megnyilvánulásai ugyanakkor félreérthetetlenül azt érzékeltették, hogy a reakcióval szembeni hangulat jelentősen felerősödött, ami egyben maga után vonta a magyarok iránti rokonszenv növekedését is.

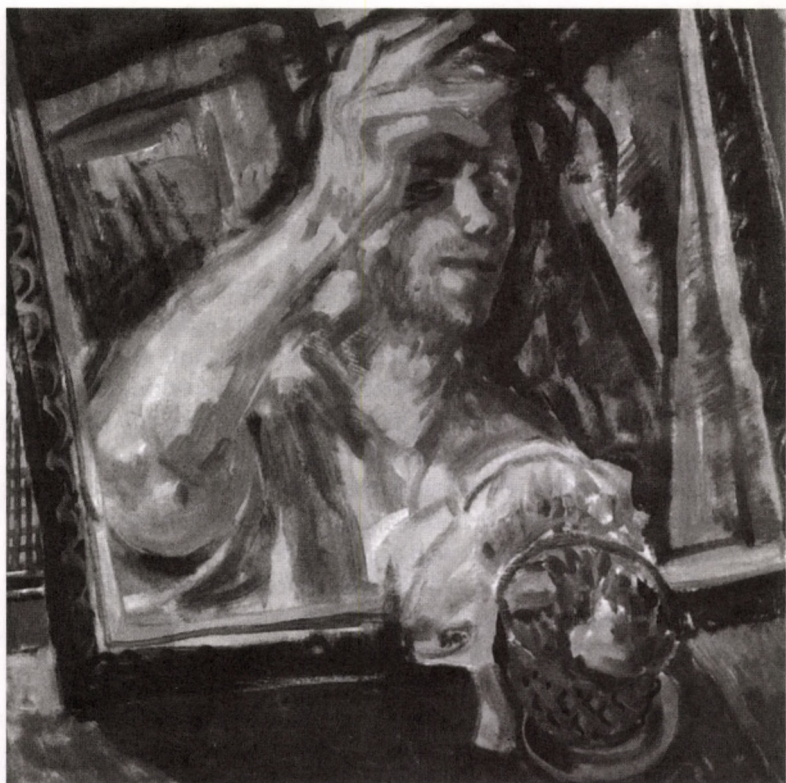
Az országgyűlés esti ülésére érkezett meg a Jelaciccsal szemben álló magyar csapatok parancsnoka, gróf Teleki Ádám árulásának híre. Batthyány indítványára elfogadták, hogy a nádor személyesen vegye kezébe a hadsereg irányítását. A kezdeményezést támogató Kossuth javaslatára egyben azt is kimondták, hogy a sereg jó szellemének megőrzésére és a kormánybiztos Csány László támogatására küldjenek 3 teljhatalmú biztost a táborba. A döntés nem kevesebbet jelentett, mint hogy a parlament először nevezett ki biztосokat a kormány helyett, és ezzel lerakta a kormánybiztosi intézmény alapjait. Elfogadtatta továbbá azt is, hogy az ügyvezető miniszterelnök munkája megsegítésére olyan 6 tagú bizottságot hozzanak létre, amely folyamatosan rendelkezésére állna konzultációk folytatására, és szükség esetén honvédelmi ügyekben alkalmas lehet Batthyány és a Ház közötti közvetítésre is. Miután pedig

Kossuth megnyugtatta az aggodalmaskodó volt premiert, hogy a testület semmiképpen nem kívánna beleszólni a végrehajtó hatalom gyakorlásába, elhárult az elképzelés megvalósításának legfőbb elvi akadályá.

Az ügyvezető miniszterelnök legfőbb támogatója

Szeptember 16-án zajlott le a népképviselői országgyűlés talán legdrámaibb ülése. Mint ismeretes, az önvédelmi előkészületeket 12-e óta ügyvezető miniszterelnökként irányító Batthyány ahhoz a feltételhez kötötte tisztsége ellátását, hogy Ferdinánd parancsolja vissza Jellačićot, és nyújtson egymilliós kölcsönt az üres magyar kincstár feltöltésére. Bár válaszában az uralkodó elvben megerősítette az ideiglenes megbízást, az említett feltételekre azonban megkerülte a válaszadást, arra hivatkozva, hogy nem ismeri az új minisztereket. A király magatartása a III. tc. érvényességének nyílt elvitátását jelentette, amikor megkérdőjelezte a miniszterelnök törvényben rögzített jogát arra, hogy munkatársaira önmaga tegyen javaslatot.

Az udvar állásfoglalását megismerve Batthyány bejelentette visszalépését, mivel úgy érezte, hogy át kell adnia a teret annak a Kossuthnak, aki jelentős népszerűségére támaszkodva talán nagyobb eséllyel tehet kísérletet a halaszthatatlanul szükséges rendszabályok bevezetésére. Parlamenti búcsúbeszédében korábbi álláspontjának gyökeres megváltozását indokolta, amikor Kossuth szeptember 4-i érvelésének logikáját elfogadva és annak követésére felszólítva megjelölte a nemzet számára a cselekvés irányát: „ha már életét, existenciáját kénytelen egy nemzet védeni, s azon utolsó végletre jutott, hogy már nincs többé reménysugár, akkor én is meg vagyok győződve arról, hogy a lojalitás némi tekintetben akadályá is vál-

HAJNAL JÁNOS: ÖNARCKÉP, 1947

hatik. Ugyanezért felszólítom a tisztelt házat, vegye komolyan fontolóra, ha vajjon nem érkezett-e már azon végpercz, mellyben a nemzet azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorult, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles tartani."

Kossuth és a baloldal hangadó politikusai (Nyáry Pál, Madarász László) azonban felismerték, hogy a volt pénzügyminiszter uralkodói jóváhagyás nélküli kineve-

zése ürügyet szolgáltatna a reakció érveinek alátámasztására. Nagy hatású beszédeikkel végül is sikerült a gróft meggyőzniük arról, hogy egyedül ő képes továbbra is biztosítani a honvédelmi felkészülés törvényes kereteit. Fel szólalásában Kossuth arra mutatott rá, hogy „aki jót akar a hazának, annak most oly politikát kell követnie, melynek két teendője van. Az egyik az: oda vinni a dolgot, hogy az ármány és árulás vagy legyen kénytelen lemondani feltett céljairól, vagy legyen kénytelen bevallani, hogy minden ürügyéből kifogyott s kimondani: én ármány és árulás vagyok, reakció és más semmi. A másik: hogy míg a nemzet ezt eszközölné, addig is készüljön.”

Az elhangzott érvek előtt meghajolva Batthyány Lajos megtartotta megbízatását, és a következő napokban – mint azt historiográfiai jelentőségű munkáiban Urbán Aladár bebizonyította – eljutott hadseregszervező tevékenységének csúcspontjára: törvényességi aggályait félretéve, királyi szentesítés nélkül rendelte el a kizárólag honvédszászlóaljkból toborzott sereg kiállítását és hagyta jóvá az ötforintos papírpénz kibocsátását. Kossuthtal együttműködve, az ütőképes nemzeti tömeghadsereg megszervezésével az 1848-as európai forradalmak történetében egyedülálló bravúrt hajtott végre. Erőfeszítéseik eredményét jól mutatta, hogy az alakuló honvédseregnek a nemzeti tömeghadsereg megteremtése felé utat nyitó győzelmében, azaz a szeptember 29-én vívott pákozdi csatában részt vevő magyar erők immár 60 százalékát az általuk kiállított újoncok képezték.

Lépések az érdekegyesítés társadalmi bázisának kiszélesítésére

A vázolt körülmények által felfokozott hangulatban került sor szeptember 19-én a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztését szolgáló, Deák Ferenc által kidolgozott, 77 paragrafusból

álló törvénytervezet előterjesztésére. A javaslat a majorsági zsellérek, az irtványok, a maradványföldek, a pusztatelkek, a kisebb királyi haszonvételek, a legelők, erdők és nádasok problémáját komplex összefüggésként kezelte, és Kossuthal egyetértésben a vitatott esetekben az úrbéres föld fogalmát a lehető legszélesebben értelmezte, amikor kimondta: vitatott esetekben a földesúr feladata bizonyítékokkal alátámasztani, hogy a kérdéses majorsági föld nem volt úrbéres természetű, ellenkező esetben pedig a földek paraszti tulajdonba kerülnek és „közállományi kárpótlás alá tartozók lesznek”. A Nyáry Pál, Táncsics Mihály, Madarász László, Szacs vay Imre által júliusban, illetve augusztusban megfogalmazott, helyenként a tulajdon szentségét megkérdőjelező radikális követelések teljesítését azonban mindketten elvetették.

Különösen nagy jelentőséget tulajdonított Kossuth annak, hogy a felszabadított jobbágyság érdekében javasolt intézkedésekkel párhuzamosan a kárpótlás ügye is megnyugtatóan rendeződjön. Hozzászólásában a vereség lehetőségére is felkészülve (!) világosan kimondta: „akarom, hogy a nemesség kármentesítve legyen, s ezen kármentesítés következtében biztosítva legyen a népnek is szabadsága, még a reactio esetében is, azt akarom, ha minden elveszne is Magyarországon, legalább az ne vesszen el, hogy a nép nyakát a robot ne nyomja (...) Én biztosítani akarom a nép szabadságát, s egyszersemind azt is, hogy a nemesség a maga kármentesítését kapja meg.” Egy 15 millió forinttal működő hitelintézet felállítását is magába foglaló, haladó földbirtokpolitikai megfontolásokra felépített javaslatában a földesurak kártalanításának forrását a kincstári birtokok kiárúsításából kívánta megteremteni úgy, hogy a kis parcellákban történő eladással lehetőségessé váljon a kistulajdonosi réteg megerősítése is.

Kossuth lépéseit az érdekegyesítéshez elengedhetetlenül szükséges egyensúlyozás szándéka és kényszere sok-

ban meghatározta. (Ennek jegyében utasítja majd nyugalomra december 8-án a még orvosolatlan problémák erőszakos megoldásával fenyegető paraszti elemeket.) S bár a békés kibontakozáshoz szükséges javaslatok országgyűlési elfogadása és megvalósítása a hamarosan kiterjedő hadiesemények, részben pedig a nemesség részéről megnyilvánuló érdekkellentétek következtében késett, illetve sokáig el is maradt, Kossuth politikájának köszönhetően a parasztság mégsem fordult szembe felszabadítóival, s a kormánynak bizalmat szavazva, döntő többsége továbbra is tőle várta gondjai megoldását. A parasztságnak a haza melletti elszánt, önfeláldozó kiállását pedig maga az önvédelmi háború és a szabadságharc története bizonyítja legmeggyőzőbben.

Ismeretes, hogy szeptember 17-én Batthyány bejelentette, és jóváhagyásra felterjesztette tervezett új minisztériuma – Kossuthot nem tartalmazó – névsorát. Az áprilisinál lényegesen konzervatívabb összetételű kabinettel – megerősítésének reménye nélkül – tett gesztussal azt igyekezett elkerülni, nehogy ő szolgáltasson ürügyet az elutasításra. Bécs időt húzó taktikája káros következményeinek kivédésére 21-én Kossuth elfogadtatja az országgyűlés állandó bizottmánya két liberális és négy radikális tagjának megválasztását, majd másnap Batthyányhoz intézett interpellációjában azt javasolja: királyi jóváhagyás hiányában foglalják el helyüket a miniszterjelöltek, vagy küldjön a Ház komitét a miniszterelnök mellé. A baloldal bekapcsolását a hatalom gyakorlásába Batthyány elutasította, a segítségére siető Deák pedig arra hivatkozva kérdőjelezte meg annak helyességét, miszerint a törvényhozás ezáltal átlépné a végrehajtó hatalom számára biztosított jogkör határait, holott a szakminisztériumok miniszterek hiányában is jól végzik munkájukat. A határozott fellépés a Madarással együttműködő Kossuthot átmeneti visszakozásra készítette ugyan, ám a következő napokban a tanácskozá-

sok a hatok és az ügyvezető között rendszeressé váltak. 25-én pedig a felsőház Pázmándy Dénest, Perényi Zsigmondot és gróf Szapáry Józsefet delegálta a testületbe.

A szeptember 24-i délelőtti ülésen napirend előtti felhívásában Kossuth bejelentette, hogy Batthyány megbízásából azonnal Szolnokra indul népfelkelőket toborozni. Bár Deák István szerint a politikai és lélektani hatásában felbecsülhetetlen jelentőségű toborzókörút katonai szempontból alig volt értékelhető (!?), Kossuth hatalmas népszerűségét és mozgósító erejét a 25–27. között Cegléden, Nagykőrösön, Kecskeméten, Abonyban és Szolnokon, valamint szeptember 29-e és október 6-a között Csongrád megyében verbuvált 12 000, illetve 50 000 harcos egyértelműen bizonyította. Misszióját azonban váratlan és megrázó pesti események szakították félbe.

Lamberg missziójának elutasítója, meggyilkolásának elítélője

A tragikus történet közvetlen előzményét István főherceg Batthyányhoz intézett szeptember 25-i levele tárja fel. A Jellačićsal 22-én kudarcba fulladt közvetítési kísérletét (a Balaton déli partjainál állomásozó bán egyszerűen megtagadja a találkozást a Habsburg-dinasztia tagjával) követően másnap sietve Bécsbe távozó nádor írása arról számol be, hogy az uralkodó 18-án határozottan eltiltotta őt a „tettesleges összeütközésekben való részvételtől (azaz magyar közjogi méltóságából fakadó kötelessége teljesítésétől!), majd közölte vele, hogy Batthyány helyett báró Vay Miklóst kívánja miniszterelnöknek kinevezni. István főherceg arról is tájékoztatta magyar partnerét, miszerint Ferdinánd megbízta gróf Lamberg Ferenc altábornagyot, hogy a Magyarországon állomásozó valamennyi katonai erő felett (tehát Jellačić felett is) teljhatalommal rendelkező királyi biztos-

ként gondoskodjon a vérontás megakadályozásáról. A jelek szerint a missziót a szeptember végén Bécsben átmenetileg megerősödő, Wessenberg nevével fémjelzett mérsékelt liberálisok eszközölték ki, István nádor egyetértésével. Az akciót a béke megőrzésének utolsó esélyeként értékelő Batthyány kész volt a kinevezést ellenjegyezni, és a Lamberggel való találkozás reményében a katonai táborba sietett. Indulása előtt a rendkívül kiélezett helyzetre való tekintettel ugyanakkor az OHB és a Ház ígéretét kérte arra, hogy távollétében nem fognak ülésezni.

A nádor kifejezett tanácsa ellenére Lamberg azonban nem a táborba, hanem a forradalmi forrongás jeleit mutató, és számára kifejezetten életveszélyes fővárosba érkezett. Urbán Aladár távolról sem megalapozatlan feltételezése szerint egyáltalán nem kizárt, hogy az osztrák ellenforradalmi körök hangadójaként számon tartott Latour gróf vezette félre és áldozta fel szándékosan a jó szándékú és gyánútlan tábornokot, azaz irányította a számára szinte biztos halált jelentő Pest-Budára, hogy a tragédiát jogcímként használhassa fel Jellačić kinevezetéséhez.

A fejleményekről tudomást szerző képviselők ugyanis Madarász László kezdeményezésre éjjel 11 órára rendkívüli ülést hívtak össze. A toborzóját megszakításával azonnal Pestre hívott Kossuth Lamberg kinevezését joggal értékelte az önálló felelős magyar kormány megsemmisítésére, az alkotmány felforgatására és az ország szabadságának elnyomására irányuló kísérletként. A rendkívül szenvedélyes tanácskozás során Madarással egyetértve azt javasolta, hogy a miniszteri ellenjegyzést nélkülöző, alkotmányellenes uralkodói határozatokat a parlament nyilvánítsa semmisnek, és a törvénysértés bűnének terhe alatt tiltsa meg az érintettek számára az árulóként megbélyegzett Lamberg utasításainak végrehajtását, valamint szólítsa fel a hadsereget, hogy hátrálás helyett ütközzön meg a horvátokkal. A képviselőházi határozatok fokozták a nép el-

szántságát és radikalizmusát, s miután a feldühödött tömeg másnap felismerte a Lánchídon védtelenül, minden fegyveres kíséret nélkül áthaladó teljhatalmú biztost, könnyörtelenül felkoncolta.

Kossuth azonnal elítélte a szerinte akaratuk ellenére az abszolutizmus érdekei szerint cselekvő barbár önkényeskedőket. Javaslatára az országgyűlés szeptember 28-án határozatban fejezte ki sajnálkozását, s egyben a kamarillának a tragédia előidézésében játszott provokatív szerepére rámutatva, egyértelműen megállapította annak elsődleges felelősségét is. Az OHB nevében kinyomtatott esti falragaszokon Kossuth a közönséggel is ismertette az erőszakos forradalmi módszereket elutasító, magát a polgári alkotmányos törvényesség mellett ismételten elkötelező véleményét. Proklamációja emlékeztetett arra, miszerint „gyakran kimondattuk a képviselőház nyilvános üléseiben, hogy annyi vésszel fenyegetett szegény hazánk megmentése csak úgy eszközölhető, ha utcai zavargások elkerültnének, mert a hol egyszer a polgári rendnek kötelékei felbomlanak, ott a szenvedély határt nem ismer (...) A közbátorság felforgatásával elenyészik a haza megmentésének lehetősége. Vessen lelkével számot mindenki, és ne tegye lehetetlenné a nemzet képviselőinek s a felelős kormánynak a hazát megmenteni.” A kialakult helyzetben még aznap magánlevélben kéri Batthyányt, hogy siessen vissza Pestre, mivel egyedül ő tarthatja meg a hazát a legalitás téren és teheti meg a nélkülözhetetlen lépéseket.

A volt miniszterelnök azonban már nem volt abban a helyzetben, hogy eleget tegyen a sürgetésnek. A mindig rendkívül büszke és önérzetes, az utolsó napok emberfeletti erőfeszítéseinek súlya alatt teljes idegkimerültségbe zuhanó gróf ugyanis a gyilkosságról értesülve, kétségbeesésében 29-én kora reggel Jellačić táborába sietett, s a hazájáért érzett felelősségtől hajtva tőle példa nélküli módon megálázkodva próbálta lebeszélni a bánt Buda megtámadásá-

ról. A kísérlet kudarcát követően Bécsbe ment, ahol október 2-án ellenjegyezte báró Vay Miklós kinevezését, és visszavonhatatlanul lemondott hivataláról. Visszalépését az uralgó másnap a kor szabályainak megfelelő körülmények között elfogadta.

A forradalmi ellenállás megalapozója

A szeptember 27-e éjszakáján, a miniszterelnök távollétében hozott „Lamberg-határozat” keretében a Ház az OHB-t azonnal megbízta a végrehajtás teendőivel, és kijelentette, hogy a képviselők kötelesek annak megbízásait teljesíteni. A végrehajtó hatalom gyakorlását a bizottmány a parlamenti felelősség érvényesülése, valamint a népszuverenitást megtestesítő képviselőház törvényes ellenőrzése mellett ezzel gyakorlatilag átvette. 28-án elfogadott határozatában a parlament leszögezte, hogy „az országot pedig főleg a jelen időben, a fővárosban székelő kormány nélkül hagyni nem lehet”, s ezért a miniszterelnök visszatéréséig „a képviselői ház kormányról gondoskodik”, a bizottmány „a haza védelmére, úgy a béke és a rend fenntartása iránt, felelősség terhe alatt, intézkedik.”

A fordulat lényegét elemezve Szabad György joggal emeli ki, hogy az OHB és az azt ellenőrző törvényhozás az ellenkező előjelű törekvések ellenére, a korabeli Európában egyedülálló módon fenn tudta tartani a parlamentáris kormányzati rendszer működését. Rendkívül fontos mozzanatnak bizonyult, hogy a kialakult sajátos helyzetet minősítő értékelésében az alkotmányos elvek és a törvényesség betartására minden körülmények között rendkívül érzékeny Deák Ferenc is elsősorban azt méltatta, hogy „a végrehajtó hatalom tetteles gyakorlásával egy bizottmány van

megbízva" a miniszterelnök távollétében, s a törvényesség bázisát biztosító képviselők folyamatos jelenlétében.

A szeptember 15-én létrehozott, majd Kossuth Lajos, Madarász László, Nyáry Pál, Pálffy János, Patay József és Sembery Imre részvételével ténylegesen is megalakított, eredetileg baloldali többségű testület munkájába Kossuth 29-i javaslata alapján megtörtént a volt államtitkárok bevonása. Az eredetileg királyi szentesítéssel létrejött egykori minisztériumok képviselői a jogfolytonosság megtestesítőiként működhettek ügyintézői és tanácsadói feladatkörükben. Október 1-jén sor került a munkában addig is részt vevő Szemere Bertalan, valamint a déli táborból visszaérkező Mészáros Lázár kinevezésére, 4-én pedig (eredeti, 25-i delegálását visszavonva) a felsőház nevezte meg tagjait Perényi Zsigmond, Pázmándy Dénes, gróf Esterházy Mihály, báró Jósika Miklós személyében. A bizottság összetételében a radikálisok rovására és a mérsékelt liberálisok javára bekövetkező erőeltolódás nem csupán a valóságos erőviszonyokat tükrözte, hanem egyben azt is kifejezésre juttatta, hogy a liberális nemesség derékhadra végérvényesen elszánta magát Kossuth politikájának követésére.

Október 3-án Ferdinánd újabb alkotmányellenes proklamációt bocsátott ki, amely – mintegy a magyar hadseregről előterjesztett augusztusi törvényjavaslatra született válaszként – az évi költségvetés elfogadása előtt, tehát törvényellenesen oszlatta fel az országgyűlést, báró Récsey Ádám altábornagyot miniszterelnökké, Jellačićot a Magyarországon létező összes fegyveres erő főparancsnokává, valamint polgári kormányzóvá nevezte ki érvényes ellenjegyzés nélkül, az országot pedig ostromállapotba helyezte.

A belpolitikai helyzetet stabilizáló szeptember 29-i pákozdi győzelem hatására önbizalmában jelentősen megerősödött parlament október 8-án – a toborzókörútjáról előző nap visszatérő és népszerűségének növekedésére támaszkodó Kossuth javaslatára – visszautasította az alkot-

mánysértő intézkedéseket és deklarálta együtt maradását. A végrehajtó hatalom gyakorlásával az OHB-t bízta meg, és Kossuthot választva meg elnökéül, a felelősség terhe mellett a parlamentáris kormányok vezetőit megillető jogkörrel ruházta fel. Kezdetét vette tehát az önvédelmi háború kormányának tényleges működése. A testület irányítójaként Kossuth emberfeletti, sokszor önpusztító erőfeszítéssel fogja az ellenállást szervezni, miközben munkáját több ezer általa megírt levél, ügyszer, újságcikk, nyilatkozat, valamint általa elmondott országgyűlési beszédek sora fogja majd megörökíteni.

Az önvédelmi háború vállalása nemzetközi környezetének megítélése

Az önvédelmi háború vállalása mellett magát végérvényesen elkötelező magyar politikai elit az európai változások és erőviszonyok lehetséges ismeretében hozta meg felelős döntését. „Európa jelenleg az újabb kor előhajnalán áll, midőn a homályban a különböző elemeket egymástól megkülönböztetni nem bírván, csak ösztönszerűen tapogatódzunk” – állapította meg szeptember 20-án a közép-európai térségben az abszolutisztikus restaurációval szembeni elégedetlenség felerősödését regisztráló Kossuth hírlapja. Kossuthék elsősorban az itáliai félszigetről érkező biztató híreknek tulajdonítottak fontosságot. Örömmel nyugtázták, hogy az olasz forradalmi szellem és a nemzeti lelkesedés a custozzai vereség ellenére újra terjed, s a keresztény-demokrata politikus, Vincenzo Gioberti személyében a belső nemzeti egység megteremtésére alkalmas, nagy reményekre biztató vezéregyéniség is megjelent.

A forradalmi erők aktivizálódásával egy időben felfigyeltek azonban a nyugalom után vágyó, a rendet veszélyeztető minden kezdeményezést elutasító polgár Európa-

szerte ismert alakjára is, és forradalomellenes hangulat fel erősödéséről tájékozódtak Nyugat-Európából is. A negatív tendenciák fontosságát távolról sem alábecsülve, sőt a nemzetközi események egymásra gyakorolt kölcsönhatásának fontosságát szem előtt tartva szeptember 22-én elhangzott beszédében Kossuth leszögezte: „ha a reakciónak sikerül a mi nyakunkra hágni, kétségtelen, hogy a mi nyakunkról az ausztriai szabadságnak is a nyakára hág, majd ismét ellenünk fordul.” Hasonlóképpen ítélte meg a helyzetet a frankfurti parlament radikális képviselője, Förster is, aki október 16-i hozzászólásában arra kívánta felhívni képviselőtársai figyelmét, miszerint „Magyarország Németország erős vára dél és kelet irányában, Magyarország egy nagy német áramlat kibontakozásának előharcosa, előharcos a korán vagy késő fellépő pánszlávizmussal szemben (...) Magyarország a szétszóródott német elemek védelmezője délen.”

Kossuth megfontolt, forradalmi túlbuzgóságtól mentes reálpolitikai gondolkodására vallott szeptember közepének kritikus időszakában tanúsított magatartása is, amikor – mint arra Varga János felhívta a figyelmet – a Béccsel történő megegyezés lehetetlenségéről értesülő Mazzini, a lengyel emigráció baloldala, a svájci baloldal, sőt a frankfurti konzervatívok egyik hangadója, a porosz Radowitz szinte egy időben kívánta meggyőzni arról, miszerint Magyarország érdekei a Habsburg Birodalomtól történő elszakadását és a köztársaság kikiáltását követelik meg. Kossuth azonban idő előttinek, veszélyesnek, sőt kifejezetten károsnak tekintette a javasolt lépéseket, és egyértelműen elzárkózott a felvetett elképzelések támogatásától.

Az önvédelmi háború alternatívája

Az uralkodó által október 3-án kibocsátott rendeletek elutasítása nyilvánvalóvá tette, hogy a Habsburg-ellenforradalom immár közvetlen támadása hamarosan be fog következni. A közeledő konfliktusban rejlő fenyegetést érzékelő és mérlegelő Kossuth azonban egyértelműen a fegyveres ellenállás vállalása mellett foglalt állást. Elszántságát kétségtelenül fokozta az a kortársai többsége által is osztott felismerése, miszerint a magyar nemzetnek semmilyen körülmények között nincsen lehetősége a békés megoldás választására. A Habsburgok ugyanis éppen azért követelték elszántan a magyar pénz- és hadügyi források feletti rendelkezés visszaállítását, hogy azokat birodalmi érdekeik javára használhassák fel, s hogy a magyar katonákat az itáliai és németországi egységmozgalmak megtörésére, illetve a birodalmon belüli cseh és lengyel szabadságtörekvések, valamint a forradalmi bécsi mozgalmak felszámolására, azaz saját dinasztikus érdekeik szerint vessék be a harcmezőn.

A nemzeti önrendelkezésről történő önkéntes lemondással egyenértékű behódolás helyett az elkerülhetetlen áldozatokat Kossuth inkább a szerencsés fordulat esélyét is megőrző nemzeti önvédelem szolgálatába állította úgy, hogy mindeközben az érdekegyesítő politika működtetésével és továbbfejlesztésével minimális lemorzsolódás mellett, ám a radikálisok bevonásával, azaz a nemzeti egység megerősítésével jelentős mértékben sikerült politikája tömegbázisát kiszélesíteni.

ERDŐDY GÁBOR

G_m

„POLITIKAI SZECESSZIÓ” – A „KIVONULÁS POLITIKÁJA”

D

Méray-Horváth Károly „alkalmazott
politikatudománya”

„Az álmok síkos gyöngyeit
szorítsd, ki únod a valót:
hímezz belőlük
fázó lelkekre gyöngyös takarót.”
(Babits Mihály: Húnyt szemmel)

Kizárás / Bennfoglalás / Kivonulás

Michel Foucault a *L'Ordre du discours*¹ című írásában a diskurzus, a logosz, szóval az emberi beszéd és annak racionális megzabolázása kapcsán a „kirekesztés mechanizmusairól” – tilalmakról, elfojtásokról, az örületről, a szexualitásról, a nem-referenciális ügyletek kirekesztéséről – mint a diskurzus ésszé való átalakításának konstitutív mechanizmusairól beszél, arról, hogy kizárások révén állapítja meg önmagát. Ebben a szemléletmódban egyben felfedezhető az a magatartás-attitűd is, hogy a „hivatalos ész” a lehetséges világmagyarázatok körének miféle kisebbségét tünteti ki az ésszerűség előjogával, és egyben miféle magyarázatkonceptiókat foszt meg attól, hogy úgymond „vannak”.

Ebben a problémafölvetésben mintegy implicit módon benne foglaltatik a kizárás aktusa mellett a kivonulás gesztusa is. A gesztus, amely nem csak a tudományos ész, hanem egyben a politikai szándék megnyilvánulási formája is. A kivonulás mint aktív princípium, s amely így magát a bennfoglalás legitimációs eljárását zárja ki.

A művészet terén a szecesszió lényege kivonulás a hivatalos intézményekből, elvonulás „az okosság apollonikus várába” és az artisztikumba. A „nem fogadom el a világot...” (Dosztojevszkij) jegyében kivonulás a hagyománytisztélet és tekintély minden szabályozott formáiból. Ahogy Ady megragadja a szecesszió lényegét: „A nagy tömeg divatnak tekinti, pedig az egy nagy viláगतalakulás első, igénytelen előcsatározása. Hagyjátok hát a szecessziót ti, kik a korlátok bábjai vagytok! Forradalom és emberek kellenek hozzá, nem divatbábok!”² A társadalmi tehetetlenség közérzete, a „szomorú polgári valóság” elviselhetőbbé tételével próbálkozó reformista tendencia és a szépségbe menekülés a szecessziós művészeti magatartás eleme. A szecessziós mozgalmakban sokféleképpen jelentkezik ez az életérzés, és ezt megerősítve vagy ezen túl is, a szecessziós mozgalmak megtalálják a kapcsolatot a meglévő társadalmi kereteket átalakítani kívánó csoportokkal (Angliában a fabiánusokkal, Belgiumban és Franciaországban a radikális polgársággal és a szocialistákkal, Bécsben a szociáldemokratákkal, s Kelet-Közép-Európában is a progresszív mozgalmakat támogatják).

A dolgozat hipotézise, hogy a politika területén is működik egy sajátos szecessziós logika: a „politikai szecesszió” elnevezés tehát arra kíván utalni, hogy a kivonulás gesztusa a politikai cselekvések, szándékok, törekvések, célok területén, azaz a politikai gondolkodás szférájában is felfedezhető, kitapintható logika.

„Pozitivitások” és „diszkurzív formációk”

1. „Politikai szecesszió”: „pozitivitások” és „diszkurzív formációk”. A „pozitivitások” és „diszkurzív formációk” terminusai szintén Foucault-tól származnak³, e tanulmány kontextusában a „diszkurzív formációk” azokat a megállapítás-halmazokat

kat foglalják magukban, amelyeket az aktuális gondolkodó mintegy világmagyarázatként állít fel, a „pozitivitások” pedig azok a rendszerek, amelyek felelősek e halmazok működéséért.

„Pozitivitásokként” értékelem azokat a törekvéseket, amelyek a huszadik század fordulóján a tudományos politika igényével fellépve akartak eljutni politikai programok kidolgozásáig, és ezen programok valóságba való átültetéséig.

A politika területén a szecesszió logikájának értelmében a „kivonulás” aktusa egyfelől a hagyományos intézmények elhagyását jelenti, kísérlet sajátos ellenkultúrák kialakítására; másrészt a hagyományosnak tekintett politikai eszközökről való lemondást, méghozzá abban az értelemben, hogy a kivonulók a tudomány erejét felhasználva lépnek fel politikai törekvéseik realizálásáért.

Ha a kivonulás logikáját, strukturális sajátosságait akarjuk megérteni, szembe találjuk magunkat a diszkontinuitás problémájával. A kivonulás gesztusa lemond a kontinuitás vonzerejéről, kilép a lineáris egymásra következők ígéretes perspektívájából, hogy egy új térben alkossa meg önmagát.

Annak, aki fel akarja használni a diszkontinuitás erejét, meg kell szabadulnia a folytonosság posztulátumához kötődő egész fogalomkészlettől. Ilyen a *hagyomány* fogalma, amely lehetővé teszi az újonnan bekövetkező események elhelyezését és megértését egy meglévő, tartós „koordináta-rendszerből” kiindulva. Ilyen az *értéktudat*, vagy *értékvilág* többé-kevésbé állandónak tekintett horizontja, amely megengedi, hogy az események sorozatát a megőrzött és átvett etikai rendezőelv stabil pontjaiként szemléljük. És végül ilyen a *konszenzus tere*, mint diszkurzív tér, amely felkínálja a megegyezés lehetőségét.

A kivonulók tehát „elhagyják” a politika szféráját, hogy a tudományok megfellebbezhetetlen erejére támasz-

kodva térjenek vissza az „elhagyott” csatamezőre és vegyék fel a harcot a hagyomány, a közösen osztott értékvilág ellen, hogy kísérletet tegyenek a történelem irányának „vitathatatlan” meghatározására.

2. *Természettudományos forradalom – tudományos politika – politikai igény.* Maga a jelenség arra a korszakos igényre vezethető vissza, miszerint a társadalomtudományi vizsgálódást is a természettudomány módszereire kell alapozni. A társadalom ugyanazon törvényeknek van alávetve, mint a természet, s ezek a törvények a természettudományos módszer alkalmazása révén megismerhetők.

A természettudomány a tizenkilencedik században valóságos forradalmat élt át. Darwin tanai az embernek új helyet és jelentőséget utaltak ki a természetben. A „létért való küzdelem”, a „természetes kiválasztás” és egyéb darwinisztikus fogalmak valóságos közhelyekké lettek, s megtermékenyítették a társadalomtudományos gondolkodást is. Ennek következtében megerősödött a hit a tudományos igazságok társadalomátalakító erejében.

Azt állítom, hogy a természettudományi fejlődéseméletek alkalmazása a társadalom fejlődésére elsődlegesen politikai célzattal történt.

A jelenséget általánosnak gondolom. Karl Pearson egyike volt azoknak, akik először kíséreltek meg metodikai irányelvekhez jutni arra vonatkozóan, hogy a természettudományi evolúció elméletét miképpen lehet a társadalomtudományokra alkalmazni. Pearson abból indult ki, hogy a biológia ezen problémái tulajdonképpen matematikai problémák: a biológusok által felfedezett tényekből a matematikusnak kell következtetéseket levonni. Ebből következik, hogy a társadalmi evolúciónak minden olyan elmélete, amely saját bevallása szerint csupán leíró biológiai igazságokra támaszkodik, ingatag alapon áll. Pearson Haeckellel, Spencerral, Kiddel polemizálva arra a következtetésre jut, hogy az ő „biológiai igazságaik”, amelyekre

GADÁNYI JENŐ: CSENDELET GYÜMÖLCSÖKKEL, 1940

a szocializmus és a darwinizmus ellentmondását alapítják, éppenséggel nem igazságok, hanem csupán homályos fogalmak helytelen alkalmazásai.⁴

Bouglé pedig arra tett kísérletet, hogy rendszeres kritika alá vegye mindazokat az ellenvetéseket, melyeket a modern természettudományi eredmények alapján a demokratikus törekvések ellen intéztek. Szerinte a demokrácia természettudományi ellenségei a modern világnézet három nagy törvénye nevében veszik fel a harcot az egyenlőségi törekvések ellen: a létért való küzdelem (Darwin), a szerzett tulajdonságok örökletessége (Lamarck) és a munkamegosztás (Milne-Edwards) elve alapján. Bouglé – meg-

vizsgálva a „szociális darwinizmus”, az „organikus elmélet” és az „antroposzociológia” antidemokratikus elméleteit – arra a következtetésre jut, hogy ezek a természettudományi érvek vagy már önmagukban rosszul lettek felállítva vagy rosszul lettek a társadalomra alkalmazva. A természettudomány nem beszél a demokrácia ellen, igaz mellette sem mondja ki a döntő szót.⁵

A természettudományos elvek alkalmazása természetesen a marxizmustól sem idegen. A történelmi materializmus alapgondolata, hogy bármely korszak politikai és szellemi történetének alapja a gazdasági termelés és a belőle szükségszerűen folyó társadalmi tagozódás – Engels a Kommunista Kiáltvány angol kiadásához írt előszavában ugyanolyan haladásnak tartja ezt a felismerést a társadalomtudományban, mint amilyet a természettudomány esetében Darwin tanai jelentenek; más helyen a társadalomtudomány egyetlen természettudományi módszerének nevezi a fenti elvet.

Hasonló – igaz más forrásvidékről táplálkozó – logikáról beszélhetünk akkor is, amikor az 1905-ös oroszországi forradalom bukása után az orosz munkásmozgalom tagjai közül többen Ernst Mach osztrák fizikus és filozófus empiriokriticizmusát fogadták el, és próbálták egyesíteni a marxista társadalomfelfogással. S jól mutatja, hogy nem a tudomány, hanem a politikai logika érvényesüléséről van szó, hogy Lenin elutasítása sem pusztán filozófiai természetű, az empiriokriticizmus kritikája mögött ott munkál a politikai szándék. Lenin szükségesnek ítélte a főleg Engels által képviselt dialektikus materializmusnak a védelmét, a véleménye szerint a modern fizika új eredményeit félreértelmező empiriokriticizmussal szemben. Lenin szerint az empiriokriticizmus nem csak új csodabogarakkal, szócskákkal és mesterkedésekkel palástolja az idealizmus és az agnoszticizmus régi hibáit, hanem merőben reakciós filozófia. Lenin figyelmezteti az igazi marxistákat, hogy „az empiriokriti-

cizmus ismeretelméleti skolasztikája mögött meg kell látni a filozófiában küzdő pártok harcát, mely végeredményben a mai társadalom ellenséges osztályainak tendenciáját és ideológiáját fejezi ki. A legújabb filozófia éppoly pártos, mint a kétezer évvel ezelőtti. A két harcoló párt a dolog lényegét tekintve, melyet tudálékos, szemfényvesztő új elnevezésekkel vagy hígvelejű pártonkívüliséggel lepleznek – a materializmus és az idealizmus. Az utóbbi csak kifinomult, fortélyosabb formája a fideizmusnak, mely állig fel van fegyverezve, hatalmas szervezetekkel rendelkezik, és ma is szívós kitartással hat a tömegekre, a filozófiai gondolat legcsekélyebb ingadozását is kiaknázva. Az empiriokriticizmus objektív osztályszerepe kizárólag abban áll, hogy kiszolgálja a fideistákat a materializmus ellen, s különösen a történelmi materializmus ellen folytatott harcukban.”⁶

3. *Tudományos politika – radikális politikai igények.* A magyar politikai életben a tudományos fedezetű politika kidolgozásának szándéka elválaszthatatlanul összefonódott a polgári radikalizmus törekvéseivel. A polgári radikálisok a tudományos politika jelszavát írva zászlajukra egy, a régi világot (a feudális, ázsiai Magyarország) eltörlő, minden vonatkozásában új (gazdag, kultúrárs nyugat-európai) Magyarországot vizionáltak, s egy valódi eszmékben, intézményekben megtestesülő ellenkultúrát teremtettek.⁷

A polgári radikálisok önmagukat a „történelem bizalmasának”⁸ gondolták, a jövő hírnökének, segítőjének, hittek benne, hogy munkájuk révén az ország bevezethető a művelt Nyugat kultúrközösségébe. Úgy gondolták, hogy ők azok, akik – a tudományos politika segítségével – a folyamatoknak irányt szabnak, akik meghatározzák a változások menetét.

Ezért a törekvés a politikai céljaikat alátámasztó, üdvözítőnek hitt tudományos koncepciók keresésére. Pap Tibor korszakos igényként fogalmazza meg, hogy a politikában is eljött az ideje, hogy megtaláljuk azt a biztos ala-

pot, amely révén a politikát tudománnyá tehetjük, ehhez pedig csak a természettudományok eredményeit kell követni.⁹ Somló Bódog is hangsúlyozza, hogy a társadalomtudomány története Platóntól egészen a legújabb időkig inkább a „többé-kevésbé nagyszerű aberációk történelme és csak igen csekély részben az igazságok történelme”. A legújabb kori társadalomtudományt ezzel a múlttal szemben valóságos szomjúság gyötri a pozitivitás, a megdönthetetlen tények iránt. Igaz, hogy a társadalomtudomány még viszonylag kevés törvényt állapított meg, de ezek közül is a legvitathatatlanabb, hogy a társadalom folytonos fejlődésnek van kitéve. A mindennapi élet azonban vak ezzel az igazsággal szemben: „Egész praxisunk fejlődésellenes. Ez az új szempont, a szociális életnek ez a magasból való szemlélése, a mely a nagy távolságokra enged kilátást, még nem vált mindennapi szokásunkká, ez a felfogás még nem járta át a társadalom és az állam minden zugát; még mindenfelé a régi sötétséghez szokott éji madarakkal találkozunk, a melyek ijedten röpködnének szerteséjjel, ha igazságunk fényével közékük világítanánk.”¹⁰

A politika tudományossá tétele politikai célokat szolgál: a radikális társadalomátalakító politika ebben találja meg legitimációs alapját. Végső soron ez a szándék érhető tetten Pikler „belátásos elméletétől” kezdve¹¹, Bodnár Zsigmond „hullám-elméletén” keresztül¹², a dialektikus materializmus elméletének különféle alkalmazásáig. Sőt nem csak Hajós Lajos alapozza „társadalomtudományát” biológiai alapokra¹³, de még Teleki Pált is megkísérti egy lehetséges társadalomtudomány – biológiai alapon.¹⁴

Nem véletlen, hogy a polgári radikálisok Pikler pszichológiai indíttatású könyvét¹⁵ is forradalmi jelentőségűnek ítélték meg: „a tervező építésztt látjuk benne, ki elhagyja műtermét és elmegy a kőműveseket tanítani, hogy rakjanak le az eddiginél erősebb, maradandóbb fundamentumot.”¹⁶ De tudományos fedezetű politikai igé-

nyek küzdelme érhető tetten Szabó Ervin és Somló Bódog pengeváltásában is, amikor is Szabó Somlónak az *Állami beavatkozás és individualizmus* című munkáját az organikus szociológia termékeként ítéli el – valójában Somlót a marxizmussal szemben megfogalmazott kritikájáért elmarasztalva.¹⁷

A „politikai szecesszió” logikája még azt is lehetővé teszi, hogy Jászi Oszkár – Durkheimék kutatásaira hivatkozva – az eszkimó társadalmak társadalmi morfológiájának vizsgálatán is a történelmi materializmus igazolását lássa érvényesülni.¹⁸

Azt állítom tehát, hogy ezekben a koncepciókban nem a tudományos felfedezés, a tudományos „reputáció” vágya a meghatározó, hanem a politikai logika. A kivonulás a hivatalos intézményekből, az ellenkulturális kódrendszer, az ellentudomány nem a tudomány logikájáról tudósít minket, a kizárás (bennfoglalás) kivonulás eme logikája a politika sajátja.

A „politikai szecesszió” diskurzusformációnak strukturális sajátosságai: Méray-Horváth Károly „politikai szociológiája”

Vizsgálatom tárgyát diskurzusformációnak tekintem. A diskurzusformációk közös sajátosságaként, sőt mi több, neuralgikus pontjaiként tartom számon a következő nehézségeket: 1. nyilván a diskurzusok mindegyike megalkotja a maga tárgyát, de vajon egy diskurzus egységét nem határozza-e meg tárgyának állandóságánál és egyediségénél inkább az a közös tér, ahol a különböző tárgyak folyamatosan kirajzolódnak és megváltoznak (a közös tér problémája); 2. a diskurzusformációk jelentésrétegeinek feltárása, az elsődleges jelentésréteg felszínre hozásának kísérlete (a közlés problémája); 3. a pusztán hipotézisként vagy igényként megfogal-

mazódó „alapvető választás vagy elkötelezettség” diszkurzív tudássá transzformálása (a szándék problémája).¹⁹

A „politikai szecesszió” diskurzusformációinak strukturális sajátosságait Méray-Horváth Károly „organikus szociológiája” alapján kívánom felvázolni. Méray-Horváth Károly (1859–1938) a századforduló polgári radikalizmusának egyik képviselője, tudományfelfogását tekintve organicista szociológus, ahogy Somló Bódog hangsúlyozza 1905-ös, akkor még kritikai hangvételű recenziójában, „ez az egyetlen szempont, a melyből őt a meglévő kategóriába osztani lehet”.²⁰

Méray a társadalmakat alacsony fejlettségű állati testeknek tartja, ezek sejtjei az emberek a hozzájuk tartozó kulturanyagokkal egyetemben. Az ember a sejtmag, az ember vagyona pedig az ő protoplazmája. A társadalom ugyanolyan módon épül fel e sejtekből, mint az állati organizmus. A kulturprotoplazma közvetíti az anyagcserét a sejtmag, vagyis az ember és a külvilág között, és e sejtmagok között lefolyó anyagcsere-folyamatok hozzák létre a társadalmi organizmust. A társadalomban is az anyagcsere-folyamatoknak a fiziológiai processzusai a lényegesek, vagyis a társadalmi élet törvényei fiziológiai törvények.²¹ Ez Méray elméletének magja, erre húzza fel a társadalmak fejlődési mechanizmusait, és ebből von le (aktuál)politikai következtetéseket.

1. *A közös tér problémája.* Azt állítom, hogy Méray prognózisait nem a tudomány, a tudományos közösség számára fogalmazza meg, célja, hogy egy politikai koncepcióhoz nyújtson legitimitációt nyújtó tudományos elméletet. Azaz Méray „tudományos” tevékenysége nem a tudomány közös téreinek problémája, hanem a politikáé.

Méray a szociológiát biológiai jellegű tudománynak fogta fel, és hite szerint az ily módon tudományos alapokra fektetett szociológia képes olyan pozitív törvényt felállítani és meghatározni, amelynek egyben törvé-

nyei az éppen aktuálisan lefolyó politikai alakulásoknak is. Vagyis ez a fajta „organikus szociológia” az egyetlen lehetséges tudományos szociológia, amely tudományos pozitivitással képes meghatározni, hogy a „jelenlegi politikai dolgok mikor, minő ponton és milyen alakulásokat hoznak létre.” „Azaz: csak az a pozitív szociológia, amely megmondja, hogy a politika a saját önön törvényszerű rendjében így és így fog alakulni. Végre is, az a végcélja a szociológiai tudománynak, hogy mindazon folyamatoknak, a melyek a társadalomban nyilvánulnak, a természetét, az alakulását és azt, hogy mi alakul belőlük, meghatározza. Azaz: a jövőnk ne legyen ismeretlen valami, hanem tudjuk, hogy mi felé haladunk.”²²

Méray nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy megállapítsa, milyen irányba halad a történelem menete (mert kétségtelen, hogy a történelemnek iránya van, s ez a tudományos módszerrel megismerhető), milyen politikai események bekövetkezése várható: „Ez vagy abszurd, vagy helyes. Ha abszurd utóléri a leirt ostobaságok sorsa. Ha azonban helyes, úgy felfordítása annak az egész politikai bölcsességnek, a hogy ma mennek az emberek a jövő elé. És már fontos dolog. Mert akkor ez a tudomány lesz a társas szerveződés, az állami élet további utmutatója.”²³

Méraynál tehát a politika a meghatározó elem, legyen szó bármiféle protoplazmáról, kultúrtesti folyamatról vagy „idegen góczról”. A fizioológiai eszme-futtatásra felépített tudománykoncepciója – az „organikus szociológia”, mint „politikai szociológia” – egy sajátos „alkalmazott politikatudomány” rangjára tart igény. A tudományos, vagy tudományosnak tűnő retorika ellenére célja nem a tudomány eredményeinek, meglátásainak gazdagítása, hanem a politikai folyamatok alakítása az iránymutatóként szolgáló világ-megváltó elmélet alapján.

2. *A közlés problémája.* Minden tudomány, vagy tudomány legitimációjára igényt tartó törekvés feltételez egy

történeti teret, amely nem esik egybe formáik játékerével, s ugyanakkor minden tudomány (vagy a tudomány legitimációjára igényt tartó törekvés) egy tudásmezőben helyezkedik el, amely nem csupán egyes epizódjainak egymásra következését határozza meg, de kijelöli, méghozzá egy leírható rendszeresség értelmében formációs törvényeit is.

Ebből egyenesen következik a közlés problémája. A politikai szecesszió diskurzusformációinak sajátossága az egyedül és kizárólagosan érvényesnek tartott tudományos felismerések erejébe vetett hit, ebből adódóan a kételynélküliség, és az a meggyőződés, hogy bármiféle tudományos vita és kritika eleve felesleges, hiszen a történelem menete, a társadalmi fejlődés szükségszerű iránya az, ami igazolást nyújt a felállított tudományos elmélet számára.

Méray nem vár reagálást, nem érdeklí a tudományos vita, a „tudóstársak” véleménye, Méray deklarál, a „verifikációt” nem a tudományos közösségtől, hanem az élettől várja: „Mint minden meglódítása az emberek megszokott eszejárásának, eszme körének: úgy ez is természetesen mindenféle támadásoknak lesz kitéve. Ezekkel nem szándékozom törődni. Én azonban a legkeményebb kritikának megyek magam elejébe. És pedig azzal, hogy azokon indulva, amiket az én politikai tudásomképemen fejtettem ki: meghatározom a politikai események bekövetkezendő rendjét. Így kérlelhetetlen logikának az ítélete elé megyek. Ha nem következnek be azok, úgy ostobaságot beszéltem, nevetségessé tettem magamat. De ha bekövetkeznek, úgy ostobaság volt minden támadás.”²⁴

Vagy más helyen, Somló recenziójára írt válaszában: „Somló Bódog a H. Sz. utolsó számában »Méray kulturizológiáját« bírálta. Nem szándékozom polémiát kezdeni könyvíró és bírálója között. Az, hogy Méray mit mond, ép oly jelentőség nélkül való, mint az, hogy valaki Méray eszejárásáról miként vélekedik. Ezzel a tudomány előbbre

még nem megy... Somló Bódog és senki sem tesz a tudománynak azzal szolgálatot, hogy Méray »könyvéről« mond bírálatot. Ez csak afféle irodalmi szokás. Itt más az eset... Hogy ez a képződmény aztán... biológiai összefüggésű képződmény: arról már én nem tehetek. Akár akarom, akár nem, akár akarja Somló úr, akár nem, ez elől kitérni nem lehet. Ilyen összefüggés szerint keletkezett. Így képződött. Lehet disputába is keveredni, hogy miért képződött így, miért nem másként. Sőt, hogy a logika szabályaival ellenkezik. De ez már mulatság, a kinek tesszik és nem tudomány.”²⁵

Méray nem igazol, nem bizonyít, Somló írja róla, hogy Méray írásaiban sehol egyetlen „ha” vagy „amennyiben” sem fordul elő: „Ez a könyv, amely minden ízében hipotéziseken nyugvó hipotézis, rendületlen apodikticitással szól az olvasóhoz. Mindenik föltevése a megingathatatlan faktum mezében lép föl és tökéletes bebizonyítottóságát igyekszik szugerálni.”²⁶

A diszkurzív formációk és a pozitívítások alatt nem a tudományosság formáinak kijelöléséről, hanem történelmileg meghatározott, kontextusfüggő terület lezárásáról van szó, amely felelős bizonyos diskurzusok megjelenéséért, átdolgozásáért, megváltozásáért. A kivonulás, mint gesztus szándékosan vonja meg saját határait, függetleníti saját diskurzusait, és ez a logika a végső beteljesítéséig folytatható. A kivonulás kollektív jellege nem szünteti meg a további kivonulások lehetőségét: míg végül már csak egyetlen „kivonuló” önmagával alkotott „diskurzusközösségéről” van szó: s maga a „nagy narratíva” végérvényesen kivonja magát a kritika, a megvitathatóság, sőt magának a diszkurzivitásnak a szférájából, és a profetikus kinyilatkoztatás gesztusát ölti magára.

Méray a tudomány köntösében vállalkozik politikai próféciára. Egy sajátos fiziológiai folyamatsor keretébe helyezi Magyarország történetét, s „legjobb politikai tudása

szerint” a fiziológiai folyamatokból egyenesen adódik az ország elválása Ausztriától. A szerves logikából ugyanis nem következhet más, csak Magyarország függetlensége: „Itt Magyarországon idegen gócz nem alakíthat kulturtesti folyamatokat. Ez oly önálló, szerves egészű, kiképződött szerkezetű primordium, a mely csak a saját góczánál fogva mozgatható. Mihelyt ezt az összetartó szerkezetet – a mely még erősebb politikai szervezet, mint az osztrák, régebb fejlődésű – az ő saját működésében meg akarja valami bénítani, az összműködés megzavarodhatik, de ezt más góczból újra összefogni, mint a saját góczából, a magyar királyi góczból nem lehet. Minden forrongásunknak ez a fiziológiája.”²⁷ Méray szerint Magyarország viszonya a nyugati kultúrfolyamatokhoz – a középkorhoz képest – a XIX-XX. századra, jelentősen megváltozott: az ország rohamléptekkel halad kultúrfejlődését tekintve a nyugati színvonal felé, sőt „ma már kulturfolyamataival magához az egységhez gravitál. Így az a kapcsolat, a mely az osztrák és magyar gócz között ezelőtt kulturföltétel volt, hogy ki ne szakadjunk a nyugati testből: most már elvesztette fiziológiai jelentőségét. Most nekünk már csakis a saját kultúrszövetünknek a nyugati kultúrszövetbe való kapcsolása a produktív kultúrszükségletünk.”²⁸

Méray szerint az a kultúrmozgalom, amely így Magyarországról indul el a „két caesari gócz”, az osztrák császári és a magyar királyi gócz összefonódása ellen, az lesz a megindítója az „osztrák primordium” megszűnésének. Méray úgy véli, hogy ebben a fiziológiai folyamatban elsősorban „a szövetben fellépő politikai közszellem hullámmásait” kell megfigyelni. Jóslata szerint Magyarországon először a gazdasági különválás programja lép előtérbe, majd ezt követi a „caesari szerkezet különválása”, és az önálló hadsereg programja. Ebben a folyamatsorban találja meg szükségszerű helyét a demokratikus törekvéseknek. Méray szerint ugyanis a gazdasági különválás programja „csak szövetéleti

törekvés, kulturproduktív folyamatoknak az irányzata”, és így csak elméleti dolog marad, s önmagában nem fog létrejönni. Mindenesetre a gazdasági elválás programja feszültségeket okoz a „kulturproduktív szövet” és a „caesari gócz” között, amely így felveti a „caesari szerkezet különválásának” politikai programját és az önálló hadsereg kérdését. „Azonban ez még fokozottabb ellentállást talál a caesari góczban. Maga a politikai szerkezet pedig föltétlenül a gócz élettenenciáit hordozza magában. A szövetfolyamatoktól, amelyek mindinkább európai gazdaságiak, ettől az új keletkezéssű szövetretegtől mind idegenebbé válik. Ellenben a gócz erejének a fenntartása az ő primordiális szerepe marad, a mely nem változott, hisz caesari szerkezet vagyunk, caesari politikai szervezet Magyarország is. Így ez a politika még mindig a caesari gócz érdekeit fogja érvényesíteni.”²⁹

Ezért az ország „egész visszafojtott kulturtendenciája” ezek ellen az erők ellen fog irányulni, vagyis a politikai szervezet működése ellen, és ebben a szituációban merül fel a demokratikus törekvések létjogosultsága és egyben szükségessége. „Tényleg mentől jobban kifejlődik a kulturszövetségünknek új legmodernebb rétege, a mely már ama más irányzatok szerint él, a miket kifejtettünk: annál idegenebbé válik tőle a politikai primordiális szerkezet, ennek életműködése mind távolodik a reális gazdasági kulturproduktív életműködéstől, a mint azt már ma is eléggé tapasztalhatjuk. Ebben az elidegenedésben a politikai szervezet mindinkább veszíti is a kapcsolatait az ország kulturszövetéhez. A mint a politikai szervezet ellen indul meg egy reakció, az még fokozottabb elidegenülés a szövet részéről: a politika és a kulturszövet között oly feszülésnek a keletkezése, a melyben a politikának az étellel való összekapcsolódása van veszélyeztetve és funkcióinak a bénulása felé halad ez az irány. Ezt a kapcsolatot a politikai szervezetnek minden esetre meg kell erősítenie. E nélkül el nem lehet, bénul a működő képessége. Kénytelen új kapcsolatokat a szövettel ke-

HANTAI SIMON: JEGYESPÁR, 1947

resni. És pedig a kulturszövetnek éppen az új rétegében, a produktívák felé. El nem zárkozhatik többé éppen a leginkább produktív munkával foglalkozóktól. Az improduktív vagyonok képviseletétől a produktív folyamatok egyéneinek a képviseletévé kénytelen mindinkább alakulni. Így áll elő a választási reform kényszerűsége. És így előzi meg ez

ugy a gazdasági önállóság mint az önálló hadsereg programját. Így lesz ez az első politikai akció, a mely nélkül a továbbiak felé nem is haladhat a politika.”³⁰

Méray szerint egyik politikai erő sem térhet ki a választójog kérdésének problémája elől, de e program érvényesítése két különböző politikai koncepció érdekeinek irányába mutat, azaz szükségszerű, hogy „két különböző irányzatnak kell a dolog fiziológiai természete szerint benne különválni”. Vagyis a választójogi küzdelem majd elválasztja egymástól a politikai élet két valódi tényezőjét, a produktív erőket, amelyeknek célja egy új, modernebb Magyarország létrehozása, és akiknek sorában helyet talál majd a szocializmus is, és a klerikalizmus erőit, akik nem a haladásért küzdenek, ők ugyanis a maradiság világa. „A nemzet nagy belső átalakulási harcza a klerikalizmus és a produktív kulturélet fejlődése közt a választási reformok útján fog eldőlni. A gócz, az udvar, az egész primordiális struktúra klerikális lesz, a modern, európai kulturfolyamatok felé gravitáló produktív világunk pedig ellene. És ennek a nyomában a szociáldemokrácia, illetőleg ekkor inkább már a modernebb szocializmus, a politikai strukturánknak tényezőjévé fog válni.”³¹

3. *A szándék problémája.* A szándék nyilvánvaló: Méray a tudomány legitimitációjához fordult bizonyos kívánatosnak tartott politikai törekvések és célkitűzések alátámasztásához. Az elmélet egy demokratikus, független Magyarország vízióját volt hivatott alátámasztani, egy olyan Magyarországot, ahol a „kulturproduktív irányzat”, a szociáldemokrácia a politikai élet meghatározó tényezőjévé lesz.

A „tudós” Somló 1905-ben még azt írja: „Méray, a ki a társadalmak fejlődését az állati organizmusok fejlődésének mintájára kívánja magyarázni, a legártatlanabb arccal hallgatagon szőröstül-bőröstül elsikkasztja az egész darwinizmust és a társadalmi fejlődésben mindenik szülő egyet-

len utódjában mindjárt azt a magasabbrendű lényt kelti életre, a melyet a megváltozott külső viszonyok megkívánnak. Ez az egyetlen tény is teljesen elegendő arra, hogy Méray egész elméletét elvessük... Még ha Méray jóslásai a kilátásba helyezett elég rövid idő alatt (25 év) mind be is teljesülnének, ez egy pillanatig sem ejtene bennünket gondolkodóba kulturfiziológia tudományos értékét illetően, hanem csak abban erősítene meg bennünket, a mi így is meggyőződésünk, hogy szerzőnk rendkívül finom politikai éleslátással bíró, produktív fantáziájú író, a kinek szemé előtt nem egy dolog bontakozik ki tisztán, a mire nézve ma még nagy a homály. Ezek a jóslatok nem is folynak logikai szigorúsággal szerzőnk fiziológiai alapgondolataiból, hanem azok inkább csak az ő fiziológiai nyelvén való kifejezései részben annak, a mire a szerzőt erős intuíciója vagy fantáziája vitte rá, részben annak, a mi az emberiség legevolytabb részének szerzővel közös meggyőződése a jövőre vonatkozólag.”³²

A „politikus” Somló egy évvel később viszont már úgy tűnik valóban hitt benne, hogy Méray-Horváth elmélete, amely szerint a társadalom biológiai egyed, amelyre a biológia általános törvényei érvényesek, s mint ilyenek, előre ki is okoskodhatók – korszakalkotó: „Magyarország minden jövődő történetírójának hosszasan kell majd megállnia ennél a mai kavargó, forrongó, méhéből az új Magyarországot szülő időnél. És a kavarodás történetírójának figyelmesen kell majd megállapodnia ennél a következő adatoknál is, melyek bizonyítékai annak, hogy élt közöttünk egy ember, aki magasan állott a rohanó ár fölött és messzelátó szemmel már jó előre észrevette, hogy itt mi történik, és pillanatról-pillanatra megcsinálta a diagnózist.”³³

Méray-Horváth, aki önmagát is fenntartás nélkül a társadalom biológiai törvényszerűségei felfedezőjének hirdette, s e biológiai törvényszerűségek alapján politikai jóslatokba bocsátkozott, az 1905–1906-os években politikai téren

is aktív szerepet töltött be. Építve saját elméletére, amellyel azt kívánta bizonyítani, hogy a magyar társadalom állapotának szükségszerű biológiai következménye a választójog megvalósítása, ő közvetített a darabontkormány belülgymisztere, Kristóffy József és a koalíció között. Ennek a közvetítésnek igen jelentős szerepe lett abban, hogy a koalíció átvette a kormányzást – s Méray-Horváth hangosan hirdette, bármilyenek legyenek is a koalíció szándékai, a biológiai törvényszerűség arra kényszeríti, hogy valósítsa meg az általános választójogot.

A „politikai szecesszió” diskurzusformációi kontextuskötött megnyilatkozások. A politikai válság (az 1905–1906-os magyar belpolitikai válság és az orosz forradalom eseményei), az a bizonyosságig fokozódó előérzet, hogy valaminek történnie kell, a remény, hogy az ország nagy változások küszöbén áll, valamint az a tudat, hogy saját magukat is a „történelem bizalmasainak” tekintették, hitethette el Jársziékkal, hogy Méray egy zseni, aki prófétaként képes meglátni az utat a jövő politikai eseményeinek zűrzavarában. S ennek egyenes folyománya, hogy míg 1906-ban Méray az az ember, aki *„magasan áll a rohanó ár fölött”*, néhány évvel később már a polgári radikálisok szemében is érdektelen figura. Ennek magyarázatát pedig a kontextus adja meg: az 1905–1906-os évek forradalmi, radikális változások lehetőségét felvillantó korszaka újra a „tehetetlenség politikájának” adta át a teret.

Nyilvánvaló, hogy nem a tudomány kritériumainak érvényesítéséről van szó, Méray motivációi politikaiak. Mérayt saját következetlensége sem zavarja, – jóllehet a fiziológiai folyamatokból szükségszerűen folyik Magyarország elválása Ausztriától, valamint a választójog kivívása –, 1910-ben már azt hangsúlyozta, hogy a haladók tábora illúziókban ringatja magát, ha az új kabinetől várja a választójogi törvényt: „Illúziók elé megyünk! Most is és még egyszer. Pedig a nemzeti csalódás visszahatása mindig rettenetesen bé-

nító s szinte katasztrófa. Ennek súlyától csak egy ment meg, az, ha az illúziókkal szemben előre is valami legalább halvány tudat él már most afelől, hogy ennek így kell jönnie: a nagy felszabadulás, fellélegzés, az új epocha hajnalodása helyett még egy fekete krízis, és csak aztán a felszabadulása ennek a politikától már-már agyonsanyargatott országnak. Hadd ébredjen legalább valami halvány sejtelem azokban, akik annak az elmaradhatatlan történelmi nagy dolognak, az új nemzeti reneszánsznak az érlelői, akiknek a lelkén hullámszik keresztül az új Magyarország születése, akiknek szívéből való vér a munkából élő, dolgozó, kereső magyarság termékenységet hordozó vérkeringése, amely új életet akar önteni egy új epochába.”³⁴ Méray számára a „*halvány sejtelen*” – a politikai szociológiájában néhány évvel korábban megfogalmazott prognózisával szemben – csak az uralkodó politikája lehet, amely megakadályozhatja hogy az „*analfabéta politikusok*” abszolutizmusba vigyék az országot. „Mindent, ami a régiben volt, ott kell hagyni a régiben. Minden jövődőt már az új csinál... De hát analfabéták a politikusok. Érzékeny csak a szarvuk, amikor letörik. Az a kérdés ez csakugyan igaz-e fenékig? Igaz-e, hogy csak öklelődni fognak, amíg fenékig le nem törik a szarvuk. Vagy észhez kapnak, hogy csakugyan a »császárral« együtt kell megcsinálni a választójogi reformot és pedig nekik. Minden attól függ, a szarvak politikája meddig tart? Amikor vége a szarvas hazafiságnak, akár hogy észhez kapnak mégis, akár hogy letörték a szarvukat: akkor lesz meg a választójogi reform.”³⁵

A kivonulás logikájának természetrajza

Mi is tehát a „politikai szecesszió”?

1. Feltettük, hogy a politikai gondolkodás területén is működik a szecesszió logikája: azaz a kivonulás, mint gesz-

tus a politikai cselekvés terepének is strukturális szervezőelvé lehet.

2. Hasonlóan a művészeti szecesszióhoz – ahol a kivonulás nem más, mint a hivatalos intézmények elhagyása, a szépségbe menekülés egy öncélú művészet jegyében – a politika területén a szecesszió egyrészt a hagyományos intézmények elhagyását jelenti, kísérlet sajátos ellenkultúra kialakítására, másrészt lemondást jelent a hagyományosnak tartott politikai eszközökről, „elvonulást” egy öncélú tudomány „mentsvárába”. – A kényszerítő mechanizmus a művészet és a politika esetében is ugyanaz: a társadalmi tehetetlenség nyomasztó érzése.

3. Lehetségesnek véltük a „politikai szecesszió” leírását „pozitivitások” és „diszkurzív formációk” alakjában, ahol a „pozitivitások” a tudományos politika igényével felépő törekvések leírására vonatkoztak, a „diszkurzív formációk” pedig ezek konkrét vetületei.

4. Annak ellenére, hogy a „politikai szecesszió” tudományhoz fordulást jelent, arra a következtetésre jutottunk, hogy diszkurzív formációinak „szabályait”, formációs törvényeit nem a tudomány norma- és szabályrendszere határozza meg. A kivonulás logikája ugyanis az önellentmondás konstatálása nélkül saját szerves részévé teszi az önellentmondást, érvényteleníti a vita lehetőségét, figyelmen kívül hagyja a kritikát, kontextusfüggő, és mégis általános érvényességre tart igényt.

5. Ez a logika tehát, amely életre kelti, fenntartja, működteti, majd elenyészni engedi ezeket a formációkat, nem a tudomány, hanem a politikai gondolkodás logikája. A politikai gondolkodás a cselekvést szolgálja, mértéke a siker, az ellentmondás pedig nem a „beteg test belső fekélye”, hanem a politikai gondolkodás, a politikai cselekvés, sőt mi több a politikai tudás természetes vonása. S hogy miben állnak a választási elvek és milyen formában (mely retorika vagy dialektika igénybevételével) nyilvánulnak meg, ho-

gyan szerveződik meg és intézményesedik egy vitaterület, az a kivonulókon is múlik.

6. A politikai gondolkodás logikája tehát a tudományra is kiterjeszti fennhatóságát, hogy tudományos politika képében érvényesítse igényeit. Láttuk, hogy Méray módot talált arra, hogy a vélemény, azaz a nem-tudományos szféra behatoljon a tudomány specifikus tartományába, s lehetővé tegye bizonyos politikai célok, vágyak és törekvések – nem politikai módon történő – legitimálását.

7. A kivonuló azért hagyja el a közös teret, hogy egy más térben alkossa meg önmagát, és más eszközökkel „újragyarmatosítsa”, majd a saját logikája alapján szervezze újra azt a teret, ahonnan kivonult.

8. A „politikai szecesszió” sajátossága – hasonlóan a művészetéhez, hiszen a művészeti törekvések is megtalálják a kapcsolatot a fennálló társadalmi-politikai berendezkedés átalakítására törekvő erővel – a változtatás szándéka.

9. A sikerre akkor lehet remény, ha működik a politika, azaz a közössé-tevés logikája, ha létezik egy kontextusközösség, amely a kivonulók közös tere, amely saját közös eszményekkel, célokkal és világképpel rendelkezik, és amely képes kollektív módon érvényesíteni igényeit.

10. Ha azonban a „kivonuló” lemond a közössé-tevés igényéről, a diszkurzív formáció kohéziós erejéről, megvitathatóságáról, ha nincs diszkurzív közeg és közösség, akkor csak a kinyilatkoztatás és a prófécia útja marad.

Odo Marquard vezeti be egyik írását a következő anekdotával: „A nagy dán fizikusról, Niels Bohrról mesélt számtalan anekdota egyike a következőképpen hangzik. Bohrnak látogatója akad a kunyhóban, melyet olyankor használt, ha síelni akart, és amelynek ajtajára egy patkó volt szegezve. A látogató rábök a patkóra, és megkér-

dezi: természettudós létére hisz benne? Mire Bohr: persze, hogy nem hiszek, de biztosítottak felőle, hogy a patkók akkor is hatnak, ha nem hisznek bennük.”³⁶

G. FODOR GÁBOR

Jegyzetek

- 1 Lásd magyarul: Foucault, Michel: A diskurzus rendje. *Holmi*, 1991/7. 868–889. l.
- 2 Ady Endre: Szecesszió (1899). In: Pók Lajos (szerk.): *A szecesszió*. Gondolat, Budapest, 1977. 463. l.
- 3 Foucault, Michel: A tudományok archeológiájáról. In: Foucault, Michel: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 169–201. l.
- 4 Pearson, Karl: *The Chances of death, and other studies in evolution*. London, 1897. – Magáról Pearsonról és könyvéről tudósít Szabó Ervin: *Természet és társadalom. Huszadik Század*, Budapest, 1903.) VIII. 749–750. l.
- 5 Lásd: Bouglé, Charles: *La Démocratie devant la Science*. Paris, Félix Alcan, 1904.
- 6 Lenin, Vlagyimir Iljics: *Materializmus és empiriokriticizmus*. Budapest, 1961. 434. l.
- 7 Lásd: G. Fodor Gábor: Nagyzási hőbort vagy politikai program? *A Huszadik Század* körének viszonya a liberalizmushoz. *Századvég*, 2001. Tavasz 121–147. l.
- 8 A meghatározást Malcolm Bradburytól kölcsönöztem. Lásd: Bradbury, Malcolm: *A történelem bizalmasa*. Európa Kiadó, Budapest, 1979.
- 9 „A tudományok általános haladása ma már társadalmi téren is érezteti a maga hatását. A természet eddig rejtett erőinek felismerése, a csillagászati kutatások fejlődése, az emberi társas élet céljain túlterjedő magasabb szervezetek sejtelme, a szellemi és anyagi forgalomnak az államok határain felülemelkedő óriási haladása, a hit és erkölcsi életnek a pozitív tudás eredményeivel való összhangzásba hozatalára irányuló felreismerhetetlen törekvés: mind egy-egy hatalmas tényező a társas élet fejlődési törvényeinek felismerésében.” (265. l.) Pap hangsúlyozza, „hogy meg kell állapítani a diagnosist tudományosan, s azután lehet gyógyszereket proponálni. Ez pedig elsősorban a politikai tudomány feladata lesz.” (375. l.) Hasonlóképpen a „politikai tudomány” feladata lesz Pap szerint, hogy az államhatalmak elméletét határozottabban és természetes alapon fejtsse ki, és tárja fel a politikai intézményekben rejlő hibák és természetellenességek lényegét. És ez a tudomány – a szerző hite szerint – majd tudományosan is felmu-

- tatja, hogy „a parlamentarismus nem jó intézmény, mert nem természetes”. Pap Tibor: *A parlamentarismusról*. Huszadik Század, Budapest, 1901) I. 265. l.
- 10 Somló Bódog: *A társadalmi fejlődés irányáról és néhány gyakorlati alkalmazásáról*. Huszadik Század, Budapest, 1903) VII. 402. l.
- 11 Lásd például: Pikler Gyula: *Lélektan és társadalmi tudomány*. Huszadik Század, Budapest, 1907. 113–120. l.
- 12 Lásd: Bodnár Zsigmond: *Hullámos haladásunk a végső realizmus felé*. Huszadik Század, Budapest, 1903) VIII. 1009–1013. l.
- 13 Hajós Lajos: *Egyén és társadalom*. Huszadik Század, Budapest, 1900) I. 104–112. l., 184–192. l. „A biológia és a társadalom élettana nemcsak tetszőtől hasonlókat kapcsaival függenek össze; – két tudomány talaja egy és ugyanaz, csak kiterjedésük különféle: az egy buzaszál élete közös az egész hullámzó tengerével.” (104. l.)
- 14 Teleki Pál: *Társadalomtudomány biológiai alapon*. 1904) IX. 318–322. l.
- 15 Pikler Gyula: *Das Grundgesetz aller neuropsychischen Lebens*. Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1900.
- 16 H-s.: Pikler új könyve. Huszadik Század, Budapest, 1900/II. 142. l. S a recenzió írója jól tudja, hogy valójában a politika logikájáról van szó, amikor elismeri: „Az ellenzőknek nagy előnyük az, hogy a munka, mint minden alapvető reform első megfogalmazása nehezen, és mint ők mondani fogják, csak jóakarattal érthető.”
- 17 Lásd: Szabó Ervin: *Természet és társadalom*. Huszadik Század, Budapest, 1903/VIII. 747–772. l.; Szabó Ervin: *Viszontválasz Somló Bódognak a „természet és társadalom” cz. bírálat ügyében*. Huszadik Század, Budapest, 1903/VIII. 994–995. l.; Somló Bódog: *Természet és társadalom*. Huszadik Század, Budapest, 1903) III. 992–994. l.
- 18 Lásd: Jászi Oszkár: *A történelmi materializmus induktív igazolása*. Huszadik Század, Budapest, 1906/XIV. 274–286. l.
- 19 Foucault számomra csak „szellemi ajzószer” volt, a tanulmány nem az ő tudományfelfogásának reprodukciója.
- 20 Somló Bódog: *Méray kulturfiziológiája*. Huszadik Század, Budapest, 1905/XI. 310–324. l. Méray-Horváth Károly 1859-ben született Pesten. Egyetemi tanulmányait Münchenben és Párizsban folytatta műszaki tudományok és képzőművészet területén. 1887–1893 között az *Arad és vidéke* szerkesztője. Polihisztorát demonstrálja, hogy a XIX század végén még egy újfajta szedőgépet is feltalált. A századfordulót követő években részt vett a polgári radikálisok mozgalmában. 1906-ban a Társadalomtudományi Társaság alelnöke lett. Szociológiai és politikai tárgyú könyveket, röpiratokat és regényeket írt. Főbb „tudományos jellegű” munkái: *Die Physiologie der Weltgeschichte und der kommende Tag*. *Die Grundlagen der Sociologie*. Budapest, 1901.; *Emberbutítás a középiskolában*. Budapest, 1901.; *A tévedések politikája és a kivezető út*. Budapest, 1909. *A magyar politika és sociologia*. Budapest, 1911.; *Társadalomtudo-*

- mány mint természettudomány. Budapest, 1912.; *Új világ felé*. Budapest, 1917., *Weltmutation, Schöpfungsgesetze über Krieg und Frieden und die Geburt einer neuen Zivilisation*. Zürich, 1918.
- 21 Lásd: Méray-Horváth Károly: *Die Physiologie unserer Weltgeschichte und der kommende Tage. Die Grundlagen der Sociologie*. Budapest, 1904.; Méray-Horváth Károly: *Szociológia*. Huszadik Század, Budapest, 1902/VI. 1–23., 81–117., 169–190., 265–290., 387–398., 504–518. l., Méray-Horváth Károly: *Társadalomtudomány mint természettudomány*. Budapest, 1912.
- 22 Méray-Horváth Károly: *Magyar politikai szociológia*. Huszadik Század, Budapest, 1903/VIII. 782. l.
- 23 Uo. 782–783. l.
- 24 Uo. 782–783. l.
- 25 Méray-Horváth Károly: *Biológiai rendű képződmény-e a társadalom?* Huszadik Század, Budapest, 1905/XI. 464–465. l.
- 26 Somló Bódog: *Méray kulturfiziológiája*. Huszadik Század, Budapest, 1905/XI. 323. l.
- 27 Méray-Horváth Károly: *Magyar politikai szociológia*. Huszadik Század, Budapest, 1903/VIII. 797. l.
- 28 Uo. 798–799. l.
- 29 Uo. 803. l.
- 30 Uo. 804. l.
- 31 Uo. 805. l.
- 32 Somló Bódog: *Méray kulturfiziológiája*. Huszadik Század, Budapest, 1905/XI. 314 és 323. l.
- 33 Somló Bódog: *Méray rendszere és prognózisa – Politika és szociológia*. Huszadik Század, Budapest, 1906/XIII. 369–370. l. Somló Bódog nemcsak elfogadta Méray-Horváth elméletét, hanem hónapokon át tartó éles vitába is keveredett miatta Pikler Gyulával, aki viszont gúnyosan és kíméletlenül támadta Méray „összes objektív, fiziológiai erőit”, és kijelentette: „Objektív szociológia nincs. Nem csinálta meg sem Durkheim, sem Méray. Objektív szociológia ma nem lehet. Nem fogja megcsinálni Somló sem.” (PIKLER GYULA: *Végszó*. Huszadik Század, Budapest, 1907/XV. 474. l.)
- 34 Méray-Horváth Károly: *Választójog helyett abszolútizmus*. Huszadik Század, Budapest, 1910/XXI. 540. l.
- 35 Uo. 544. l.
- 36 Marquard, Odo: A szellemtudományok nélkülözhetetlensége. In: Marquard, Odo: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Atlantisz, Budapest, 2001. 343. l.

K: Török Balint

M: Tanulmány

X 93:355 II. világhá-
borít

Itt 44-es márc. megszállásról, a nyilas-
uralomról és a polgári ellenállás-
ról

AZ OLASZORSZÁGI KÜLDETÉS

A 20. század magyar történelmének legkevésbé ismert, vagy a leginkább félreismert, mert meghamisított korszaka az 1944-es náci-német megszállás és a nyilas uralom éve. A kommunista történetírás szinte csak arról tud, hogy a magyar társadalom lelkesen együttműködött a megszállókkal, s meghatározó szerepet játszott a magyar zsidók deportálásában. Ha volt valami ellenállás, azt a kommunisták csinálták, a lakosság egy jelentéktelen része legfeljebb kisegítő szerepet játszott ebben.

Pedig volt polgári ellenállás! A Szent-Iványi Domokos vezette Magyar Függetlenségi Mozgalom. Csak éppen keveset tudunk róla. Ezért határoztuk el Csicsery-Rónay Istvánnal, hogy megírjuk e hősi küzdelem történetét, mely a lengyel és a jugoszláv ellenállás mellett Közép-Európa legjelentősebb náciellenes mozgalma volt.

A kiugrás sikertelensége, majd a Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János vezetésével működő Felszabadító Bizottság „lefejezése” után Soos Géza, az MFM második embere (aki a demokratikus pártok szervezetében, a Magyar Frontban a polgári ellenállást képviselte) néhány társával repülőgépen Olaszországba szökött, hogy egy utolsó, kétségbeesett kísérletet tegyen Budapest megmentésére. Küldetésükről szól ez a tanulmány, bátor helyállásukról, az angol-szász katonai szervek értetlenségéről, reménytelen küzdelmükről.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom céljai közül már egy s más megvalósult: sikerült a magyarországi zsidóság egy részének megmentése, augusztus végén megbukott a Sztójay-kormány, október 11-én aláírták Moszkvában az ideiglenes fegyverszüneti egyezményt, október 15-én az államfő proklamálta a háborúból való kilépést, november 9-én megalakult a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (amelyben dr. Soos Géza képviselte az MFM-et). Úgy látszott, hogy újra történik valami katonai téren is (Budapest megmentése). Sajnos a mérleg negatív oldala igen súlyos: a német segítséggel végrehajtott nyilas puccs beláthatatlan következményekkel járt. A kiugrás nem sikerült, a zsidóságot újból súlyos veszteségek érték, az ország kifosztása szinte akadálytalanná vált, tovább folytatódott a háborús pusztítás, szertefoszlott az utolsó nagy remény-ség is, november 22-én letartóztatták a Felszabadító Bizottság vezetőit, s mintegy százhusz katonatisztet. A náci nyilas terror megfélemlítette a társadalmat, de így is akadnak bátor férfiak és nők, akik tovább harcoltak az embertelenség ellen. A magyarság történelmi tapasztalatai, de politikai vonzódása alapján is azt szerette volna, ha a nyugati demokratikus országok katonái szabadítják meg a hitleri uralomtól. (Egy szovjet–magyar megbeszélésen, 1947 áprilisában Rajk László kijelentette, hogy „a parasztság és a kispolgárság legnagyobb része még mindig a 25 éves horthysta propaganda hatása alatt áll, amely fő vonásaiban angolbarát volt”.) A katonai helyzet alakulása miatt ez valószínűtlenné vált, s lassan – részben a nyugati irányítás hatására – az ország vezetői is belátták, már a nyilas puccs előtt, hogy Moszkvához kell fordulniuk. Ez meg is történt, s államközi szinten eredménnyel is járt. De az ellenállási mozgalom kapcsolatkeresése lényegében viszonzatlan maradt. Ezért döntöttek úgy az MFM vezetői – egyetértésben a Magyar Fronttal –, hogy Soos Gézát és Hadnagy Domokos repülő őrnagyot kiküldik az olaszországi amerikai-an-

ROZSDA ENDRE: ÖNARCKÉP, 1945 KÖRÜL

gol hadvezetőséghez, hogy így próbáljanak kapcsolatot teremteni a szövetségesekkel, köztük a Szovjetunióval is.

Útjuk kalandos volt, és igen veszélyes! 1944. december 5-én autón mentek Pápára: Soos Gézán és Hadnagy Domokoson kívül velük volt Toperczer Árpád főhadnagy,

navigátor, Rakovich Sándor őrmester, motorszerelő, Hadnagy Domokos felesége, valamint két és fél éves kislánya. Magukkal vitték Johannes Adolf Bentinck német fogságból Magyarországra szökött holland katonatisztet, akit addig az ellenállók bújtattak.

December 9-én reggel indultak. Fél nyolckor ment értük az autó, mely a repülőtérre vitte őket. Soos közlése szerint a He-11-es repülőgépet Hellebront vezérőrnagy számára készítették elő. A gép Veszprém felé startolt, majd amint felhők közé jutott, Róma irányába fordult. Olaszország fölött a félsziget partvonala mentén haladtak, s amikor az angolszászok által felszabadított terület légterébe értek, rakétával és a futószerkezet kiengedésével jelezték békés szándékukat, ami ajánlatos volt, hiszen a gép német felségjellel repült. Tizenkettő előtt nem sokkal szerencsésen földet értek. Pillanatokon belül az amerikai Military Police vendégei lettek. San Severo városkától néhány kilométerre felállított barakktáborba vitték őket. Másnap átkerültek Foggiba, majd Bariba. Foggiban átvette őket az angol Intelligence Service, de rövidesen visszaadták az amerikaiaknak a magyar csoportot. Bariban a Via Giosa 54. sz. alatti házban kulturált körülmények közé kerültek. A baj csak az volt, hogy nem menekülteként, hanem hadifogolyként. Így 1944. december 9-től 1945. április 10-ig „barátságos őrizetben” éltek. Bentinck, akit azonnal elszakították a magyaroktól, s Nápolyba vittek, csak 1945. február 28-án indulhatott el Liverpool felé egy hajón. A holland tiszt így emlékezett vissza a menekülésre: „Hajnalodott, amikor a repülőgép elhagyta Magyarországot. A bombázó a felhők fölött szállva haladt át Szerbia légterén. Az Adria fölött feloszlottak a felhők, és a menekülők a szövetségesek flottáinak egységeit láthatták. Később a németek megszállta területek célpontjai felé haladó B-17-es bombázók alatt repültünk át. Nyomban ezután a repülőgépet amerikai vadászgé-

pek fogták közre, amelyek szerencsére nem támadtak, hanem... biztonságos leszállásra kényszerítették.”

A holland katonatiszt 1991-ben hazánkba látogatott, s találkozott Toperczer Árpáddal, a He-111-es navigátorával, aki hiába vett részt ebben az életveszélyes ellenállási akcióban – miként Sárhidai Gyula és Macskásy Pál írja „Elloptak egy He-111-et” című cikkében –, a kommunista korszakban végig kellett járja „a »horthysta« tiszték kálváriáját: egy ideig hasznosították műszaki tudását, aztán – rács mögé került”.

De miért mentek Soosék Olaszországba? Mi volt a konkrét megbízatásuk? A Ráday Levéltárban őrzött Soos Géza-hagyatékban (C-230) van egy keltezés nélküli másolat (Nyilatkozat az olaszországi küldetés céljáról) és egy 1945. április 13. keltezésű, dr. S. G. monogrammal jegyzett kópia (Nyilatkozat az olaszországi küldetéssel kapcsolatos kérdésekről). A második irat szövegéből arra lehet következtetni, hogy az első keletkezésének ideje 1945. március 5. előtti napokra tehető. Közzöljük az első teljes szövegét és a második bevezető részét:

„Nyilatkozat az olaszországi küldetés céljáról

A Magyar Függetlenségi Mozgalom 1944. december 9-én két megbízottját (a mozgalom főtitkárát és a katonai csoport vezetőjét) kiküldte Olaszországba, mivel a Szövetségekkel mindennemű összeköttetés megszakadt, s az október 30-án repülőgépen Szegedre küldött, majd december 2-án Soroksárnál az arcvonalon összeköttetés létesítése céljából átment katonai küldöttségek megérkezéséről és a várt utasításokról semminémű hír nem jött.

A megbízottak feladata hármas volt: a) az összeköttetés újbóli megteremtése egyrészt a Szövetségekkel (Oroszország, Amerika, Anglia), másrészt a Mozgalom már Moszkvába ment vezetőivel (Faragho Gábor, Szent-Iványi Domokos stb.), b) annak közlése, hogy az összes

demokratikus erők összefogásával a lehetőségek határain belül a Mozgalom megszervezkedett, s a szovjet hadvezetőség utasításait és lehetőleg fegyvereket kér, c) közölje, hogy a budapesti földalatti erők – megállapodás szerint – milyen jelet várnak, ha szovjet hadvezetőség a támadás megindulásakor a belső erők megmozdulását szükségesnek tartja.

Megérkezésük után a megbízottak fentieket részletesen közölték az amerikai hatóságokkal, melyek ezek távirati továbbításáról gondoskodtak.

Közben megalakult az ideiglenes magyar kormány, Budapestet az orosz hadsereg felszabadította, s így fentiek nagyrészt idejüket múlták.

A küldöttek eddig Bariban kellett, hogy tartózkodjanak, csak most jöhettek Rómába, s itt azért kívánják a szovjet követséggel a kapcsolatot felvenni, hogy a) megbízóik kifejezett utasítása szerint a szovjet hatóságnál személyesen jelentkezzenek, b) a szovjet követség támogatását kérik a debreceni kormánnyal való kapcsolat létrehozása érdekében, c) addig is, míg a kiküldöttekre, ill. családjaikra vonatkozó intézkedések megtörténnek, itteni magatartásukat, ill. esetleges tevékenységüket illetően tanácsokat kérjenek.”

„Nyilatkozat az olaszországi küldetéssel kapcsolatos kérdésekről

A Magyar Függetlenségi Mozgalom 1944. december 9-én azért küldött ki Olaszországba, hogy

1. A Szövetségesekkel hosszabb idő óta megszakadt kapcsolatokat felvegyük (tekintettel arra, hogy a Szovjet felé küldött két delegáció egyikétől sem jött válasz).

2. Budapest ostromával kapcsolatban a kommunis-tákkal is megbeszélte jelszót a szovjet hadvezetőség tudomására hozza.

3. A Szövetségeseket általában tájékoztassuk az MFM-ről, és utasításokat kérjünk.

Feladatul kaptuk, hogy ezután Svájcba jussunk, s az ottani MFM-megbízottakkal is felvegyük a kapcsolatot: végül a lehető leghamarabb Szegedre jussunk. (Akkoriban Debrecen még nem játszott szerepet.)

Olaszországi megbízatásunk ellátása után, svájci feladatainkat nem végezhattük el, tehát Burks százados és Fodor őrmester urakkal való előzetes megbeszélés alapján a római szovjet követségen 1945. március 5-én tett tisztelgő látogatásunk alkalmával kértük Magyarországra való hazamenetelünk lehetővé tételét. (...)

Róma, 1945. április 13.

dr. S. G.”

Ennél részletesebb és az előzményeket is taglaló iratmácsolat (kelt B. (Bari) 1944. december 15-én), mely szintén a Ráday Levéltárban található, a következőket tartalmazza:

„A Magyar Függetlenségi Mozgalom üzenete

I. A Magyar Függetlenségi Mozgalom 1944. október 23-án közölte a budapesti svéd követséggel mint a Szovjetunió magyarországi képviselőjével, hogy

1. A Kormányzót a németek – a budapesti Vár 16 órás fegyveres ellenállásának leverése után [valójában csak rövid ideig tartó harc volt – négy magyar és hat német halottal –, a túlerő oly nagy volt, hogy először Lakatos miniszterelnök, majd maga Horthy is leállította az ellenállást – T. B.] – letartóztatták és Németországba hurcolták, ennek folytán a magyarság 80%-át képviselő ellenállási mozgalom a fegyverszünetet a Szövetségesekkel, a hadiállapotot pedig Németországgal beállottnak tekinti;

2. Budapesten koalíciós kormány – valamennyi demokratikus és a kommunista párt részvételével – bármikor készen áll a 'föld alatt';

3. a hadsereg nagyobb átállása német és náci letartóztatások, valamint a közelebbi lehetőségek ismeretének hiá-

nya miatt igen nehéz, közelebbi részletek ismerete, lehetőleg szövetséges összekötő tiszt küldése szükséges.

II. Október 25-én a Magyar Függetlenségi Mozgalom a svéd követségen keresztül sürgős választ kért – esetleg rádió vagy röpcédula propaganda útján –, hogy az átmenni szándékozó seregtesteknek, katonáknak, tiszteknek mi lesz a sorsuk: hadifoglyok lesznek-e vagy harcolhatnak-e magyar kötelékekben a németek ellen. Ismét felvetette az átállítás technikai kérdését is, mert 21-e körül (22–23) néhány, az oroszokhoz átmenni készülő magyar alakulatra az oroszok tüzeltek, ezeknek vissza kellett fordulniuk (Ács Tivadar kir. zlj.)

III. Mivel válasz nem érkezett, s a kormányzó kiküldötteitől – akik egyben a Függetlenségi Mozgalom vezetőségi tagjai voltak – október 23-án jött az utolsó üzenet a moszkvai rádió útján, a mozgalom katonai összekötőként kiküldte a budapesti hadtest vezérkari főnökét: Simonffy-Tóth Ernő vk. őrnagyot (Vörös Tibor szds-sal és Török József fhdgy. pilótával).

IV. November első napjaiban összekötőként megjelent Vári szovjet őrnagy, akit a szeptemberben, Moszkvában járt Dudás József kommunista vezető leigazolt. Ennek közreműködésével dolgozott a földalatti mozgalom katonai szervezete, míg nevezett november 22-én el nem tűnt, s így az összeköttetés megszakadt. Eltűnését követően a Gestapo a Függetlenségi Mozgalom majdnem teljes katonai vezetőségét letartóztatta (120 tiszt). Ezért a mozgalom új összeköttetés létrehozatala céljából először két tisztjét tette át az arcvonalon (az egyik a szeptemberi első moszkvai küldöttség tagja volt), majd ezek visszatérésének elmaradása folytán, a mozgalom december 9-én főtítkárárt és katonai megbizottját Olaszországba küldte hármas feladattal:

1. hogy a Moszkva és Szeged felé megszakadt összeköttetést felvegye:

2. hogy közölje: a földalatti mozgalom megszervezkedett, a katonai akciók (2000 robbantás egy éjszaka, Gestapo kiemelése, foglyok kiszabadítása stb.) csak azért nem indultak meg, mert Vári szovjet őrnagy november elejétől november 22-i eltűnéséig moszkvai utasításra hivatkozva ezek halogatását követelte:

3. hogy közölje: a földalatti mozgalom a Budapest ellen meginduló általános támadás esetén rádiójelet kér, hogy belülről megrohanja a németeket, s a hidak, középületek minél sértetlenebb átvételét biztosítsa. A megbeszélte és várt jel a moszkvai rádióban elhangzó következő mondat: 'Budapestiek, aludjatok jól!' E mondatot kétóránként háromszor kéri bemondani, s a harmadik bemondás után 6 órával indulna meg a támadás. (Ha lehet, a harmadik bemondás után 5 óra múlva – tehát 1 órával a támadás előtt – ismét hangozzék el a felhívás.)

V. A Függetlenségi Mozgalom általában kéri a Szövetséges hadvezetés utasításait, s kint levő megbízottainak értesítését. Kéri ezen kívül, hogy Szent-Iványi Domokosnak a következő üzenet adassék át: »Sárga, Szerzetes október 15. óta letartóztatásban: politikai propaganda és katonai csoportjaink teljes erővel dolgoznak: összeköttetés, utasítások hiánya miatt nem adhattunk életjelt: üzenetet október 23-tól hiába várunk: jelenlegi pesti vezetők Szerzetes és Pali helyett Aba és Kocsis, Forintos, Nevelő életjelt vár.

Üdvözet Palitól«

B. (Bari) dec. 15.”

A közölt irat V. pontjában szereplő, az illegalitásban használt álnevek közül Szerzetes minden bizonnyal Szent-Miklós István, Pali pedig Soos Géza. A Soos Géza-hagyatékban találtunk egy névjegyzéket (Az MFM munkatársai (belső, külső) és összekötői), ebben 130 név szerepel. Néhány megfejtés: Szerkesztő = Torma Domokos, Misák, illetve Hentes = Mészáros István, Ákos = Csicsery-Rónay Ist-

ván, Vatla = Vatai László, Éjő = Éliás József, Kiss Gyula = Dessewffy Gyula, Knopfer (gyomgyu) = Gombos Gyula.

Az idézett írásokból sok minden kiderül. Az ellenállási mozgalom teljes jóhiszeműséggel együtt akart működni a Szovjet Hadsereggel, átfogó terve volt Budapest felszabadításának megkönnyítésére, a háborús károk enyhítésére. Kiderült az is, hogy szovjet részről nem reflektáltak a magyar kezdeményezésekre. Megdöbbenő, hogy az állítólag *munkásmozgalmi* alapokra épülő Szovjetunió mennyire nem tekintette partnernek az ellenállás *mozgalmi* képviselőit. Közismert, hogy az első, „félhivatalos” moszkvai delegáció (Aczél, Dudás, Faust) tagjaival (közülük kettő kommunista volt) azt üzenték, hogy csak a hivatalos hatalom, vagyis Horthy kormányzó megbízottaival tárgyalnak. Helyi szinten néha sikerült még együttműködést is kialakítani (például a Görgey zászlóaljnak Vámosmikola körzetében a 26. Felderítő zászlóaljjal) vagy előzetes megállapodásra jutni (Mikó Zoltán javaslatára egy frontszakasz megnyitásáról a szentendrei szovjet parancsnoksággal), bár sokszor még ilyesmiről sem lehetett szó (például a Táncsics Mihály zászlóalj parlamentereinek a rákoshegyi jelentkezésekor), sőt nemegyszer a jelentkezők azonnal fogságba kerültek (mint az említett hattagú rákoshegyi csoport esetében).

Sajnos a Hitler-ellenes koalíció demokratikus szárnya sem reagált mindig megfelelően kezdeményezésünkre, illetve kérésünkre. Soos Gézáék hadifogoly-státusa a legjobb példa erre. Kérték például egy rádióüzenet leadását: a december 13–14-én átadott szöveget azonban – az ígéret ellenére – nem a BBC, hanem a bari rádió adta le, de csak december 24-én. A Moszkvába küldendő táviratot is csak 5–6 napos késéssel továbbították. Az angolszász hatalmak negatív magatartását sok minden befolyásolta. A Teleki Pál idején – legalább a szavakban megnyilvánuló – megértés már rég a múlté volt. Ehhez természetesen hozzájárult a há-

JÁNOSSY FERENC: CÍM NÉLKÜL, 1946

borúba való belépésünk, különösen hadüzenetünk Nagy-Britanniának és az Amerikai Egyesült Államoknak. De mit várhattunk a formálisan ellenséges hatalmaktól, amikor a magyar Károlyi Mihály visszautasította Böhm Vilmos Stockholmban élő szociáldemokrata emigráns javaslatát, hogy működjön együtt a hazai demokrata politikusokkal. Böhmnek ugyanis ezt írta: „A magyaroknak, akár akarják, akár nem, le kell nyelniük engem és velem együtt Beneš és Sztalint.” (Azt a Beneš, aki ekkor már elnyerte a szovjet vezető támogatását a felvidéki magyarok háború utáni kitelepítéséhez.) Károlyi önelégülten közölte, hogy „Macartneyt sikerült a BBC-ből kilőnünk”. Azt a Macartneyt, aki széles körű ismeretsége és tapasztalata alapján a magyar vonatkozású ügyekben mindig tárgyilagos tudott maradni.

Az Office of Strategic (OSS), az Amerikai Egyesült Államok Stratégiai Szolgálatok Hivatala (a CIA elődje) 1944. december 12. és 30. között kihallgatta Soos Gézát és Hadnagy Domokost. A kihallgatásokról 1945 januárjában részletes összefoglalót állítottak össze. A jelentés két részből áll. Az első az 1944. március 19. és október 15. közötti eseményeket foglalja össze (I. Some Aspects of the History of the Hungarian Resistance Movement [19 March – 15 October 1944]), a második (II. Further Aspects of the History of the Hungarian Resistance Movement [15 October – 9 December 1944]) az október 15. és december 9. közötti idővel foglalkozik. Mindkét anyag megjelent angolul a Ráday Gyűjtemény évkönyvében (1986) „Soos Géza és Hadnagy Domokos tájékoztatása a magyarországi helyzetről s a Magyar Függetlenségi Mozgalomról 1944 decemberében” címen, Karsai Elek bevezető tanulmányával. A két magyar ellenálló tájékoztatója nem minden nehézség nélkül zajlott le, mert miként a Soos Géza-hagyaték egyik iratából tudjuk, sokszor nyelvi nehézségekkel is küzdve feleltek a kérdésekre, hiszen ők sem tudtak tökéletesen angolul, s a kihallgatók között is voltak, akik nem ismerték a magyar

nyelvet. Nehezítette a helyzetet, hogy – a már említett okokból – az OSS egyes képviselői nem nagyon szimpatizáltak a magyarokkal. A keltezés nélküli „Előterjesztés és nyilatkozat” című iratban Soosék meg is fogalmazták aggodalmaikat: „egyrészt esetleges félreértések tisztázása, másrészt magunk igazolása céljából több alkalommal kértük, hogy az általunk adott anyag rögzítését velünk közöljék, ill. egy másolati példányt kapjunk. Kérésünket Burks százados úr elég nehéznek, de nem teljesíthetetlennek nyilvánította.”

Burksnak, már ami a nehézséget illeti, igaza lett. 1945. április 8-án a jelentésnek csupán három részletét tekintheték meg. Az első rész Vári (szovjet?) őrnagyról tartalmaz néhány tárgyi tévedést. Ezeknek nincs nagy jelentőségük, legfeljebb Soosék szavahihetőségét érintették, ezért ők sem tartották fontosnak. A második rész Szent-Iványi Domokossal foglalkozik (erre a későbbiekben visszatérünk). A harmadik Csomós Miklósról állítja – tévesen – például azt, hogy a magyar kommunisták egyik vezetője. Ez annál is furcsább, mert Gellért Andor, a kihallgatások magyar szakértője úgy nyilatkozott róla „mint régi barátjáról”. Soos Géza tudomása szerint soha nem volt kommunista, de jó baloldali kapcsolatokkal rendelkezett.

Tehát ez a három kis részlet igazolta Soosék aggodalmát. Ezért tiltakoztak az említett „Előterjesztés és nyilatkozat”-ban: „Ennek kapcsán meg kellett győződnünk feltevéseink helyességéről, több esetben a valóságnak meg nem felelő, félreértett tények, két egyénnel kapcsolatban félelmetesen eltorzított kép tárult elénk. A tárgyi igazság érdekében felül is két vonatkozásban tiltakoznunk kellett az ellen, hogy nevünkkel kapcsolatban egyesekre ilyen megállapítások legyenek lerögzítve. Mivel Flues őrnagy úr és Himler úr is már kifejezték azt a lehetőséget, hogy az anyag helyesbítése megtörténjék, ezt megnyugodva tudomásul vesszük, és kérjük, hogy 1) a helyesbített anyag

mindazokhoz eljusson, akik a torz és bántó anyagot megkapták, 2) a még szét nem osztott példányokba a megfelelő javítások átvezetessenek.

Ezek után annak kivizsgálása, hogy a helytelen adatok mi módon jutottak a rendkívül lelkiismeretes és mindannyiunk által nagyon sokra becsült Burks szds [százados] tudomására, szükségtelennek látszik."

Az „Előterjesztés és nyilatkozat” valószínűleg azonnal, tehát 1945. április 8. után megszületett, a Hadnagy Domokos és Soos Géza által aláírt „Feljegyzés a kihallgatási jegyzőkönyvek tévedéseivel kapcsolatban” című irat keltezése: 1945. május 15. Közben jó másfél hónap telt el.

A „Feljegyzés...”-ből megtudjuk, hogy ez alatt sem voltak tétlenek. Nem egy amerikai tisztet meggyőztek a jegyzőkönyv revíziójának szükségességéről. De végül is nem láthatták az egész összeállítást, s a korrekciókat sem ellenőrizhették. S ez a korrekció a Ráday Évkönyvben közölt angol szöveg szerint elmaradt! Soosék észrevételei közül a leglényegesebbek Szent-Iványi Domokos személyével kapcsolatosak. A tiltakozást kiváltó téves megállapítások olvashatók az 1986-ban Budapesten publikált angol szövegben, sőt egy részük Karsai Elek bevezetőjében is, az eredeti magyar fordításában: „A végsőig németellenes és elvakultan angolszász-brit barát (az eredetiben: blindly pro Allied) Szent-Iványi fél az oroszoktól és gyűlöli őket [az eredetiben: fears and hates Russians]. Szociális kérdésekben végső fokon progresszív, és úgy jellemezték őt, hogy egyike azoknak, aki kész minden olyan szociális reformra, amely megmenti a reakciót [az eredetiben: wick will save the reaction].” Érdeemes idézni Soosék ezzel kapcsolatos – visszafogott, de határozott – ellenvetéseit:

„Szent-Iványi Domokos min[iszteri] tanácsosról, a MFM első szervezőjéről és főtitkáráról kicsinyítő, nem jóindulatú megállapítások vannak (elméleti ember, s egyszer csak – az események alakulása folytán – egy földalatti mozgalom

szervezőjeként titulálja magát, reakcionárius stb. Majd ez áll: gyűlöli az oroszokat. Azon felül, hogy egyikünk sem ejtette ki soha e szavakat (Hadnagy csak futólag ismeri), sem ezekre távolból is utaló megjegyzéseket, a tény, ill. valóság az, hogy Szent-Iványi mint Teleki Pál egyik legműveltebb, legönzетlenebb tanítványa, majd munkatársa, aki Teleki halála óta – politikai meggyőződése miatt – állandóan csak pofonokban részesült, s akít 1942. augusztusban állásából is felmentettek, Bárdossy miniszterelnöksége alatt öntudatosan kezdte el szervezni a Teleki-csoportot, majd a német megszállás után két nappal az ellenállási mozgalmat (MFM), s oroszlánrészt vállalt az egész elgondolás kialakításában, a szervezet felépítésében, s emberileg szólva – ha a kormányzó moszkvai megbízatása folytán nem távozott volna el szeptember 26-án –, az október 15-i események esetleg egészen másképp alakulhattak volna. Amellett Szent-Iványi ízig-vérig diplomata, aki teljesen úr volt az érzésein, ill. ezekről soha egyikünknek sem beszélt, sem a Teleki-csoportban, sem a MFM-ban. Ha pedig az oroszokkal a legkisebb érzelmi baja lett volna, a kormányzó nem küldte volna éppen hozzájuk fegyverszüneti tárgyalásra. Tény, hogy Szent-Iványi nevelésénél, nyolcesztendő USA-beli működésénél fogva elsősorban a nyugati szövetségesek felé volt beirányítva, de ez volt az eset – igen kis számú kommunista leszámításával – az egész magyarságnál. Nem tartozik ide annak fejtegetése, hogy ha valamelyikünk bármit is említett volna – enyhébb formában – Szent-Iványi orosz érzelmeiről, cseppnyi meggondolás után, csak akkor lett volna szabad – vagy még akkor sem – hivatalos jelentésbe foglalni ezt, és sokszorosítani, ha ismételt kérdésekre mi legalább egyszer megerősítettük volna azt. Aki e jelentést elolvassa, annak vagy azt kell gondolnia, hogy mi, a fiatalabb (35–50) generáció, eme minden náci-árnyéktól tiszta, nagy tudású diplomatát és munkatársat (aki legalább annyit ér, vagy még többet, mint pl. Gellért) lehetetlenné akartuk tenni, ez

részünkről jellemtelenség lett volna, vagy azt, hogy kijelentéseinket mérlegelni sem tudjuk.”

A magyar ügyek „vezető előadója” (Soosék szóhasználata), Himler közölte velük, „hogy a Szent-Iványi-féle korrekciót – tekintve, hogy ő is jól ismeri még az USA-ból, és nagyrabecsüli – ő már Flues őrnagyhoz intézett levelében megírta, Flues sokszorosította s eljuttatta ugyanazokhoz, akikhez az előző jelentések elkerültek”.

Sajnos az OSS illetékes tényezői nem tartották fontosnak, hogy korrigálják ezeket az elferdített (distored) elemeket. Pedig nemcsak Himler Márton emlékezett rá amerikai szolgálata idejéből, hanem még tizenkét évvel később is számon tartották személyét a nyugati világban. Olyannyira, hogy egy – valószínűleg ÁVH-s – feljegyzés szerint: „A külföldi [értsd: nyugati – T. B.] rádióállomások 1946–56 folyamán gyakran foglalkoztak Szent-Iványi személyével, 1956. augusztus havában a BBC többek között nagyjában a következőket mondotta: a magyar kormány azt állítja, hogy minden a legnagyobb rendben van, mindenki megelégedett, politikai foglyok tulajdonképpen már nincsenek is. Igaz, hogy kiengedték Kéthly Annát... és másokat. Mi azonban addig nem hiszünk Budapest őszinteségében, amíg olyan emberek ülnek börtönben, mint Szent-Iványi Domokos, aki pedig 1944-ben az életét kockáztatta, hogy a háborúnak véget vessen.”

Így hát érthető Soos Gézáék felháborodása és korrekciós igyekezete, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy Himler kérdésére – megmutatható-e a jegyzőkönyv a szovjet követségnek – határozott igennel válaszoltak. Hiszen ők semmi olyat nem mondtak tájékoztatójukban, amit titkolni kellene a Szovjetunió előtt. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy az oroszokkal kapcsolatos kitétel nem tőlük származott. Közvetett bizonyítéka annak, hogy Soos Géza ilyet nem mondhatott Szent-Iványira, egy feleségének 1944. december 10-én írt (de csak 1945 júniusában meg-

érkezett) levél, melyben így ír: „Március 19. után tehát teljesen beálltam arra a vonalra, mely régi meggyőződéselem és a magyar történelem évszázados tanulsága szerint egyedüli kiút a magyarság számára a jövő felé! Szent-Iványi Domokossal, aki főnökömből szinte barátommá lett, s akivel Teleki Pál gondolatai, szellemi öröksége értelmében azelőtt is próbáltunk a megrothadt magyar középréteg megújulásán dolgozni, létrehoztuk a Magyar Függetlenségi Mozgalmat.”

Látva a három elolvasott részből, és ennek alapján elképzelve, hogy a jegyzőkönyvbe mennyi ferdtítés került, szükségét érezték az amerikaiak részletesebb tájékoztatásának. Ezért készítettek kilenc összeállítást (Soos Géza nyolcat, Hadnagy Domokos egyet), s azokat április 23-án, illetve 26-án futárral elküldték Himler Mártonnak, aki május 2-án igazolta átvételüket. E kilenc dolgozat a következő:

1. Német „honfoglalás” Magyarországon, 2. A német terjeszkedés a repülőiparban, 3. A zsidókérdés Magyarországon, 4. Náci-németek és a magyar földreform, 5. Náci-német pusztítások Magyarországon, 6. Horthy és a magyarság tragédiája, 7. Magyar–lengyel kapcsolatok 1939–44., 8. A magyar ellenállás története, 9. Összefoglaló történelmi vázlat. Ezek magyar nyelvű változatának másolata megtalálható a Soos Géza-hagyatékban (Ráday Levéltár, C – 230).

Amikor Himler 1945. május 14-én közölte, hogy a jegyzőkönyvek ellenőrzésére, tehát korrekciójára nincs lehetőség, Soosék kijelentették, hogy csak olyan állításokért vállalják a felelősséget, amelyek nem ellenkeznek az írásban adott kilenc dolgozattal. Vagyis: az OSS-jegyzőkönyv nem tekinthető hitelesnek.

A kilenc dolgozaton kívül Soosék átadtak az amerikaiaknak egy tízoldalas vázlatot a magyar ifjúsági munkáról s egy fotokópiát az Auschwitz-i jegyzőkönyvről.

HAJDÚ ISTVÁN: KOMPOZÍCIÓ, 1947 KÖRÜL

A május elején megszűnt hadifogoly-státus – természetesen – sokkal elviselhetőbb volt, mint egy „igazi” fogóságba esett katona helyzete. Nemcsak az elhelyezésük és munkalehetőségük volt jobb (bár egyszer két hétig nem volt tintájuk), de néhányszor Rómába is elvitték őket (1945. február 16.–március 7-ig, majd április 11-től szabaddá válásukig, tehát május elejéig), s ott – amerikai engedéllyel – felkereshették a szovjet követséget (1945. március 5.), kérve hazautazásuk lehetővé tételét. Római tartózkodásukat felhasználták a csehszlovák és a román követség meglátogatására. A „Feljegyzés...”-ben előadottak szerint „baráti szellemű” beszélgetés alakult ki Vanek

követtel, melynek lényegét így foglalták össze: „A cseh és magyar nép demokratikus alapokon, kölcsönös áldozatokkal komolyan összebarátkozhat”. Ez a kezdeményezés is bizonyítja, hogy az MFM valóban konstruktív politikát képviselt, melyben összhangban volt a demokratikus és a nemzeti elem.

Az elvi engedélyt a hazautazásra már áprilisban megkapták a szovjet követségtől, a tényleges hozzájárulásra azonban decemberig kellett várni a hazatérést választó Soos Gézának. Szeptemberig a Rómában élő magyarok lelkipozíciójával foglalkozott, akkor áttelepült Genfbe, s az Egyházak Világtanácsánál (World Council of Churches) és a Nemzetközi Vöröskeresztnél próbált Magyarországra gyógyszert, élelmet és pénzeszközt szerezni. Végül is mire megérkezett a szovjet engedély, családjának sikerült – sok-sok viszontagság után – kijutnia Svájcba. Ott találkoztak tizenhárom hónapos elszakítottság után – 1946. január 4-én.

Röviden a továbbiakról: Soos Géza 1946. január 26-án Budapestre utazott. Igazolásával – természetesen – nem volt semmi probléma, s március 8-án megkapta Nagy Ferenc miniszterelnöktől az igazolást az ellenállási mozgalomban végzett „önfeláldozó” munkájáról. De rövidesen szembe találta magát a kommunisták érdeklődésével. Először be akarták léptetni a pártba, majd arra próbálták rávenni, „írjon alá egy nyilatkozatot, hogy a párt utasításait végrehajtja”.

Természetesen egyiket sem vállalta. Ekkor működésbe lépett az ÁVÓ. Éliás József, a Jó Pásztor igazgató-lelkésze, 1944-es ellenálló társa összehozta egy Molnár László nevű ismerősével, egy ávos századossal, aki megszervezte számára az ország illegális elhagyását. Molnár három nappal később csak ennyit mondott Éliásnak: „Kérésedet teljesítettem, és örülök, hogy ezt az embert megismerhettem.”

Svájcban elvégezte a teológiát, 1951-ben kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, ahol 1953-ban autós baleset áldozata lett. Haláláig a magyarságért dolgozott. Miként Wass Albert mondotta: „Ő volt Amerika földjén az első magyar, aki egyetemi tanárkodás közben feledhetetlen előadás-sorozataival bátran és százszázalékosan állást foglalt a magyar igazság mellett és a kommunizmus ellen.”

Hadnagy Domokos Amerikában telepedett le, további sorsáról nem tudunk.

Végül fel kell tenni a kérdést: Eredményes volt-e az olaszországi küldetés? A kapcsolatfelvétel megtörtént, a magyar ellenállók Budapest megmentését szolgáló üzenete eljutott Moszkvába. Az amerikaiak az egész ügyet meglehetősen lezserül kezelték (de az is lehet, hogy titkos kezek is belenyúltak a dolgokba), a Szovjetunió terveibe meg nem illettek bele a Magyar Függetlenségi Mozgalom elgondolásai. Tehát gyakorlati szempontból az olaszországi küldetés nem sok eredménnyel járt. De nem szabad lebecsülni azt a tényt, hogy Soos Gézáék bátor akciója féltreérthetetlenül jelezte a náciellenes koalíció minden tagja számára, hogy van egy másik Magyarország is, amely ellene van minden antidemokratikus politikának, minden népellenes próbálkozásnak. És nemcsak ellene van, de harcol is ellene.

S ha egyetértünk azzal a gondolattal, hogy a hazáért mindig, még a legreménytelenebb helyzetben is meg kell tenni mindent, akkor elmondhatjuk: az olaszországi küldetés végrehajtásával a mindent vállaló önfeláldozásnak olyan nagyszerű példájával gazdagodott történelmünk, ami az 1944-es éjszaka sötét egén a hajnalcsillag fényességével jelezte a közelgő napfelkeltét.

TÖRÖK BÁLINT

Felhasznált irodalom

- Bondor Vilmos: *A Mikó-rejtély*. Bp. 1995, Püski. 179 l.
- Csohány Endre: *Ha ég a ház*. Bp. 1988, Magvető, 320 l.
- Evangéliumot Magyarországnak! Soos Géza Emlékkönyv, 1912–1953. Bp. 1999, Ráday Gyűjtemény Kiad. 336 l.
- Ráday Gyűjtemény Évkönyve, IV–V. 1984–1985. Bp. 1986. 339 l.
- Sárközi Sándor: *Elfelejtett zászlóalj*. (Bp.) 1990, HM Módszertani Központ. 61 l.
- Soos Géza hagyatéka. Ráday Levéltár C – 230
- Soos Gézáné Tüdős Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze*. Emlékezés Soos Gézára. Bp. 1989. 109 l.
- Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz*. I–II. Bp. 1996, Európa Szent-Iványi hagyatéka. Ráday Levéltár C – 80
- Török Bálint: Soos Géza emlékezete. Egy keresztény szociális forradalmár. *Magyar Nemzet*, 1998. szeptember 7.
- Török Bálint: Szent-Iványi Domokos. *Valóság*, 2000. 4. sz. 55–63.

Civ.

A HUMOR, AVAGY AZ ODÁJA ÉS A VISSZÁJA

A humor a tréfa és a kedély a legsajátabb emberi vonások egyike. Szokás mondani, hogy a ló röhög, Bugri kutyám szeme derűsen csillog, amikor simogatom, a disznó eldobja magát örömeiben, ha a hasát vakarják, vagyis bizonyos testi ingerek fölvidítják az állatokat, de hogy valóban humorizálnának, például megtréfálnák egymást, és ezt élveznék, arról nincsen megbízható adatunk.

Hogy mi volna a humor?

A szóról az Idegen Szavak Szótára azt írja, hogy latin eredetű és orvosi kifejezés, ami „ókori orvosi felfogás szerint a szervezet nedveit jelenti, amelyektől az ember testi és lelki jólléte függ.”

Dramaturgiailag a humor valami belső ellentét ki-robbanása. Például: világtkongresszust tartanának a törpék, azonban nem tudnak bejutni a terembe, mert egyikük sem éri föl a kilincset. Végre megérkezik a szovjet törpe. Ő könnyedén benyit, mert hiszen a szovjet törpe a világon a leghatalmasabb törpe.

A humor nem pusztán dramaturgiai trükk. A Hamvas Szótár ennyi mindent ír a *fehér humorról*: a nullára és a végtelen nagyra beállított önkritika együtteséből keletkezik; az egyetlen sav, ami a realitást oldja; a személy és a szabadság ismertetőjele; az üdvtudat betörése a realitásba; képtelen a hősi emlékmű gesztusaira, mentes irigységtől, bosszútól, gúnytól, oktató célzattól, ragyogó és a végsőkig átvilágított; az utolsó maszk, a tragédiánál mélyebb; s szabad szubjektum magatartása a rongáltsággal szemben; az

alapállásról való tudás elveszíthetetlensége. Ha minden utalásra itt nem is térhetünk ki, de a kétszer is hivatkozott *realitás* hamvasi értelmezését ideiktatjuk. Eszerint „a *realitás* kényszer, félelem a szabadságtól, a Nagyinkvizítor megálázó hatalmaskodása, réalpolitika, a valóságban nincs; mint ha mi sem történt volna: sem Lao-ce, sem Golgota, sem Háborúk, minden megy tovább zökkenőmentesen; a széptől, nagytól, a békétől. Az igazságtól való elhagyatottság; a modernizmus legfontosabb fogalma.”

A fekete humor szintén az ellentétre épül, azonban minden másban a fehér humor ellenkezője: nincsen benne önkritika, mert a másik ember ellen irányul, sokkal inkább irigység, bosszú és gúny, átvilágítás helyett bemocskol és elsötétít, mert altesti ingerekre épít. A realitást pedig nem oldja, hanem ellenkezőleg, kiszolgálja.

*

Gyerekeim nevelésében néhány dolgot fontosnak tartottam. Közülük az egyik a humorérzék fejlesztése. A humorérzék kétségtelenül fejleszthető, mint bármelyik velünk született tehetségünk. Mit jelent? Legelőször önkritikát. Továbbá éberséget, hogy egyszerre látjuk a dolgok színét és fonákját. E kettő elválaszthatatlan, mert semminek sincsen odája visszája nélkül. Legkevésbé saját megnyilvánulásainknak. A figyelmes szemlélő, vagyis a derült ember rögtön fölfedezi például egy hamis ünnep fonákságát. Szent akar lenni, ám a püspöki kar jelenlétében is profán, és lerí az előkelő sótlanok képéről az ájtatos sóvárság: mikor osztják már a kitüntetést? A humortalan ember neveléses, tehát veszedelmes, mert a dolog visszáját nem látja, ezért persze már az odáját sem. Folyton gyanakszik, hogy összebeszéltek a háta mögött. Az önkritikát elhárítja, ezért önnön hiúságának játékszere.

Weöres Sándor előtt egyszer népdalokat énekelt egy jeles operaénekesnő. Műsora végeztével megkérdezte, hogy milyen volt. Sanyika a maga nyafogó modorában elcsipogta, hogy szép volt, szép, csak sajnálja, hogy a hangokat túl mélyen képezte a művésznő, s nem magasabban, a torok tájékán, ahol a népdalok hangjait szokás. Ó igen, felelte a művésznő, tudom én, tudom, ámde ha a torokból éneklek, akkor nem fogok tudni operát énekelni. Így viszont népdalt nem tud.

*

A humorba – mibe nem? – könnyen befurakszik az ítélet. Amikor az ember észreveszi, hogy a jajveszékkelő özvegy, aki rokonaival birkózik a hantok között, hogy ura után vesse magát a sírba, valójában az örökségét latolgatja, akkor, bizony az ítélet megszületett a lelkében, ami az özvegyet hamisságával együtt megsemmisíti. Az ítélező humor a gúny. A gúny pedig öl. Ezért bérelnek föl némely politikai erők úgynevezett humoristákat, hogy ellenfeleiket neveltségessé tegyék, s ezzel mintegy kivégezzék.

Ez a fekete humor világa. Művelője nem átvilágítódik, vagy ahogy a magyar oly gyönyörűen mondja: nem földerül, hanem elhomályosul.

A bérelt humoristában nincsen fikarcnyi önkritika sem. Lepaktált a realitással, korrumpálódott. Tréfálkozása nem a „a személy és a szabadság ismertetőjele”, hiszen bérenc az illető, nem is mentes az „oktató célzattól,” mert épenséggel propagandista. Vagy a pénzé, vagy a hatalomé. Csöppet sem szellemi ember, pusztán technikus. A hitleri recept szerint a disznó hasát vakarja. Leszáll a legprimitívebb rétegek színvonalára, és poén gyanánt trágárságokat, gyalázkodásokat és szellentéseket ereget, hogy a csőcseléket valami hitványságra mozgósítsa. Egy húron pendül azokkal a barbikkal, akik úgynevezett szórakoz-

tató műsorokban csiklandozzák egymás hasát. A gyári poénpanelekre alkalmas pillanatban a segédrendező megnyomja a röhögőgép gombját, mire a tévék előtt ülő barbik – engedtesék meg a képzavar – Pavlov kutyájaként fölvihoznak.

A szórakoztatóipar a legnagyobb merénylet az emberiség ellen, lényünk egyik legfontosabb éltető nedvét akarja elzárni. Mondhatjuk úgy is, hogy a szórakoztatóipar világ-nagy, nyilvános vesztőhely, ahol a bértréfamester a humor hóhéra.

*

Nehéz meglenni ítélet nélkül, mert a véleményalkotást csak egy szőke hajszál választja el a megítéléstől. Az igazi humor ezért kezdődik az önmagunk fölött kimondott ítélettel. Kormos István a költő, ifjú korában a Ferencvárosban futballozott. Rövid pályafutása során egyetlenegyszer az első csapatba is bekerült. Haláláig magánál hordta a Nemzeti Sportból kivágott tudósítást, és ha új ember érkezett a társaságba, azonnal elővette és fölolvasta: „A fiatal Kormos a Ferencváros kerékkötőjének bizonyult.”

Az ötvenes évek egyik irodalomtörténésze híres volt nem éppen makulátlan életviteléről. '57-ben a diákjaival sörözött, mikor is az egyikük megkérdezte tőle, hogy igaz-e hogy belépett a pártba? Így válaszolt: Vegye tudomásul, fiatal barátom, hogy egy olyan szervezetbe, amely képes volna még engem is tagjai közé fogadni, még én sem vagyok hajlandó belépni.

*

A humor királya a szatíra. Nem a poénra épül, mint a vicc, hanem magára a dologra. Abban is különböznek, hogy a vicc anekdotikus, valaki másról szól, mondjuk Mórickeról,

vagy Papp Jancsiról, aztán akinek inge, az vegye magára. A szatíra senkit nem enged kimászni a pácból. Technikája mindössze ennyi: a következtetéseket levonni. Módszere pedig az átvilágítás. Azt mutatja meg, hogy kik vagyunk és milyen világot építettünk magunknak. A szatíra nyílt, tiszta, ha úgy tetszik, a kegyetlenségig menően tisztító szándékú. Katartikus. Karinthy Frigyes ezt így fejezte ki: humorban nem ismerek tréfát. Legnagyobb szatíráírónk, Hamvas Béla így mondja: „Művet alkotni annyi, mint a katarzison át-
esni.” Ennek bizonyosságául fölolvashatnánk hatalmas regényét, a *Karnevált*, vagy a *Szilvesztert*, de terünk nincs rá, ezért az *Óda a XX. századhoz* című művéből idézünk: „Ha az intelligens európai idegen ország határához ér, akkor az útlevel és vámvizsgálat után odamegy valakihez, és így szól:

Ebben az országban idegen vagyok, legyen olyan szíves, kérem, mondja meg, hogy önök most itt mit hazudnak?

A bennszülött azt feleli:

Arroborri.

Mit jelent ez a szó?

Azt pontosan senki sem tudja.

Hatása észrevehető?

Hatása észrevehetően nagy. Régebben paotában élünk, de az megbukott. Azóta egész életünk az arroborri jegyében áll, és az országban arroborriális virágzás tapasztalható. A közállapotok –

Az idegen bólint. Köszönöm, ne fáradjon. A többit már tudom.”

*

Ha a humor király a szatíra, királynője a derű. Ismét a Hamvas Szótárból idézünk. „Derű az egyetlen, amiről nem vagyok hajlandó lemondani, még a hazugság kedvéért sem; a derű a Krisztus mosolya által fölszabadított emberi lélek forró azúr tisztasága; csak annyiban vagyok va-

lódi, amennyiben derült vagyok; a derűben az öröm és a fájdalom egy; a derű a világ legnagyobb csodája; a melankóliából él, ami a legelragadóbb paradoxon; nem nevetés, mert nem áthidalás, nem kitérés, nem görcs, történelemmentes, nincs más jelentősége, mint önmaga.”

A derűben föltárul a derűs embernek és magának az egész létnek a szellemi bázisa, amely tiszta, szeretetteljes és örök. Amíg a vicc rendszerint izgága, és egy adott – bár gyakorta ismétlődő – helyzetet világít meg, a szatíra pedig keserű, megrendítő és erőszakos, a derű nyugodt. Minden szó vonatkozik rá, amit a fehér humorról elmondhatunk, de még annál is több. A derű olyan hatalmas, hogy nincsen szüksége erőre, vidámságra, nevetésre, az örömtől a fájdalomig összes érzéseinket összeköti és beragyogja. A legtöbb, ha csak ennyit mondunk róla: van. Egy utolsó mondat a Hamvas Szótárból: „az Evangélium tündöklő fehér humor, az egyetlen könyv, amely a világot minden kirekesztés, kritika, kifogás nélkül elfogadja.” Egész biztosan kiegészíthetjük e mondatot azzal, hogy az Evangélium a derű könyve.

*

Az eddigiekből egyenesen következik, hogy a zsarnokság, a tudományoskodás, a politikai szemfényvesztés, a hűtlenség, a hiúság, a dilettantizmus, a giccs, a szórakoztatóipar, szóval az összes gazemberség mind egy szálíg humortalan. Azért, mert valamennyinek közös lényege a hazugság. A hamis pedig irtózik az önkritikától, görcsösen tiltakozik az átvilágítási kísérletek ellen. Ha belelátnánk, azonnal kiderülne róla, hogy nincsenek metafizikai alapjai, tehát valójában nem létezik.

Óvakodjunk a humortalanoktól!

CZAKÓ GÁBOR

Élt napj Egy Jugoszláviából Szege-
st se került ember. Kis Angyalka
életemből

C_n

A TANÁRNŐ

Máig szép, okos, jó.

Az első világháborúban született Jugoszláviában, a két háború között volt fiatal, a második világháború alatt lett anya.

Kiss Angyalka édesapja műbútortervezőnek készült, de szerelme kedvéért vasutas lett, majd állomásfőnök Szabadkán. Az imádott feleség kicsi volt, fekete hajú, fehér bőrű, kék szemű és csodás háziasszony. Imádott Atujának szült egy Mária nevű, gyönyörű kislányt, majd nyolc év múlva egy másik gyönyörűt, akit Angyalkának neveztek. Ha nagyobb lesz és a fiúk éjjeli zenét adnak az ablaka alatt, mindig a nevéen szólíthatják – kis Angyalom – mondta édesapja.

Egy nagy gazdaságban élt, sok virág és állat között, 9 kismacskája nevét máig tudja. Ötéves korában megfürdött egy hordó borban. A borvásárló azt mondta: szűzlány nem számít, sőt, és elvitte a bort. A kislánynak egy nagy fájdalma volt, hogy nővére már nagylány és gyönyörű ruhákat kap. Édesapja megoldotta a kérdést, a kislánynak ugyanolyan ruhát és cipőt csináltatott, mint a nagynak.

Amikor a könyvtárszobába beosont és elolvasta a Twist Olivert, édesapja nem szidta meg, kikérdezte, mit olvasott, és a kis Angyalka elmondta. Állandó belépési engedélyt kapott a könyvtárszobába ötéves korában.

Az első világháború után el kellett hagyniuk Jugoszláviát, Szegedre költöztek. Az öt és fél éves kislányt zárdába adták, 18 éves koráig. Nem volt bennlakó, naponta

hazajárt. Remekül tanult, keresztanyja gyönyörű matróz-ruhákat varrt neki. Sok családi problémát kellett megoldania. Unokatestvére nem volt olyan okos, mint ő, a nagymama ezt úgy oldotta meg, hogy a fiút tömte ennivalóval, a kislánynak nem adott. A nagypapa titokban édességekkel és dióval etette, és ezt mondogatta: kislány, te csak tanulj, lesz belőled valami. A szegedi világ nem szerette, ha a lányok okosabbak voltak, mint a fiúk. Angyalka anyját sem taníttatták, pedig ő is okos volt. Kiss Angyalkának mindig mindenért harcolnia kellett, mert lány volt, mert okos volt, mert tanulni akart. Az apácák jó tanárok voltak, nem volt nehéz bejutnia a Tanárképző Főiskolára, magyar-német-történelem szakra. Ezzel párhuzamosan az egyetemre is járt Sík Sándort hallgatni. Szent-Györgyi Albert színházat szervezett akkoriban, kerékpáron járt úszni, teniszezni fehér sortjában.

Nagy bálozó volt az én Kiss Angyalka anyám. Kéthárom fiúkísérőnél nem adta alább. Nem akart férjhez menni. Nagy életet akart élni, egyetemi tanárként vagy diplomataként.

A vidám gyerekkor és a bálozó ifjúkor után belecsöppent a szegénységbe. Csepelre költöztek, édesapja 1927-től, a család 1939-től kezdte itt az életét. Kiss Angyalka nem fejezte be az egyetemet, idősödő szüleit akarta segíteni. Csepelen lett tanár. Szép volt, fiatal volt és tehetséges. Mindenki irigyelte, főleg az idősebb kolléganők, de ő kivívta szeretetüket, barátságukat és a gyerekek rajongását. Nem a gazdag férjjelöltek közül választott, akik tenyéren hordozták volna, vagy autóval, vagy nagy, külföldi házba ültették volna, mint virágot. Kiss Angyalka egy vele egyidős, szép, okos, szegény embert választott, egy pszichológust, aki még a halálos ágyán is azt kérdezte Angyalkától: hogy hívták azt a szegedi utcát, ahová jártam hozzád udvarolni?

A harcos kis Angyal az 50-es években az ipari tanulók önálló gondolkodásáért küzdött, mire egyes kollégák így

reagáltak: „mi lenne, ha mindenki önállóan gondolkodna, biztosan káosz!”

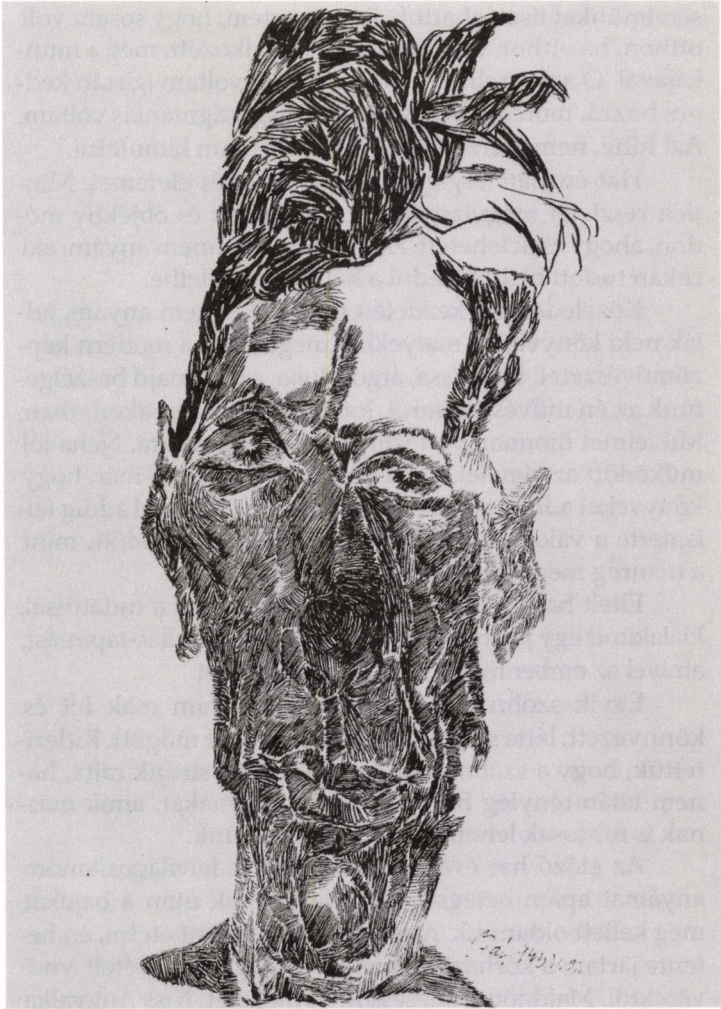
Nehéz volt ebben a közegben élni, dolgozni, eligazodni a politika útvesztőiben, pénzt keresni. Kiss Angyalka reggel 7-től este 10-ig tanított. Egy kávéval ment el, uzsonnáját elfelejtette megenni, vacsorázni fáradt volt, és ott volt még a sok, kijavíthatlan dolgozat. Tízéves koromtól úgy próbáltam neki segíteni, hogy javítottam a dolgozatokat. Megbízott helyesírási tudományomban. Kiss Angyalka, tudva, hogy a helyesírást nem nagyon lehet tanítani, két-három naponta röpdolgozatokat íratott nyelvtanból. Sikerült javulást elérnie!

Módszerei olyan jónak bizonyultak, hogy felfigyeltek rá a Munkaügyi Minisztériumban, és munkatárssá fogadták. Ezek után hetente egyszer-kétszer vidékre járt, ot-tani tanárokkal végzett módszertani kísérleteket. Vonaton történt beszélgetéseit este elmesélte, nagyon érdekesek voltak számomra.

Nyugdíjas korában még 10 évig tanított. Megválni a tanítástól, az volt a legnehezebb, mondja. Maga köré kezdte gyűjteni régi barátnőit, kolléganőivel máig levelez, új ismerősökre is szert tett. Legújabb módszere, mikor nem tud aludni éjjel, kinn üldögél a kertben. Odagyűlnek az aludni nem tudók, és beszélgetnek.

Kiss Angyalkának tanári-pszichológiai-szociológiai díjat kellene adni. Rengeteg ember testi, lelki, anyagi problémáját megoldotta. Most is a gyerekekért harcol a legtöbbit. Elbeszélget igazgatókkal, mint pedagógus a pedagógussal. Ilyeneket mond: „ez a gyerek egy csoda, csak oda kell figyelni rá, csak fel kell fedezni, vállalom a garanciát”. Minden tanítványa és védenca jutott valamire. Bízott a gyerekekben. A varázsszó ez volt: sikerülni fog.

Kiss Angyalka nyitott, hívő ember, én zárt, ateista ember vagyok. 1996 óta élünk együtt, apám halála óta. Megadatott nekünk az az együttlét, az az idő, ami alatt minden

BÁN BÉLA: FÉRFIFEJ, 1943

sérelmünket tisztázhattuk. Sérelmeztem, hogy sosem volt otthon, ha otthon volt, másokkal foglalkozott, meg a munkájával. Ő azt sérelmezte, hogy sosem voltam igazán kedves hozzá, morcos, dacos, kemény, igazságmániás voltam. Azt hitte, nem szeretem, mert nem tudtam kimutatni.

Hat év alatt végigjátszottuk életét és életemet. Minden részletet megvizsgáltunk, szubjektív és objektív módon, ahogy csak lehetett. Apámat látja bennem anyám, aki ritkán tudott beilleszkedni a hétköznapi életbe.

Közeledésünk kezdetén megkért engem anyám, adjak neki könyveket, melyekből megértheti a modern képzőművészetet. Elolvassa, átgondolja, aztán majd beszélgetünk az én művészetemről. Jött az elmélet a gyakorlatban. Műveimet újonnan vett ismeretei alapján nézte. Néha jól működött az elmélet, néha nem. Néha bántam már, hogy könyveket adtam segítségül. Ősi ösztöne, amivel addig felismerte a valódi, igazi értékeket, jobban működött, mint a nemrég megismert tudás.

Eltelt hat év, és az ösztönös összeolvadt a tudatossal, kialakított egy jó ötvözetet, egy olyan látás-hallás-tapintást, amivel az ember megérzi a dolgok lényegét.

Egyik szobrom bemutatásánál anyám csak ült és könnyezett, látta szenvedéseimet a szobor mögött. Kiderítettük, hogy a szobor nem azért jó, mert sírunk rajta, hanem talán tényleg hordoz olyan tartalmakat, amik másnak is fontosak lehetnek, nemcsak nekünk.

Az előző hat évben nekem kellett felvilágosítanom anyámat apám betegségéről. Nagy viták után a bajokat meg kellett oldanunk. Anyám naponta ment etetni, én hente jártam a kórházba. Apám nem fogadott el ételt a nővérektől. Majd jön a feleségem és megetet. Kiss Angyalka 38 kilóra fogyott az etetésben, alig állt a lábán, egy év alatt sikerült felerősítenem.

Több mint tíz éve laktam a művésztelepen, mikor odavittem anyámat. Egy-két év alatt mindenkivel megis-

merkedett és beszélgetett. Ettől kezdve én az Angyalka lánya lettem, Ördögke. Sokan már nem utálnak annyira, mert anyám elmagyarázta, nem vagyok olyan rossz, mint ahogy kinézek.

Hatéves vitáink egyike éppen az, miért nem vagyok kedves mindenkire. Csak azokat szeretem, akiket szeretek, és nem tudok úgy csinálni, amikor nem úgy érzem. Anyám hiszi, hogy ha ő kedves, nyitott, bizakodó, akkor a másik is közeledik és lassan olyanná válik, amilyenné ő szeretné változtatni. Ebben én nem vagyok biztos, de lehet, hogy így is el lehet jutni a megértésnek egy magasabb szintjére. Közeledés innen, közeledés onnan, kialakul egy közös terület, ahol minden elérhetővé válik, és már nem kell vitázni.

Fantasztikus rugalmassággal értette meg anyám életritmusom változásait. Könnyű neki, gondoltam, ő meg tud bocsátani. Nem tudom megtanulni tőle a megbocsátást. Úgy gondolom, mindenki csinálja azt, amit a legjobbnak gondol, lehet, hogy ez a másiknak rossz, megbocsáthatatlan, de akkor is azt kell csinálnia. Azért, mert én nem bocsátok meg dolgokat, azért még lehet élniük azoknak, akiknek nem bocsátok meg. Nehéz megbocsátás nélkül élni, cipelni magammal a súlyokat, a problémákat. Ezt mondja Angyalka anyám is. Nehéz...

Miért nem hiszek valakiben, aki könnyűvé tenné nekem az itteni életet, ha hinnék benne. Nekem hinni volna nehezebb, nekem megbocsátani volna nehezebb. Megérteni sokkal könnyebb mindent. Anyám szeretni tanít, még most is.

Keletről beszélve mesélte, főiskolás korában kapott egy témát feldolgozásra, Nietzsche, Schopenhauer és a keleti filozófiák. Kár, hogy elveszett a háborúban. Keleti vonzódásaim kapcsán szerettem volna elolvasni, mi volt a véleménye Keletről a 30-as években. Ma sem egyértelmű még, hogy gondolkodásunkat Kelet felé kell irányítanunk. A 30-

as években divat volt a Kelet, de nem vették komolyan. Kiss Angyalka sokat járt a világban: Olaszország, Franciaország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Lengyelország. Egyszer együtt is voltunk Poreèben. Elég idős voltam már ahhoz, hogy barátnőként legyünk együtt. Nehéz dolog ez az anya-lány viszonyban. Anya és lánya általában vetélkednek az apa szeretetért, később minden más férfi szeretetért. Én is apámhoz akartam feleségül menni. Anyám ezt korral járó tünetnek fogta fel, nem betegségnek. Négyéves koromtól szobrász akartam lenni, ettől anyám kétségbe esett. Biztos alapokat szeretett volna nekem, művészettörténetiséget vagy rajztanárságot. Nem akartam sem tudós, sem rajztanár lenni. Csak ezt a szabadpályás örületet. Egy anyának – ezt a dolgot – a legnehezebb megérteni. Ma már érti. Most is ugyanúgy aggódik, mint régen, mi lesz velem, ha ő már nem lesz, ugyanakkor drukkol, hogy működjön ez a szabadpályás rendszer.

Kamaszkoromban együtt jártunk moziba. Utána apám elemezte a rendezőt, a világitást, a szereplők játékát. Anyám csak annyit mondott: ne, hadd legyen még benne egy kicsit. Emlékszem gyerekkori versfelolvasásokra, nagy vendégsereg közepén. Adyt, Babitsot, Kosztolányit, Tóth Árpádot olvasott fel anyám. Szép volt és nagyon átélte a dolgokat. Szerintem kicsit túlságosan beleélte magát. Főiskolás koromban, mint József Attila-imádó, megmutattam anyámnak, hogyan olvasom én a verseket. Jó, így is lehet, mondta. Sosem fogja József Attilát úgy szeretni, mint én, sosem fogom Adyt úgy szeretni, mint ő, de mindketten szeretjük a verseket.

Írok is, ez a tény újabb kihívás anyámnak, aki nagy kritikus az irodalomban. Felolvasásaim után azt mondja, érdekes, aztán hallgat. Egy-két nap múlva mondja, mi mindent hallott-látott a szövegben. Mindent megjegyez és továbbgörgeti magában az eseményeket. Aztán megszólal.

Harminc év korkülönbséggel élünk egymás mellett. Őt a politika érdekli, a színészek élete, az irodalmi társasjátékok, az operák. Én mai filmeket nézek, kortárs zenét hallgatok, mostani verseket olvasok. Ő inkább Latinovits és Gáti tolmácsolásában hallgatja a verseket, én inkább a művész saját előadásában. Pilinszky, közös kedvencünk, fantasztikusan tudja értelmezni saját verseit, bár ő sem mondja jól, klasszikus értelemben.

A csodás gyerekkor, a vidám zárda, a bálozós ifjúság, a háború, az ötvenes évek után jött testvére halála, szülei halála, gyereke felnőtté válása, férje halála és az egyedüllét.

Most, túl a nyolcvanon, sok új dologgal ismerkedett meg, sok új dolgot kell tolerálnia. Ő megteszi, azért, hogy ne okozzon problémát másoknak, de nem csak azért. Valóban úgy gondolja, valóban úgy hiszi, hogy az úgy jó, úgy szép, úgy értelmes.

Foglalkozik a halállal. Pénzt gyűjt a temetésére, tudva, hogy lánya, saját pénzből, nem tudná eltemetni. Ez a pénz karácsonykor a vacsoraasztalra vándorol, ételek formájában. Így volt ez mindig nálunk, nagyanyám is gyűjtötte, örült, hogy van még ideje újra gyűjteni. A születésnapok, névnapok, ünnepek hagyományát már csak anyám miatt tartjuk. Születésnapjára sárga virág, húsvétkor sonka, tojás, karácsonykor hal, töltött káposzta.

Személyes életem viszontagságaiban mindig mellett állt, szellemileg és anyagilag egyaránt. Betegségeiből felépült, hogy ne okozzon gondot. Azért is újrakezdi, mert imád élni, egyre jobban szereti az életet.

Polcz Alain mondta, aki haldoklók mellett él és segít nekik, az sokáig él. Anyám elkísérte testvérét, szüleit, férjét utolsó útjukra. Emléküket máig őrzi, szépeket mesél róluk, a temetőben beszélget velük. Elmeséli nekem, miket mondtak, mire kell vigyáznom.

Álmaiban nagy művész vagyok, akit ünnepelnek, mert ő ezt szeretné látni. A valóság egészen más, mon-

dom. „Anyám az álmok nem hazudnak” idézi ilyenkor Petőfi Sándort.

Hatvanéves volt, amikor megmintáztam a portréját, de én egy negyvenéves nőt mintáztam, néhány kis ráncal. Most is ilyen a barátnőm arca, aki az anyám.

VÁRNAGY ILDIKÓ

Aw

ÍRÓI ALKÍMIA

1) Kényes politikai kérdések Jókai Anna Napok című regényében*

A létező szocializmus esztétikai vezérelvként a realista ábrázolást írta elő az elbeszélő műfajoknak, de azok az írónemzedékek, amelyek megélték e négy évtizedet, jól tudták, hogy szocialista realizmuson *nem a valóság* leírását vagy megjelenítését kellett érteniük. A nyolcvanas években már egyes irodalmi szimpóziumokon nyilvánosan is el-elhangzott, hogy lám: igazi politikai botrány úgyszólván csakis azok körül a művek körül gyűrűzött, amelyek valóban az élet tényeiből mentettek át valamennyit a papírra. S ha botrány nem is lett, ádáz figyelem övezte az ilyen műveket a szuperlektorok részéről a megjelenés előtt, s a hivatalos kritikusok részéről a megjelenés után. Habár azt is tapasztalhattuk, hogy ez az utólagos kritika már eléggé zavarban volt a kiadón valahogy átcsusszant művekkel szemben, mert a nyilvánosság előtt nem akarta felfedni igazi elvi kifogásait, nem akarta néven nevezni a „merényletet”, ezzel ugyanis leleplezte volna a kultúrpolitika jovialis álarcát, hiszen a szigor nem kedvezett volna a vidámbarakk-imázsnak, de már magában az sem, ha a rendszerrel szemben bármifajta szellemi ellenállás nyilvánvalóvá válik. No meg a sajtó-propaganda legerősebb fegyvere mindig, legalábbis a nagy francia forradalom óta a *conspiration du silence* volt és marad. Megjegyzendő, hogy e húsba vágó művek esetében tetszésük legmélyebb okai-

* Elhangzott a Nagyregény című konferencián, 2001. november 27-én a Károlyi Palota Kulturális Központban.

ról hallgattak a „nem hivatalos” kritikusok is, jogos óvatosságból, s ezért a szóban forgó évtizedek elbeszélő prózai „felhozatalának” a korélmény szempontjából történő számbavétele alig-alig történt meg, s a hiány máig aránytalanságokat okoz az irodalmi köztudatban. Jókai Anna *Napok* című regénye újrakiadásával épp az említett hiány – legalább utólagos – betöltésére nyílt most alkalom.

Ha tényleges tapasztalatairól akart beszélni az író, maradt a rejtjelezés, a modellálás, s végül a tüntető szubjektivitás, mint az adott valóság elutasításának gesztusa – ez utóbbi ráadásul az irodalom új, nyugat-európai paradigmájának is pompásan megfelelt.

Személyesebbre fordítva a szót: a hetvenes-nyolcvanas években két íróra hivatkoztam, amikor a valós tapasztalatok, a valódi emberi közeg megjelenítésének hiányáról esett szó. Móriczra, hogy például a *Kivilágos kivilradtigban* úgy beszélgetnek a szereplők a napi problémáikról, újsághírekről, politikai nézeteikről, ahogy mi is szoktunk szűk baráti társaságban, de ha a jelenkori író – állítottam akkor – ezeket a barátokat, ismerősöket modellként akarná felhasználni, bonyolult történelmi példabeszédeket kéne a szájukba adni, semmiképpen sem a hiteles, a korfestő és jellemfestő szöveget, avagy az egész társaságot át kéne telepítenie egy antiutópiába. A másik példám Updike volt, akinek valamennyi regényében ott van a mindennapi amerikai közeg. A figurák pártállása is nyersen megírt tény, de persze mindez elég mellékesen van jelen: a politikai információ is nélkülözhetetlen komponens ahhoz, hogy természetesnek, igaznak észleljük az általa leírt világot. Hol vagyunk mi ettől?! – érveltem akkoriban.

Nos, Jókai Anna 1972-ben megjelent *Napok* című regénye az eleven cáfolat általánosító véleményemre. (Bevallom, megjelenése idején épp ezt a Jókai Anna-művet nem olvastam.) Negyven év napi politikai hírei és rémhírei, ilyen-olyan politikai véleménynyilvánításai mind ott a pa-

píron, e közegben zajlik a szereplők élete, s ezek ráadásul nem is mellékesek a sorsok alakulásában, hanem döntően meghatározóak. Mondhatnánk: na persze, múltbéli tényekkel könnyebb előhozakodni, inkább a mindenkori jelen idő a cenzúra neuralgikus pontja; ám jól tudjuk, a cenzúra szempontjából a múltbéli események interpretációja éppannyira sarkalatos kérdés volt a szocializmus évtizedei alatt, mint bármelyik politikai aktualitásé, tehát Jókai Anna regényének „kényességét” nem csökkentette, hogy a húszas-harmincas évek fordulójáig megy vissza az időben.

A *Napok* tehát arra vállalkozott, amit akkor jó néhányan lehetetlennek tartottunk: közvetlenül használta anyagként az élet politikai szegmenseit is, anélkül, hogy „vonalas” lett volna, és igazodott volna a hivatalos értékrendhez – mégis megjelenhetett. És ma, 2001-ben is megjelenhetett, csupán annyi változtatással, hogy az akkor kihagyott néhány mondattal kiegészült. Ez azt jelenti, hogy a korszak legkényesebb politikai kérdéseit úgy tárgyalta a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, hogy azok valós érvényűek, legfeljebb szemléleti szempontból komoly bírálatra rászolgálóak lehettek az akkori baloldali olvasatban, s ma egy (feltételezett) jobboldali olvasatban is azok.

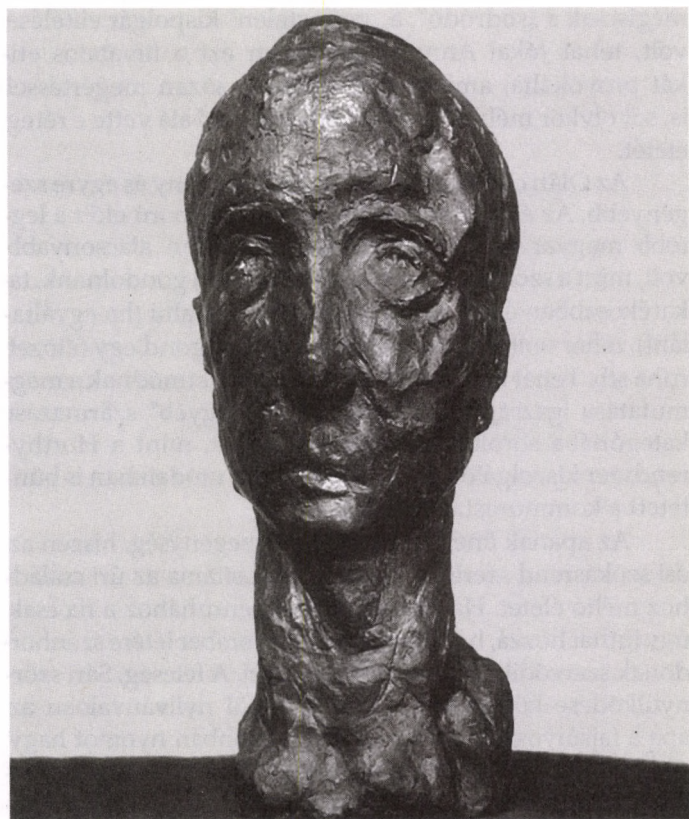
Számomra tehát igen izgalmas a kérdés, hogy hogyan sikerült Jókai Annának mikro-realista módszere ellenére – avagy annak köszönhetően? – hiteles képet adni drámai történelmi események soráról úgy, hogy a hivatalos irodalompolitika – ha kelletlenül is, ha néhány részletet kigyomlálva is a kéziratból – lenyelte a békát.

A kommün, a kommunizmus

Minthogy a regényben minden a főszereplő, Oláh Viktor tudatán szűrődik át, vagyis teljességgel hiányzik az írói narráció, hiszen a szerző szinkrontolmács módjára folya-

matosan közli e fiktív tudat észlelését és képzetait, a többi szereplő is csupán e „vetítövásznon” jelenik meg. Annyit beszélnek, amennyit a fiú – majd férfi – fel tud idézni szavai-
kából, olyan idétlenek, szánandóak vagy vonzóak, amilyennek ő épp látja őket. Ebből az következik, hogy a fontosabb alakok, a szülők, a barát, a feleség hol ellenszenves színben tűnnek fel, hol lelkiismeret-furdalásos részvét övezi alakjukat. Az előbbi esetben szatirikus figuráknak, nemegyszer karikatúráknak minősülnek, az utóbbiban belátjuk igazukat, ráébredünk rejtőző értékeikre. A figurák e kétértelműsége megengedhetővé teszi, hogy szinte bármit kimondasson velük az író, hiszen a sok-sok ostobaság, jóhiszemű feltételezés, rémhír, naiv spekuláció, törleszkedő hazudozás között jól megbújhat egy-két olyan mondat vagy információ, amely a regény rejtett algebrájában felértékelődik.

Jókai Anna írói hangjában mindig meghatározó szín volt a kemény kritika, sohasem ajnározta hőseit, bár távolságtartása nem volt szeretetlen. Tehát többnyire esendő embereket írt le hibáik, rossz sorsuk, hátrányos helyzetük hálójába gabalyodva, de végső soron ha fel nem is mentette, megértette őket. Ez a magatartás érvényesül a *Napokban* is, csak hogy itt külön politikai „pikantériát” jelentett az, hogy egy olyan család áll a regény centrumában, amelyet a korabeli társadalmi protokoll igen kevésre értékelt. Egy igazi kispolgári családról van szó. Az alsó középosztály mentalitását, szubkultúrája rekvizitumait (vagyis tárgyait, kedvteléseit, kedvenc slágereit és regényíróit) már-már őszinte megvetés övezte a „proletárdiktatúrában” – annál különösebb, hogy épp a proletár-családok szubkultúrájában éltek és virultak tovább azok a lakásbelső, azok a dallamok, amelyekre az osztályharcos eszme szégyenbelyeget ütött. Továbbá az sem tagadható, hogy a Kádár-rendszerben éppen ez a kipellengérezett kispolgári réteg találta meg legjobban a számítását, sőt, ha a hétvégi telkek

FORGÁCS-HANN ERZSÉBET: FÉRFIARCMÁS
(GEGESI KISS PÁL), 1945 KÖRÜL

kultuszát, a Varia bútort, a Zárai-Vámosi duót, Harangozó Terikét és Berkesi Andrást nézzük, szembeötlő, hogy a rendszer szubkultúrája mennyire a kispolgári vágyak teljesítésére épült. (Nem véletlen, hogy Oláh Viktor anyja a Kádár-rendszerben úgyszólván kivirágzik.) Azonban az „agitprop” képmutatások szövevényében az egyik szál

mégiscsak a „sodródó”, a „gerinctelen” kispolgár elítélése volt, tehát Jókai Anna voltaképpen ezt a hivatalos etikát provokálta, amikor kritikával, de józan megértéssel is, sőt olykor mély részvétet keltve görcső alá vette e réteg életét.

Az Oláh család a Horthy-érában szegény és egyre szegényebb. Az életszínvonal egyébként a háború előtt a legtöbb magyar alsó középosztályi családban alacsonyabb volt, mint a szocialista propaganda alapján gondolnánk, takarékosabban éltek, ritkán mehettek nyaralni (ha egyáltalán!), teher volt a gyerekek iskoláztatása, gond egy öltözet ruha stb. Tehát már magában ennek az életmódnak a megmutatása igazságszolgáltatás volt az „egyéb” származási kategóriába soroltak tízezreinek, akiket, mint a Horthy-rendszer kiszolgálóit és haszonélvezőit utódaikban is büntetett a kommunista ideológia.

Az apának önérzeti kérdés is e szegénység, hiszen az ősi szokásrend szerint neki kéne biztosítania az úri családhoz méltó életet. Ha egy cserkészegyenruhához a fia csak úgy juthat hozzá, hogy koros, beteges ember létére szénhordónak szerződik, akkor azt is megteszi. A feleség, Sári szörnyülködése közepette. A szülők közül nyilvánvalóan az apa a fajsúlyosabb ember, a fiúban azonban nyomot hagy anyja lekezelő és ledorongoló bánásmódja a családfenntartóval szemben, s bár később anyját is feszengő szegyenkezéssel nézi, a rendetlenségét, a közönségességét, a hazudozásait, az apjához mégsem tud aztán már igazi elfogadással fordulni. Nemcsak kínos „nőügye” miatt, amelyet elfojtásuktól megkínzott kamaszként kell végigasszisztálnia, hanem saját 1945 utáni politikai elköteleződése miatt sem, hiszen mint afféle ifjú kommunista jelölt, lenézi apja vergődését a magánszektorban. Aztán államosítás, és az apának éjjeliőrként kell keresnie kenyerét, aluszékonyással birkózva. Ekkor már maga a fiú is nehéz helyzetbe került, messze eső, unalmas, kellemetlen munkahelyen dolgozik,

mégsem támad fel benne a szolidaritás – talán azért hárít minden együttérzést, mert nem tudna egy efféle fájdalommal mit kezdeni. Kolonc marad Oláh Viktor életén az apja még halála után is, hiszen 1956-ban vásárlás közben lelövik, mint elesett hazafit temetik el, s jobb erről hallgatni a későbbiekben.

Azért volt szükséges felidézni az Oláh család érzelmi viszonyait, mert az általuk megszólaltatott politikai vélemények súlyozásában az olvasói rokon- illetve ellenszenvnek is szerep jut. Pontosabban az író számolt ezekkel is, amikor kimérte opportunistá hazugság, manipulált hiedelmek, rendíthetetlen igazság kényes egyensúlyát. Lássuk, hogyan!

Oláh János, ez az elemien szerencsétlen és jóra való ember a kommün alatt kapcsolatban állt a vörösökkel, s a bukás után börtönbe is került, ahonnan – az anya nem győzi felemlegetni – az ő ügyvédjének a segítségével szabadult. Ez a mozzanat a baloldali olvasat számára akkor is némi pozitívumot jelentett, még ha elég hamar kiderül, hogy voltaképpen egy ötszobás lakás jogtalan elfoglalásáért került törvényszék elé, amit persze nagyzoló felesége kedvéért követett el. A baloldali serpenyőbe az is pozitívumként kerülhet, hogy mint hadifogoly megismert valamennyit a szovjet rendszerből, sőt, ezeket az illúziókat még az új háború küszöbén is őrzi, össze is vitatkozik néha feleségével a szállongó hírekről („Azóta csak javulhatt...” 107. l.). Van azonban egy ironikus csavarulat az apa vörös nosztalgiáján: ő Gömbös reformprogramjának is híve, a „vörösségét” is motiváló szociális érzékenységből. Ennek természetesen már nem örülhetett a pártállami elkötelezettségű olvasó, mégis túrnie kellett, hiszen napnál világosabb, hogy az idősebb Oláh jóhiszeműségből és naivitásból sodródott Gömbös híveinek táborába, s hogy ez kvázi következetesség a részéről. A kommunistaellenes olvasatban meg visszamenőleg magyarázza e jóhiszeműség

a „vörös” múltat, amely ráadásul amúgy is az esendő emberi szerzésvágy enyhe megítélésű bűnével van összefüggésben, s Oláh János javára íratik az is, hogy a kommunárságból, úgy látszik, egy életre eleget tanult, mert amikor előállhatna e „vörös” múlttal, valamelyes orosz tudásával, megbénul. Egy hang sem jön ki a torkán. Ám ha azt, hogy az idősebb Oláh nem tud a házba toلولó katonák előtt oroszul megszólalni, tulajdoníthatjuk is gyámoltalanságának, azt, hogy nem jelentkezik az alakuló pártszervezeteknél, már erkölcsi választásnak kell minősítenünk. Amely választással visszazuhan egykori szegénységébe, a súlyos megélhetési gondok közé, az ügynökösködésbe, retteghet az éjszakai csengőtől, az elbocsátástól, amíg az utcán utol nem éri egy lövedék. Ez a visszahúzódás a józan közember túlélési stratégiája, s valóban többnyire a túlélés titka, így Oláh e kisszerű „túlélő” csendes megszemélyesítőjévé válik az író nyilvánvaló szándéka szerint – az ötvenhatos lövedéket csak ironikus gesztusként küldte utána.

E közemberi mentalitásnak kissé karikatúrisztikus formáját Sári asszony spontán opportunizmusában találjuk meg. A dolgokat hol így, hol úgy forgatja, hol a társadalmi pozíciójukat megillető jogaira hivatkozik, hol a szegénységükre és a kommun miatt elszenvedett börtönbüntetésre. Az író ve le mondat ki olyan igazságokat is, amelyek trivialitásukkal jól illeszkednek az asszony együgyű spontaneitásához, mégis kínos titkoknak számítottak a regény megírása idején. Szálasi hatalomátvétele után például a házbéli műhely tulajdonosa azt hajtogatja: „Mindenk i magyar... mindenki egyforma. Nincsenek többé rangok” – és hatalmas karszalagja van. „Te János – kérdezi anya –, ez nem olyan kommunféle?” Ha elkötelezett baloldali olvasó vagyok, kissé felkapom ugyan a fejem, de hát semmi okom másnak tekinteni ezt a párhuzamot, mint az asszony szokásos, közönséges butaságai egyikének. Végtere is: huncut, aki rosszra gondol! Ha viszont demokrata érzelmű olvasó

vagyok, akkor örömmel látom, hogy az élet elemi szintjein a parancsolatok – ne ölj, ne kívánd másét stb. – ismerete elegendő a tájékozódáshoz. S hogy e tekintetben az együgyűek tisztábban láthatnak, mint a többnyire túl okos okosok. Másik jellemző példa Sári asszony axiomatikus kinyilatkoztatására, hogy amikor a fia szóba hozza az elhurcolt zsidóasszonyt, Manusz nénit, ő felcsattan: „És amikor a Micit? Meg a szocdemest?” „Az más, az egészen más... – kiáltom. – Hol lehet ezt összehasonlítani módszereiben, tömegméreteiben? – Megette a fene – mondja anya konokul – az olyan rendszert, amelyik ugyanazt csinálja, csak piti módon...” (336. l.) Ma már hozzáfűzhetnénk, hogy nem is volt annyira piti a mód, ahogy a szovjet rendszer az *ugyanazt* csinálta, ez azonban keveset változtat Jókai Anna merészségének méltányolhatóságán, amiért e párhuzamosságot egyáltalán felvillantotta.

A Rákosi-korszak nyomasztó világát nemcsak az eltűnések és az Oláh házaspár vergődése és nyomora van hivatva szemléltetni, hanem a személyzetisekkel és besúgókkal tűzdelt munkahelyek, a felajánlások, a békekölcsonjegyzések, a magánéletbe is zsarnokian betolakodó Párt brutális hatalma mind-mind ezt idézik. Lépünk vissza a hatvanas-hetvenes évek fordulójának idejébe, és emlékezzünk, hogy bár a „személyi kultusz”-t a jogutód párt elítélte, de azt azért nem tűrte, hogy teljességgel sötét kép szülessék a „hőskorról”. Végtere is voltak „vívmányok”, s volt „az igaz eszme”, amelyet a megvalósítása során elkövetett hibák, úgymond, nem érvényteleníthettek. S voltak persze a tiszta szándékú kommunista emberek, akik „hittek”. Jókai Anna nemhogy vívmányokról nem beszél, még a kommunista eszme vonzerejét is karikatúrisztikus felhangokkal mutatja be, tekintve, hogy Oláh Viktor (a regény „én”-je) a kamaszkori lelkesedések korszakából még ki se keveredve, mintegy vallási pszichózisa egyenes folytatásaként lép be a MADISZ-ba, jár

népnevelni vidékre, szajkózza az új, üdvözítő tanokat, vagyis a háború által megrendített Isten-hitét helyettesíti be egy új, komplettírozott világnézettel. Ez meglehetősen komolytalan változás, ráadásul az új hit az ő személyes sorsában pillanatok alatt ellene fordul, s látványosan szembekekerül a tapasztalati valósággal is, tehát nemhogy enyhítene, inkább fokozza a negatív összképet a kommunisták hatalomra kerüléséről.

Jókai Anna igazságosztó ítéletében kizárólag annak a néhány becsületes embernek jut „a mentő tanú” szerepe, akik kommunistaként is emberséggel viselkednek az adott időben. Vannak ilyenek. Lukács Zoltán, például, a tanár. Tőle kapja a fiú a világmegváltó brosúrákat, aztán persze annak rendje és módja szerint őt tünteti el nyomtalanul az ÁVH a színről. Avagy Barnáné, Oláh Viktor főnöke, aki például gondoskodik azoknak az egyetemistáknak az elhelyezéséről, akiket az ő osztályuk feljelentése nyomán rúgtak ki. Ő az, aki Rajkék temetésén „nem tud megbocsátani” (348. l.) az ott feszítő pártvezéreknek. Kérdés persze hogy e néhány szereplő iránt joggal érzett rokonszenv ellensúlyozhatja-e a Párt diktatúrája által felkelített félelmet, undort, felháborodást. Mégis van súlyuk a regény már említett „algebrájában”. Velük bizonyítható az író elfogulatlansága, s ugyanezt az elfogulatlanságot támasztja alá a kép fonákja: hogy milyen gyarlónak mutatkoznak e regényben a rendszer páriái, áldozatai, köztük Oláh Viktor is.

Zsidók, antiszemitizmus

Ha a kommunista–szocialista rendszer megmérettetésénél a negatívumok felé billen el Jókai Anna mérlege, a háború előtti, alatti antiszemitizmus és ennek háború utáni következményei megjelenítésében sokkal kevesebb sarkítással

él. Ha abban sok szatirikus színt használ, ebben még az íróniát is kerüli. Viktor afféle kamaszos romantikával még hősiességnek látja egy pillanatilag a vesztesre álló háborúban a nyilas suhancok színrelépését, de az ilyesfajta gőz nyomban elpárolog a fejből, ha konkrét emberekről lesz szó. Amikor zsidó tanárját eltávolítják az iskolából, annak elbúcsúzásakor kéretlenül megszólal, és biztosítja szeretetükről (129. l.). A cserkészetből, melynek szellemében lelkes, naiv kisfiúként rövid ideje még zsidó osztálytársa védelmére kelt (123. l.), a zsidóellenes propagandaszöveg hallatán ábrándul ki (176. l.), s ennek betetőzése, hogy Isten létében épp a szeme láttára történt nyilas gyilkosság miatt rendül meg alapjaiban a hite (188. l.). Jókai Anna a nyilasok mellett színre lépteti az antiszemitizmus kevésbé radikális, a szájalásnál megálló képviselőit is, egy-egy gyűlölködő tanárnőt, diákot, házbeli szomszédot, mégsem terjeszti ki az antiszemitizmus érvényét a regényben metaforizált magyar társadalom egészére. Maga az Oláh család is, saját kicsinyességének árnyékát átlépve, szolidáris azokkal a zsidókkal, akiket ismernek. Az apa főnöke, Gróf úr például, noha korábban aggály nélkül utcára tette a családfőt üzleti profilváltás indokával, bizvást számíthat Oláh Jánosra, amikor szüksége lesz rá. Meg kell hagyni, nincs Oláhékban semmi hősiesség, nagyon is érdekükben áll „falazni” Grófnak, hiszen égi áldásként hullik ölükbe a lehetőség, hogy keresztény társtulajdonosként megmentsék Gróf számára az üzletet, s ezzel soha nem volt, nem álmódott jövedelemhez jussanak. A kis részletekből építkező ábrázolás hozadéka, hogy az Oláh család életkörülményeinek leírásával mindenféle kellemetlen ideologikus általánosítás nélkül nyilvánvalóvá válik, hogy ők a zsidótörvények révén nemcsak hogy könnyebb helyzetbe kerültek, hanem egyenesen a napi nyomortól szabadultak meg, és ezért fel se merül bennük, hogy erkölcsileg bírálják el a történeteket. Ezt nem lehet az egykori magyar társadalom általános kö-

zönyének mentegetéseként értelmezni, azonban kétségkívül rávilágít a magatartás reális motivációjára, és nem ragad le a rasszista, idegengyűlölő magyarság irracionális ikonjánál, mint előtte-utána oly sok leírása vagy értelmezése a magyarországi zsidóüldözésnek.

A jó néhány rokonszenvesnek leírt zsidó szereplő mellett az ellenpontozásra törekvő ábrázolásban felbukkannak olyan jellegzetes zsidó magatartásformák is, amelyekről szintén elmondhatjuk, hogy meghaladják a regény írása idején még érinthetetlennek tudott sémákat. Például addig nemigen eshetett szó arról, hogy a visszatérő zsidók még túl eleven sebeikkel és gyűlöletükkel ékelődtek itt-ott az ostrom után nehezen ocsúdó, gyászba borult közösségekbe, s ez új csíráit hívta elő a bizalmatlanságnak. Ami a bizalmatlanságot illeti: Gróf úr visszatérésének szívből örvendeznek Oláhék, s ekkor az ékszerek visszaadása során Gróf szájából elhangzik a gyanú: több gyűrű volt eredetileg a csomagban (213. l.). Aztán e fölött a kínos megjegyzés fölött elsiklanak, és pompásan működnek továbbra is együtt az öregebb Oláhhallal, sőt Viktornak is voltaképpen Gróf egy ismerőse szerez irodai állást, az apjára való tekintettel. Ez utóbbi motívum meg a protekciók szövevénye felől világít be a korabeli társadalmi erőviszonyokba, ugyancsak egy kényes tabut súrolva.

Vallás, magyarság, cserkészet

Nyomokban már eddig is volt szó Oláh Viktor diákkorának nagy eszmei kalandjairól, de összefoglalóan is számot kell vetni velük, mert részét képezik az alsó középosztály szubkultúrájának, amelyről – mint e dolgozat eddig is szemléltette – Jókai Anna a hivatalos történelmi és szociológiai értékeléssel jobbra polemizáló képet alkotott e regényben.

Oláh Viktor (anyja számára Pubi) magába olvasztja apja jóhiszeműségét, idealizmusra és kötelességtudatra való hajlandóságát, s ugyanakkor anyja hisztérikus egoizmusát, a kivagyiságot és a felszínes szerepelhetnéket is. Gyermekként eleve képzelgésre, ábrándozásra hajlik, majd kiskamaszként részben a világ kíméletlen idegenségével szembesülve, részben szüleiben csalódva a szeretetnélküliség és a szeretetlenség elől vallási fanatizmusba menekül. Jókai Anna ennek a vallási buzgalomnak a leírásában szintén bőven él szatirikus túlzásokkal. „Pubi” állandó rettegése a bűntől, nemi ingereinek testi-lelki szenvedést okozó elfojtása meglehetősen összerímel az akkori évtizedekben általános valláskritikával. Persze a szatirikus túlzásokat magyarázhatja a főszereplő zsenge kora és hisztérikus természete. Az, hogy inkább érzelmeitől irányított, semmint intellektuálisan motivált személyiség – amely vonásából egyébként vonzó, spontán emberisége is következik, ezt se feledjük! Mégis egy fejlődésregényben az Istenben való hit teljes elvesztését egyetlen – bármily brutális – élményhez kötni: szatirikus sarkítás. Ugyanilyen felszínes és triviális lesz Oláh Viktor életében az Isten behelyettesítése a kommunizmus eszmeiségével, melyből éppúgy konkrét tapasztalatok (pl. a színművészeti főiskoláról való kirúgatása) ábrándítják ki – csak fokozatosabban, lassabban –, mint vallási hevületéből. Így hát az Isten létében való megrendülés elnagyoltságát az indokolja a regényben, hogy közvetlen előképe az ifjúkommunista-ságból való kihátrálásának, s a kettő együtt értékelődik. Lám – vélhette egy akkori pártos olvasó –, jó fiú ez tulajdonképpen, csak felszínesen fogja fel az életet és túl lobbanékony.

A vallás Oláh Viktor gyermekkorában szorosan összefonódott a cserkészettel – épp ez volt az elsődleges oka, hogy ez az ifjúsági mozgalom is a közelmúlt szégyenbéllyeggel megkülönböztetett rekvizitumai közé tartozott.

FUTÁSFALVI MÁRTON PIROSKA: KŐBÁNYA, 1924 KÖRÜL

No meg a magyarkodást és az irredentizmust is a cserkészethez kötötték, ez is súlyosbította tilalmát, természetesen. A regényben a cserkészsé váló Oláh Viktort ártatlan és együgyű lelkesedés tölti el azok iránt az emberi kiválóságok iránt, amelyekre a cserkész fölesküszik, s ugyanilyen pátozzsal hevül Magyarországért is. Ennek eleve van egy kis ironikus éle, mégsem bántó, hiszen gyermekről van szó. Már kínosabb, ha felnőttek hajtogatják Oláh Viktor környezetében a hazafias jelszavakból merített mély megállapításokat. Jókai Anna itt járt el a legnagyobb óvatossággal: a szöveg aggályosan kerül mindenféle magyarkodást, épp a magyarkodó megnyilvánulások szatirikus kezelés-

módjával. Ugyanakkor a korszak dokumentálásának ürügyével mégiscsak megjelenik ez az életdarab is a regényben. Sári asszony kicsit nevetséges hazafias örvendezése felett az olvasó (feltehetőleg az egykori is ezt tette) mindazonáltal elgondolkodik: ugyan vajon miért is ne örvendezne, szegény. És ez máris meghaladta a korszak akkori közléshatárait.

Ötvenes évek, kollaborálás a rendszerrel

Az ötvenes évekhez fűződő motívumrétegben megint viszonylag csökken a satirikus hang aránya. A satirikus indítás – Oláh Viktor a MADISZ-ban, népnevelni jár, ágál a pódiumokon –, mint volt róla szó, a gyermekkor része még. Jókai Anna néha a sárga földig jellemzi hősét (ezúttal „saját” önimádó tirádáival), hogy aztán váratlanul újra magasba röptesse. Oláh Viktor ugyanis fiatal felnőttként is megtartja azt a jellemvonását, hogy nem bírja elviselni, ha jelenlétében megaláznak, igazságtalansággal sújtanak valakit. Ez történik a főiskolán is az évfolyamuk legtehetségesebb növendékével, s ráadásul álságos módon velük akarják megszavaztatni a kizáratását. Persze mindenkinek van annyi esze, hogy lapítson, csak Viktor keze kalimpál a magasban egy szál magában, amikor a döntés ellen szavazókat szólítják. Ezután persze őt is eltávolítják a főiskoláról. Az eset kissé felvilágosítja a rendszer valóságáról, amihez további munkahelyi tapasztalatok társulnak. Mi mást tehetne, elvégzi, ha rábízák, a Ládagyárban a békekölcsönjegyeztetést, a kultúrmunkát, immár kevesebb meggyőződéssel, de még mindig a marxista brosúráira támaszkodva, ámde megint felszólal a leghasznosabb, legtöbbet dolgozó munkatársnője elbocsátása ellen. Egy kerületi tanácshoz kerül hivatásos kultúrosnak. Örül a fordulatnak, pedig ezzel kezdődik a baj. Most már van félténivalója: a kényel-

mes munkahely, és ezért elfogadja a hatalom játékszabályait. Feljelenít néhány egyetemistát, amiért nem azt az előadást tartják meg, amire a tőle kapott engedélyük szólt. Az egyetemistákat kirúgják. S Oláh Viktor a rendszer kollaboránsává vált.

Ennek erkölcsi súlyát a megírás korában kevesen éreztették át, ilyen értelemben talán nem tekinthető ugyanolyan kényes politikai kérdésnek a kollaborálás, mint az eddig elemzték. Mégis említésre érdemesnek tartom, mert voltaképpen a hatalommal való együttműködés, egy állami hivatalnok hivatali kötelességének szó szerinti teljesítése minősül erkölcsi bukásnak a regény szereplőjének lelkifurdalása, bűntudata által. Ugyanakkor egy cenzori olvasatban e hivatalnoki renitenskedésre ott volt a magyarázat Oláh Viktor túl érzelmes, túl humanista természetében – tehát kispolgári passzivitásának számlájára íratott, mint minden más „deviáns” vonása is. A mai olvasat számára pedig nem jelent kihívást Oláh Viktor morális megtévedése, hiszen nem e figura hőssé stilizálása vagy megszerettetése a regény téje, hanem sorsának megismertetése. S abban pedig – mint minden kortársáiban – mindennapiak voltak az ilyen – vagy az ennél sokkal húsbavágóbb – megkísértések, s némileg az elbukások is.

Ötvenhat

A regény írása idején 1956 (azaz az akkor még ellenzékiek által is csak „ötvenhatos események”-nek definiált forradalom) megjelenítése lehetett a legkritikusabb feladat Jókai Anna számára. Kerülte is, hogy túl közel merészkedjék a történésekhez, hiszen akkor nem úszta volna meg komolyabb színvallás nélkül, pedig már azzal is nyíltan voksolt az ember, ha „eseményeket” mondott és nem „ellenforradalmat”. Különösebb törést ez az óvatosság nem okozott

a regény említett „algebrájában”, mert a forradalom kitörésének idejére egyrészt Oláh Viktor már minden kamaszos idealizmusát és hevületét elveszítette, személyisége felvette a túlélésre berendezkedő kisemberek jegyeit, mégpedig mindvégig az olvasó szeme láttára, megaláztatások, kilátástalanság, félelem, szégyen stációin. Külső sorsában is mentsvárat biztosít számára az író: néhány hónapos a kislfia, beteg, vele és a feleségével kell törődnie. A forradalom légkörét Viktor gyermekkori barátja, Imre hozza be a regénybe, aki a Petőfi Kör gyűléseiről számol be. A harcok idején Oláh Viktor bejár a munkahelyére, és a vidékről érkező élelmiszerek szétosztásában vesz részt. Passzivitása ellenére is érződik, hogy Oláh Viktor alapjában véve a forradalommal érez, de aggódik a felkavarodó emberi mocok miatt, és az életismeretre hivatkozva bizalmatlanul fogad minden lehetőséget, a jó ügyeket is. Passzivitását finnyás morálja is menti, meg jó néhány igazolódása a bizalmatlanságban. Például már a forradalom leverése után „föntről” megérkezik az új főnöke, s legnagyobb meglepetésére ez azonos azzal a Lupényi nevű személlyel, aki rövid idővel előbb még mint forradalmár jött ugyancsak „föntről”, a központból. Aztán igyekezik is megszabadulni Oláh Viktortól ez a főnök. Jókai Anna tehát 1956 leírásánál is a politikai elvek ellenében az emberi minőségre teszi a hangsúlyt, s ez kétségtelenül biztos fogódzó, aligha lehetne ellene kifogást emelni. Annyit mégis meg kell jegyeznem, hogy a Lupényi-féle eset nem volt túl gyakori a komoly tisztogatással kezdődő korakádárizmusban, s minthogy a regény technikája miatt az apró részletek metaforizálódnak, kissé megbillen az eddig is sokat emlegetett egyensúly.

1956 igazi jelentőségét a regényben egy később elhangzott párbeszéd világítja meg. Oláh Viktor lakásért folyamodik, és az előadó megkérdezi tőle: „Maga kommunista?” „Nem. – Furcsa, most mondom ki először, pedig

sokáig azt hittem, az vagyok és most éppen a legrosszabb, hogy ez jön ki a számon. – Azt hiszem, nem vagyok az.” (363. l.)

S még egy ilyen sokatmondó mondat 1958 nyarán, amikor Oláh Viktor már esti egyetemre jár, és a kisfiával játszik az új lakásában: „Rövid újsághír: hát ki merték végezni *őket*.” (Az elemzést az új kiadás szövege alapján végzem, hiszen a cenzúrázott változatban éppen a kényes egyensúly károsodott e mondat hiányával.)

Oláh Viktor napjai a következő jó tíz évben már a megromlott házasság, a szerelem, a szakmai előmenetelért való küszködés, majd a magány, a betegség gondjai között telnek el. A konszolidáció évei ezek, mélyükben az akkor még rejtett pangással. A regény főhőse most is a történelmi helyzet reagenseként szerepel. Még állandóan kísértő depressziója is a korszak tipikus betegsége. A házasságba való beszorítottság mintegy leképzése a társadalmi klausztrófóbiának. Ez azonban akkor már állandó témájuk lett az íróknak, s ezért nem tekinthető kényes politikai kérdésnek. Bár a rendszer káderei nem szerettek róla hallani.

Fogadtatás

Hogy mennyire nem szeretett ilyesmiről hallani a rendszer, néhány korabeli kritika egy-egy részletével bizonyíthatom. Berkes Erzsébet a *Kritika* 1972/5-ös számában mintegy leleplezi Jókai Annát, hogy ravaszkodva elszabotálta a korszak kényes kérdéseinek igazi megválaszolását. „Jókai Annának tudnia kellett, hogy nem könnyű történelmi freskót írni az utóbbi negyven évről, mert politikailag ma is érzékeny pontokat kell érintenie... Erről írhatott volna jót, írhatott volna rosszat, tévedhetett volna hőse vagy maga az író is. Egyet nem lett volna szabad megtennie: elsiklani az érzékeny pontok felett. Sajnos azonban nem-

csak a történelmi jelentőségű mozzanatok esetében, de a korszakokat jellemző, a hős számára mindenképpen meghatározó események rögzítésekor is Jókai Anna írói leleménnyel másfelé tereli hősünket...” S a kritika sum-mája: „... a maga igazságát Jókai Anna nem tudja elfogad-tatni velünk. Nem azért, mert nem meggyőző, nem azért, mert téved, nem azért, mert sekély, hanem mert nincs. El-siklott afölött, hogy lehessen.”

Berkes Erzsébet ingerült bírálatát feltehetőleg a *Kri-tika* szerkesztője is túl vehemensnek érezte, mert ugyan-abbban a számban Hajdú Ráfis Gáborral is íratott a könyv-ről. Ő már képes elfogadni, hogy a regényben főszereplő Oláh Viktor Jókai Anna kreációja, és nem közös „hő-sünk”, akit az írónak kutyakötelessége lett volna úgy megírni, ahogy a kritikus írta volna meg, ha történetesen ő volna a regény szerzője, ám Hajdú Ráfis meg azt feltéte-lezi, hogy Jókai Anna ugyanúgy utálja a regény főhősét, mint ő. „Végleges személyiségjegyévé válik a beletörő-dő-tudomásulvevő tartás, jellegzetes hulló ember lesz a *Napok* hőse... És a sorsát kezéből önként kiengedőnek nincs menekvés. Kiszorul mindenünnen, magára marad végérvényesen. Keményen, kíméletlenül ítélkezik Jókai Anna. »A langyosokat kiköpi az Isten« – mondják az er-nyedt, passzív, értékeit veszni hagyó ember lassú süllye-dését bemutató képek...”

Talán még ez utóbbinál is pregnánsabban menti meg Jókai Annát saját regényétől Kardos József kritikája a *Kor-társban* (1972, 873. l.). „Oláh Viktor tapasztalatai részletigaz-ságok, nem fogadhatók el egyetemes érvényű tapasztalat-ként, mert az egyediből általánosít. Tévedéseit a műben gondolkodva nem az író tévedéseinek tekintjük, de a mód-szerből ezek szükségszerűen következnek...”

Folytathatnánk még a műről szóló kritikák idézgeté-sét, de ennyi is jól mutatja a pártos kritikusok zavarát. Nem találtak rajta fogást, mert hisz „a módszerből követke-

zően" minden, amit elvileg kifogásolhattak volna, egy fikciós teremtmény, a főszereplő nyakába volt varrható, s őt meg semmi másért nem lehetett elmarasztalni, csak passzivitása és magánya miatt.

Így hát ezen elemzés elvégzése után is váltig csak csodálkozom, hogy Jókai Annának sikerült megírni, amit akart.

ÁCS MARGIT

g. életkép

4 4

CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC

aw MAGYAR RÉMMESÉK

g Mi árt jobban az egészségnek?

Szépasszony egy szombati bevásárló napon a piacról ballagott hazafelé, át a lakótelepen. A télen összegyűlt kutyagumikat, cigarettás és sörös dobozokat sárga mellényes munkások takarították. A juharfák vitorlázóbajnok termései, és némely szikkadt levelei kivárták, hogy a söprűsök odébb menjenek, aztán kezet nyújtottak a sorsnak – levetették magukat a mélybe. A halálból az életbe. A cinkék fűjták a nyitnikéket, a rigófiúk azzal hengegtek a rigó lányoknak, hogy milyen új nótákat tanultak a télen az autóriasztóktól. A kismamák is leereszkedtek a magas emeletekről, hogy megmutassák a tavasz nyílását csemetéknek.

Szépasszony világ életében boldognak tudta magát, hálásnak, hogy Isten megáldotta először is étellel, aztán mindennapi kenyérrel, derűvel, víg társasággal. Egyetlen panasza volt, s e panasznak a vádlottja ő maga: nem született gyermeke. Éppen ezért különös, némileg anyai gyönyörűséggel, ám olykor anyósi türelmetlenséggel szemlélte – az ő szavával: az igazi asszonyokat.

Nos, éppen áttette a jobb kezéből a balba a szatyrárt, amikor a posta sarka mögül ifjú anya robogott elő. Szinte trappolt, úgy verte a talpát a flaszterhez, a babakocsi zötyögött előtte a járdán, mindehhez hatalmas szippantásokkal egy hosszú cigarettát dolgozott belefele a tüdejébe. Szépasszony ezt már nem állhatta szó nélkül.

– Asszonyom, nem szép dolog, hogy ilyen kicsi baba mellett dohányzik!

Az anyuka megtorpant egy pillanatra, mert ahhoz, hogy az ember szívjon, fújnia is kell.

– Mi a cigiben a nem szép, ahhoz képest, hogy most téptem meg az uram szeretőjét!?

Szépasszony ismét visszacserélte a szatyrot a két keze között és félrerebbent az útból.

– Pardon, hölgyem, akkor csak dohányozzon tovább nyugodtan!

CW

1% METAFIZIKA

↑

Szabados György rovata

A vallásos ember sajátos létezőmódot vállal magára a világban, s ez a létezőmód, a vallástörténeti formák minden különbözősége ellenére, mindig felismerhető. Bármilyen történelmi összefüggésbe kerül is a homo religiosus, mindig hisz annak a *szentnek* a létezésében, amely meghaladja világunkat, ám benne nyilatkozik meg, s ezáltal megszenteli és valósággá teszi ezt a világot. Hisz benne, hogy az élet szent eredetű, s hogy az emberi létezés abban a mértékben valósítja meg valamennyi lehetőségét, amilyen mértékben vallási létezés, vagyis részese a valóságnak. Az istenek teremtették az embert és a világot, a kultúrateremtő hősök fejezték be a teremtés aktusát, s mindezen isteni és félisteni művek történetét a mítoszok tartalmazzák. Az ember, ha utánozza az istenek viselkedését, akkor közel jut hozzájuk, és újra jelenvalóvá teszi a szentség történetét, tehát ezáltal a valóság és a jelentőség birodalmának részese lesz.

Könnyű belátni, miben különbözik a világban való létnek ez a módja a nem vallásos ember létezésétől. Mindekelőtt abban, hogy a nem vallásos ember elveti a transzcendenciát, elfogadja a „valóság” viszonylagosságát, sőt talán még a létezés értelmében is kételkedik. A múlt nagy kultúrái is ismertek nem vallásos embereket, s nincs kizárva, hogy ilyenek már az ősi kulturális fokon is léteztek, noha eddig erről semmit nem árultak el a források. A nem vallásos ember mégis csak a modern európai társadalomban bontakozott ki teljesen. A modern nem vallásos ember új léthelyzetet vállal magára: csakis a történelem alanyá-

nak és cselekvőjének tekinti magát, s megtagadja a transzcendenciát. Másként kifejezve, semmiféle emberi mivoltot nem fogad el a különböző történelmi helyzetekben felismerhető emberi berendezkedésen kívül. Az ember *önmaga alkotója*, s csak abban a mértékben lehet valóban az, amelyben deszakralizálja önmagát és a világot. A szakrális áll közte és szabadsága között. Nem képes önmagává válni, amíg teljesen meg nem fosztja magát a misztikumtól. Nem lehet valóban szabad, amíg meg nem ölte a legutolsó istent is.

Mircea Eliade: A Szent és a Profán

cíve

Kyőrös

N: Lembergyi István

X 809

Davies Norman Európa törté-
nelmének címei kötet-
ről

OLVASÓNAPLÓ

A Davies-saga

Egyrészt miként az Előszó első mondata is bejelenti: „Ez a könyv kevés olyasmit tartalmaz, ami eredeti”. Szépen is néznénk ki, ha ezután fedeznék fel Európát ellen-Kolumbusz ellentenger-nagy ellenutazása révén. Másfelől az ilyen mondatok derűs szemléleti eredetisége jelenti Norman Davies szó szerint téglányi hozzájárulásának legfőbb értékét, ajándékát: „Kezdetben nem volt Európa. Kezdetben, ötmillió évig, mindössze egy hosszú, girbe-gurba félsziget volt, név nélkül, mely mint egy hajószobor ült a világ legnagyobb szárazföldi tömbjének a hajóorrán...”

A „jól ismert” történet újramesélése olyan, mint az ismert darab vagy opera színpadra állítása új rendezésben. (Utóvégre a rendezőközpontúság néha nem eléggé kárhozottat korát éljük. Miért ne lenne, lehetne „sóbiznisz” íze a történelemnek is!) Nem mintha mentetgetni kellene, de így magyarázható az is, ha nem cél az eredetiség, s hogy a magyar kiadás a felsőoktatási tankönyvtámogatási program keretében jelent meg. Maga a mű előre feljeli a rossz példákat is, melyekben „az általános gyakorlat szerint több helyet kap a jelenkor, mint az ókor vagy a középkor tárgyalása”.

Azt is fontosnak tartotta előrebocsátani a szerző, hogy a mű többszintes szövege együtt akar összehatást gyakorolni. A tizenkét „elbeszélő” (?) fejezet eleje mintegy ötmillió évvel operál, a XII. fejezetben már egy évre egy oldal jutott. A „kapszulának” nevezett, egy-egy fogalom köré gyűjtött mikroszkopikus kis adatillusztrációk újabb zárójeleket nyitnak, és újabb távlatokat. Három szint gondoskodik (a sajt, benne a lyukak s a hézagokban a hézagpótlás) az elérhető eredményről.

A Davies-kép piktora maga gondoskodik (majdnem) minden félreértés leszereléséről, kiiktatásáról, megmondván idejében, hogy „újabbban mintha kezdene úgy látszani, hogy a »szaktörténések« túllóttek a célon”, és hogyha „a maga kis karámján kívül senki sem illetékes véleményt alkotni, akkor a zsákmányra éhes vadállatok ellenőrizhetetlenül ólálkodnak a mezőn”, s hogy az ilyen munkákra találó mondás (valakié), miszerint kilencven százalékig igazak és száz százalékig fölöslegesek.

Nos Davies könyve: egy módszer diadala – igazolja végül is, hogy nincs fölösleges újramondása a történelemnek, amivel nem győzünk abban a kontextusban is ironizálni, hogy nincs nehezebb minden bekövetkező újabb kanyar után, mint előrelátni a múltat. Ezt igazolja ama mélabús axiómával is, hogy „Az ember... hajlamos azt képzelni, hogy minél több a megvilágosodás forrása, annál kisebb lesz a szakadék a múlt valósága és annak történelmi rekonstrukciója között”. Viszont helyenként olyan zavarbaejtő és zavart keltő „tanvisszavonásba” kezd valami/valakik nevében, ami aktuálisan valóban jól hangzik, csak melleleg teljesen „tudománytalan”. Ugyanis bármilyen méltányos/logikus lenne Európa történelmét madagaszkári adatokkal is dúsítani, ahelyett a nem eléggé kárhozható konokság helyett, hogy holmi reakció, „ancien” eszméletek szerint (ezelőtt valamikor, úgy kétezer éven át végig) Európa történelmének fogalma nem volt más, mint az európai víziójú történelem és „az ilyesfajta szemlélet manapság védhetetlen”. Nosza. Ezt maga Davies is idézi valakitől; mástól, éppen egy magyar történésztől meg azt az észrevételt továbbítja, hogy a briteknek megvan az a különös szokása, hogy megkülönböztetik a brit és az európai történelmet. Sőt, tehető hozzá: jóllehet csak elismerni lehet annak éles (meg)látását, hogy bizony „egyetlen állatkertben sincs meg minden állat”, néhol ez a szép könyv(kert) is ignorál fontos dolgokat.

Ami a betéteket, eligazításokat, elkalandozásokat, dioptriaváltásokat és -korrekciókat illeti, hát (újra van honnan idézni:) „Legyünk igazságosak: válogatásra mindig szükség van, s a válogatás mindig nehéz és kifogásolható”. Sajnos. Mert folytatólagosan az is idevág, hogy „Egyetlen hivatal sem engedélyezné egy olyan termék árusítását, amelynek összetételéből ennyi alapanyagot ki-felejtettek”.

Az Ukrajna-kapszula hézagpótló és igazságtétel. A Danubius nevezetűben kínos, hogy a folyam „elhagyja” (valahol) Kismaront, ahol Haydn végső nyughelye talán még ezt a csodát is fellövi a dolgok és a múlt holdtávlatába(?).

Néhol olyan kicsinyességek, hogy kicsinyeskedés fennakadni, még ha nagy is a tét; máskor annyira nem babra megy a nagy-szerűsége, hogy diadalmasan veszteséges, mint a Canae melletti vagy borogyinói lovasrohamok: a megoldhatatlant is megoldja egyetlen lendülettel. Gozo szigete – Kalúpszó – Szent Pál: non-

stop varázslat mediterrán realitása, és a tollundi kovasavas mocsárból előkerült őstest mint bizonyítéka annak is, hogy nem mindig leszünk porrá! De száguldó, hömpölygő, szundikáló és riasztó sodrásában Davies csak a maga sagájára van tekintettel. Mint valami vak és tudós Wagner renanzi felvonásokba, a felvonásokat ciklusokba, a ciklusokat gyűrűkbe. Ezredekre, századokra, jelenkorizű múltkorokra a maga Niebelungjait. Európa folyton él, eszik, öl, rohan és szaporodik. Adatsordái, nyájai, ménesei ellepek a világ legsűrűbben lakott elíziumi mezőit s még emlékü is gyógyíthatatlan! Ám akkor miért kell helyenként idétlenül ebbe belefáradva olyan egyszerű dolgoknak nem nézni utána, s elfuserálva iktatni a műbe, mint a Dollár-kapszula vagy az Inkvizíció-kapszula értelmetlenségei? Vagy a „nemzetállamról” futtatott értetlen (hozzáértetlen) csacsogás kapcsán felfirkált épületes kép „egy erdélyi keresztes lovag és báró”, valami Hunyadi János fiáról? Több mint bődület ilyen színvonal közepette, s a magyar olvasónak (történésznek) először hűti oda a kedvét, hogy ha téged nem érdekel, hogy most mit gondolnak rólad, lehet hogy az sem érdekelt jobban, miket hordasz össze pl. a 13. századról. Máshol sem sokkal szerencsésebbek a két nem egészen azonos kérdéskör: a nemzetállammal s a nacionalizmussal kapcsolatos fejtegetései sem.

Axiomatikus, hogy különösen szerencsétlen jelenkorunkban az egyik konzerválná, másik kisebbitené a hagyomány szerepét, erejét. A nacionalizmusról folyó újkori és legújabb kori viták teóriái a nemzet „mint képzeletbeli közösség” körül örvénylenek. Hogy mennyire nem képzeletbeli, mutatja az is, hogy nemcsak körülötte, hanem *előtte* is zajlanak a disputák. Mi mindent hordoz egy nemzet a nyilván kipróbált életreceptjén kívül! Mindenkinél volt pár rigómező, mohácsolás, waterlózás és trianonkodás. A következő kitétel nem innen, hanem Benedict Anderson *Képzeletbeli közösség* című könyvéből való: „A modern nacionalizmus képzelt bakugrásból ered. Egyének azt képzelik, hogy ezrek vagy milliók, akikkel sosem találkoztak, osztoznak kultúrájukban, nyelvükben és szemléletmódjukban. A tömegkommunikáció és a könnyű utazási lehetőségek fennállása előtt ezt a szolidaritásról kialakított felfogást a nyomtatás forradalma táplálta, az anyanyelven írt és nyomtatott irodalom, de mindvégig volt benne valami hitvallás-szerű.” És: „Később, a 18–19. században Európában széles körben

gyakorolták a nemzetek kitalálását" ... „mert szilárdan hitték, hogy az ébredő közösség független nemzetállamként még tökéletesebben fogja megvalósítani önmagát.”

De hát ha ez ilyen leegyszerűsíthető „igazság”, akkor Miltiádesz és Themisztoklész, Igor herceg és Dimitrij Donszkoj, Jeanne d’Arc és Hunyadi János, Egmont, sőt a Marseillaise szerzője is csak álmodozó kolontosok, akiket senki se kért rá. Az egész végig csak fontoskodás volt?

Nem szeretem az általában olcsó nevelő végcéllal felmutatott konkrét tragédiákat, eseteket, miközben maga a történelem a legrégebb és legnagyobb szappanopera, mely bemutatja ugyan, hogy micsoda veszélyben forog az egész emberiség: nemcsak Popescuék és Kovácsék, hogy minden aljas és megvesztegethető, a vizsgálóbírókat és rendőröket is be kell kísérni végül, mégsem a gonosz kerekedik felül. Végül sem, még hogyha úgy is néz ki folyton, mivel az egész kigondolt emberi rendszer, a társadalmi intézmények végül is csak annyira garantáltan megbízhatóak, mint a Párizs–Dakar ralin a legerősebb terepjáró márka. Vagyis idegösszeroppanást kaphatnak a legjobb rendszerek is, a demokráciák s a forradalmak egyaránt. Minden, végül is, a „hősökön” múlik igazán. Nem az időzített szerkezeteken és a lesbeállított igazságszolgáltatáson. A rágcslók ellen a világ összes egérfogója smafu volna, ha nem lenne hős a hős, a kiálló, hőálló, tűz- és vízálló, aki jobban kapaszkodik a felszálló helikopter talpazatába, mint a gyomnövény s az árvalányhaj az érzelmi tanulságokba. Csakis ezért fogjuk megúszni mégis! Tartani kell tehát itthon nemcsak sőt, cukrot, szalicilt, kötszert, penicillin tablettát, de egy-két szerszámot, fegyvert, kézbevalót. A hasonlat nem sántít, de már tolókoksin jár: Neanderthal óta minden asztalos, minden suszter és ötvös minden kézbe vett kalapácsot először megsuhint a levegőben, és ebben a kipróbált fogásban minden benne kell hogy legyen, annak esélyéből, amit tud majd vele, amitől elismeri, márkába (és eszébe) fogadja az új szerszámot.

Én most Davies kötetét.

Egyrészt minden ilyen munkáért csak ámuló elismerés jár. Másrészt ami kifogásolható, azért azt csak meg kell mondani valamiképpen. Viaskodom magammal, lábom járatott olvasómalmommal. Hogy ennyire foglalkoztat a legnagyobb pozitívumok felfedezése, talán ezért tud ennyire bosszantani a hajszálrepedésnyi

negatívum is. Bizonyára nem én, az olvasó vagyok látványosan igényes, maga a vállalkozás az.

Előzékenynek tekintem, hogyha ilyen léptékű „futó áttekintésben” azt is megmagyarázzák nekem, hogy a détente „enyhülés” értelmén kívül másod-, sőt harmadállásban franciául a puska ravaszát jelenti, nem csupán az idő(járás) enyhülését; bár annak magyarázatára, hogy honnan jön a VAE VICTIS, nem jut egyetlen „minibájtnyi” hely sem; jóllehet arra, hogy Kennedy helytelen németiséggel mégis szállóigévé tette, hogy ő nem „lekváros fánk”, hanem azonosul a befalazott-kifalazott berliniekkel, egy egész bekezdés jut. Arra is, hogy Hruscsov a dühtől forttyog éppen, amikor 1956. október 21-én előzetes bejelentés nélkül Varsóba érkezik, pedig a nagyobbik „was ist das”, Budapest még hátra van... de erről már alig esik szó, itt is az arányok méltánytalanul magyartalankodnak persze, mint a könyv annyi más helyén. (Bár Davies hőmpölygő, tengerző adatáramlataiból halászható ki az is, hogy 844 telén – Nagy Károly után 30 évvel, Kuncz Aladár előtt 870 évvel, a normannok tanyáztak Noirmoutier-ben.)

Lássuk, hogyan működik a fókuszbeállítás. A személy hangyája is csak macska, csak hogy van közte (eme képen is) nagyobacska. Napóleon 53-szor fordul elő, Chateaubriand mindössze egyszer. Mechanikusan le lehetne szűrni a konklúziót: nevezett firkásznál a hírhedt politikus ötvenháromszorosan járult hozzá az eleurópásodáshoz, de ez komolytalan volna. Mégis vall az arányérzékről, mely a munkamódszer egyik összetevője. Végül is Nelson admirális és Ney marsall is egyenként ötször ott van, míg Niepce Nicéphore mindössze egyszer. Pedig „hol van Róma”, hol a berezinai átkelés s a kontinentális blokád következményei, és hol tart a fényképezés...?

Mindezek csak látszólag mellékirányból jövő hümmögések. Hiszen – sajnos a kiadás nagyobb dicsőségére – jócskán van olyan, (mint pl. Omar Khajjám), aki hangsúlyosan van benne a szövegben, de nem szerepel a névmutatóban.

A „személyes hang” még nem volna hiba, legfennebb azt érinti kicsit kihívóan, hogy 1326 lapba milyen arányban tartozik az a nem is madártávlati, hanem kozmikus „magántávlati” tény Európára, hogy én, Szabó Ferenc, németeleméri plébános, vagy én, Norman Davies itt-ott kibeszélek a képből. Odaszólok nektek az ikonról. Az imázsból... „Lassan e könyv utolsó szavait is pa-

pírra vetem. Az emeleti dolgozószobában, az ablak előtt álló íróasztalra halvány hajnali fény szűrődik. Az éjszakai fagy az ablakon túl dérfoltokat hagyott a fénylő háztetőn. A sötét horizonton felhők úsznak az egyre világosabb sárgás fénycsík felé. Thorncliffe mellett az öreg gyümölcsöskert csupasz almái a szomszédos vöröstéglás victorianus házak felé nyújtózkodnak a derengésben. Egy magányos varjú áll órszemet a legmagasabb bükk csúcsán, ahogy tette ezt ezer hajnalon keresztül, mióta csak az Európa legendája című fejezetet leírtam. Most az egyszer az oxfordi autóalkatrész-gyár bűdös füstjét sem erre hozza a szél. A család még alszik, de nemsokára el kell indulni az iskolába...

Az iskolában pedig, jelképesen és valóságosan olyasmiket lehet megtanulni, amik „óhatatlanul” színezik az ember történelemfelfogását. Például ilyeneket, egészen komolyan 1300 oldalnyira férő utánajárás és átgondolás után: „Ma van Európa két védszentjének, Szent Cirillnek és Szent Metódnak a napja...” akikről az angliai pap éppen azt magyarázza, hogy a lengyelek, a csehek és a magyarok (!) apostolai voltak. Nosza, végül is effélét nem illik visszautasítani. Davies-Dzsuangszai álmodja őket – s mindhármunkat én...

Lepkekönnyű lett volna Európa ügye, ha ilyesmit megálmodott volna egy mogorva Marczali, egy Holtzwardt, egy Mommsen, egy Ranke? Avagy lehet az „európalógusok”, világológusok nem is olyanok? Más tudósfaj? Másképp kell „jó fejnek” lenniük, mint egy részproblémakör szakértőjének. Vagy másképp mint a korábbi összképek, eleve más tudatfázisoknak az „eredményhirdetői”? Bizonyára minden egyes fázis kihagyhatatlan volt, megkerülhetetlen része a mindig, az egyre tovább vezető (kép)sornak. Árnyalat-adagolással az „euklidesziról” vagy „ptolemajosziról” úgy lehet beszélni, mint a prekolumbiánról vagy prekopernikusziról, és ilyen értelmű fogalmuk a végtelenségig szaporítható: prenewtoni, preinsteini. NB. nem biztos, hogy a kronológiailag későbbi mindig tökéletesebb, teljesebb, hibátlanabb is. És nem feltétlenül a hihetőbb.

Senki sem alkalmas bármely téma bemutatására, ha előítélete vagy beépített szerkezetei, magántechnikái és privátmódszerei rögzített célja bármit is „csúsztatni”, elhallgatni, túlpörgetni, mondogatjuk annak függvényében, hogy meggyőződésünk szerint az „igazság” holmi skála, aminek alapján aztán ki-ki kimondhatja,

beethovenkedheti a magáét, avagy az igazság elrelativizálása ad absurdum az igazság megszűnéséhez akar vezetni, anélkül, hogy szofizmáját kiiktatnák a bűvészmutatvány kelléktárából. Így lehetett sorban minden az igazság: a cylinder, a nyuszi, a varázspálca.

Bevallom, hogy be-Davies-eztem! Rögzítenem kell a pillanatnyi Davies-károm. Mert bizonyára evoluálni fog. Le kell írnom, hogy Norman Daviesénél jobb, fontosabb történelmi munkát nem olvastam. Felüdítőbbet és feldühítőbbet. Mert így is van. Úgy éreztem magam, mint régi, tényleg-történelmes lelki-Hollandiak egyeteméről Nagyenyedre hazatért vidéki tanár, eddigi ünnepi ferencjós-kájában is provinciálisnak a Belvedere-i Appollóval mindennap parolázó nagyvilági pedellusok státusa előtt. De most már lehiggadva, csendesen visszagondolva összes eddigi tanítómestereimre, kimondom: „Piripócs non coronat!” Ez a szemlélet is alkalmi, és nagyon nyilvánvaló, hogy valami szolgálatában ágál, grasszál, másíroz itt, mint holmi (szokás szerint) behívott Galeotto, miközben én hektikásan, köhögősen, Januszosan menekülök még mindig Mátyás elől, aki lehet, hogy egyszer majd makacsul és legendásan „az igazságos” lesz, de közletről nemszeretem-tempói vannak.

Ugyanis új emberiségek jönnek (s mennek). Ez pedig itt csak egy ajánlat.

De hát min kellene és lehetne rajtafogni Davies Európa-ajánlatát? (A tanítómesterek már nem ebből, a diákok vagy a „nagyközönség” isten őrizzen, hogy csak ebből tanulja meg!)

Semmi máson, mint hogy mai észjárásunk, aktuális fogékony-ságunk szerint a benne ujjal megmutatható kifogásolhatóságok ellenére olyan, hogy túléli forgatójában ezeket a mélypontokat. Annyira eredeti, hogy nyilván már (jó és rossz értelmelek amplitúdói kioltják egymást) formabontó, annyira modern, hogy fel se vetődik vele kapcsolatban, hogy posztmodern lenne. Ami nem is számít. Úgyis új emberiségek jönnek. És azok ante portas lehetnek alternatívák, jó családból való partiképes „mások”, kongeniálisak, úgyszólván újabb széplelkek, mint teszem azt Hannibál, vagy lehetnek hunok, herulok. Mindkettő elpusztítja vagy csak „eltéríti”, hogyha beveszi. Be is vették párszor. De megjegyzendő, hogy talán a totális katasztrófa elvből kizárt, még olyan esetekben is, hogyha Dzsingisz kán vagy Sztálin eljut az Atlanti-óceánig.

Többre nem is szól az ajánlat soha! Többre, mint gondolni igazán és okosan a múltra (is), nem is szabadna biztatni soha semmilyen élő és még fokok könyveket forgató emberiség-leszármatott az emberiségek ágasbogas családfáján.

(Norman Davies: Európa története, Bp., Magvető, 2001)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

U: Nagy Gáspár

X 809

G IGAZI KÖNYVES MONUMENTUM

X 655

Monumentumot állítottunk az idő kapujába, és a jövő felé haladó magyar ki nem kerülheti azt.

Egy olyan mondattal kezdem, amelyet tán a legvégére kellett volna hagynom. De a mondat Püski Sándor bátyám csaknem 600 oldalra rúgó *Post Scriptumára*, *Utóiratára* – melyben lám, megtaláljuk az ő méltán elhíresült nevének kezdőbetűit – könyvesmagyar sorsára is érvényes.

A híres mondat egyes szám első személyben Szabó Dezsőtől való, de 1971-ben, az akkor éppen hatvanesztendő Püski Sándor többesben veszi kölcsön. Mert úgy érzi: e mondatot magabízón és hittel írhatja le, ha a népi mozgalom írói teljesítményeire és az azokat világra segítő-szolgáló hajdani kiadójára, a *Magyar Életre* gondol. És ezt mondhatja tovább egyik legfontosabb szerzőjének, Németh Lászlónak 1971. február 21-én Amerikából küldött levelében, amikor is az író tóceánon túli, mondjuk így: „harmadik szárszóí találkozóra”, körútra hívta. Kényszerű második könyves korszakának, könyves újrakezdésének hajnalán. Sajnos az amerikai körút Németh László betegsége miatt nem valósulhatott meg. Pedig Püskiéek indulását, amerikai befogadását mennyire megkönnyíthette volna...

Ez a könyves monumentum most, jó harminc esztendővel később – nem akármilyen időket épségben túlélve és meghaladva – előttünk áll. Előttünk magasodik.

Püski Sándor az elkészült élet-műhöz, a magyar emlékirók legjobb hagyományait is követve, már a túl a 90. életévén egy monumentális utóiratot, *Post Scriptumot*, ha tetszik: hitelesített és súlyos „számlafőkönyvet” tett asztalunkra. Mit mondjak: ámulnának valahai, és ámulhatnak mai szerzői! Ahogy békési gyermek- és ifjú-

Püski Sándor könyves emlékirat
a könyves emlékirat

↓

korát, eszmélkedését, a mélyből való felrugaskodását élénk tárja, azt érezzük: legjobb, legkedvesebb írói szorították s futtatták vele a tollat. Ezek közül is Sinka *Fekete bojtárjának* közvetlenségére, természetességére gondolunk. Költői és tárgyilagos, rövid mondatok okos váltogatásával, célratörő, de mindvégig izgalmas meséléssel mondja el a könyves sorsba fonódó, mélyből induló magyar sorsot. A család nehéz sorsát, két testvére tragikus halálát. Olthatatlan tudásszomját, majd kezdő pesti, egyetemi éveit, amikor megismerkedik az Ég-küldte, szinte már mesébe illően is neki rendelt társsal, Zoltán Ilonával. 1935-ben kötnek házasságot. S azokban a nehéz években, gyors egymásutánban négy fiuk születik. S fussunk csak több mint hat évtizedet előre: a feltétlen szeretetre és bizalomra épült házasságuk (és annak máig tartó példája) pedig a könyves vállalkozás sziklánál tartósabb fundamentuma lesz. Miközben a harmincas években a szegény joghallgatóból, s kényszerűségből is ügyes gyorsíró, egyetemi jegyzetkiadó, majd igazi könyvkiadó válik. A legjobb és legszegényebb népi írók barátja és harcostársa. Legendás kiadója. A *Magyar Élet Kiadó* fényes története innen indul. Ez a fiatalkori könyves élmény – közvetlenül a háború előtt – ad majd a későbbekben is erőt az újrakezdésekhez.

Örömök, gondok, remények, sikerek, kudarcok, árulások, tervek, vesztett háború, államosítás, vérbe fojtott forradalom, börtön-évek, szabadulás. Így szalad el két sötét évtized. És már a hatvanas évek közepén vagyunk. Püski Sándor (és népes családja) sorsa bizony vastagon a magyar sors példázata az ismert huszadik századi koordináták között.

De a középpontban mindig az irodalom, a magyar irodalom ügye állt, amelyért kiadóként, nagyálmú emberként, írók gyámoltójaként, szárszói alkalmakat szervező szolgálatosként felelt. Ez a legszemélyesebb *ügye* volt kezdetektől, hogy Kovács Imre már az emigrációban, egy ostoba és rosszindulatú vádra válaszolva írta róla: – „Igen, Püski Sándor a magyar irodalom ügynöke. A jó és értékes magyar irodalomé!”

(Itt jegyzem meg, hogy a könyv legmulatságosabb és egyben legfélelmetesebb néhány oldala az a BM-jelentés, konspirációs, eszement történet, amelyből megtudható milyen csalfintással s elterelő manőverek után szerelik be a „poloskát” 1959-ben Püskiéék Ráday utcai lakásába.)

FUTÁSFALVI MÁRTON PIROSKA:
TULIPÁNOS CSENDELET, 1932 KÖRÜL

Püski Sándor könyvének talán legszemélyesebb s mégis a közre leginkább tartozó része az, ahol legfontosabb szerzőiről vall, illetve az általuk írt leveleket közli. Kiadó és író kapcsolatát ezekből az emlékezősekből, levelekből, elszámolásokból olyképp ismerhetjük meg, hogy egyszerre az irodalomtörténeti távlatot is pontosan lát-

juk, és a nem szokványos, bensőséges viszonyt is átérezzük. Így: Sinka István, Veres Péter, Németh László, Kodolányi János, Szabó Pál, Szabó Lőrinc (itt Ilus néni megragadóan szép emlékezését is olvashatjuk Szabó Lőrincről), László Gyula portréja kerül leginkább olyan éles és jótékony megvilágításba, amely valóban közel, szívközelbe hozza ezeket a szeretett írókat.

Az 1967–1989 közötti kényszerű amerikai, második könyves korszakot elsősorban tisztázó, vitázó levelek, tervezetek sora vezet be. És persze itt is a kiadói tevékenység folytatása az elsődleges cél: jelesül a régi, már klasszikusnak számító írók kiadása, és az újak megtalálása. No meg az emigrációban élő szerzők legjobbjainak megnyerése. És nem utolsósorban az a misszió, amelyet magyarországi és elsősorban erdélyi írók, művészek első amerikai körútjainak megszervezése jelent. A Püski házaspár az oktalan itthoni pártbürokráciával áll állandó vitában, és a kinti, nagy hangú gyanakvások, támadások ellenében, hullámverések közepette próbál okosan és szívósan manőverezni, hogy végül is céljukat elérjék. A jeles meghívottak találkozhassanak közönségükkel.

Püskiék a hasznos rengéscsillapítók. Ezt a megpróbáltatást is sikerrel állják. (Híveik és vásárlóik száma évről évre gyarapszik. A magyar irodalom legjava jelen van New York-i boltjukban. És minden amerikai magyar rendezvényen könyvet árulnak.) Mert bizony a kinti emigrációs szervezetekkel, személyekkel nem könnyű a szóértés. Nagy kincs a megértő türelem, a közös ügyekben a végül is lehetséges, bár sokszor csak nagyon nehezen kivitelezhető együttműködés hajthatatlan, szívós keresése. Püskiék erre is példát adtak, mert a magyar könyv ügyét fontosabbnak tartották a kicsinyes torzsalkodásoknál. E küzdelem dokumentumai a könyvben bőséggel megtalálhatóak. S egyáltalán nem egyoldalú beállításban! Vitatársainak leveleit, vagy akár a becsületébe gázoló emigrációs újságok korabeli cikkeit is bátran közli. Hiteles kor- és kórdocumentumként. Ott, ahol különös ragályként, netán átokként pusztít a *magyarok tartssunk szét!* szinte génjeinkig visszanyúló, bekódolt betegség. (Ami persze sokszor, napjainkban is legalább úgy jellemző az anyaországra, mint a körülöttünk élő, elszakított magyarság közösségeire.)

Ezt 1988-ban magam is átélhettem, amikor – első nyugati útlevellemmel – a Magyar Baráti Közösség, az *Itt-Ott* hagyományos talál-

kozójára voltam hivatalos Ohióba, a Reménység Tavához. Aztán csaknem három hónapig megfordulhattam az USA és Kanada minden nagyobb magyar közösségében. Itthon, Ferihegyen még csomagjaimat kéjesen feldúlták, s csaknem leszedtek az induló repülőről, végül mégis elengedtek, de azért kint, a szabad világban találkozhattam azzal a szemlélettel is: ha innen jöttem, a vasfüggöny mögül, akkor biztos küldtek vagy küldhettek. Püskiék és első vendégeik, magyarországi meghívottjaik ezt az élményt sokszorosan megtapasztalhatták. Egy hetet vendégeskedhettem New Yorkban a 82. utcában, Püskiék híres könyvesüzlete fölött. Még szép irodalmi estet is rendeztek 1988 októberében, holott akkor már félig-meddig becsomagoltak: végleg hazakészültek. (Az este sokan eljöttek, többek között a költő Baránszky László, aki meglepetésemre bevezetőt is mondott, és Horváth Elemér Mahopacból, és ott volt a még mindig elbűvölően szép színésznő, Krencsey Marianne, férjével együtt, fogadván, hogy csak akkor jönnek haza, ha kimentek az oroszok. Fogadalmukat be is tartották.)

Püskiék 1989-ben végleg hazatelepültek. És hazahozták könyveiket, az addig tiltottakat is: a népi irodalom legjavát, meg azokat is, amelyeket ők adtak ki ott először (a nagy visszhangot kiváltó, itthon korábban csak „csempészárúként” bekerült könyveikre gondolok): Gombos Gyula *Szabó Dezsőről* írott monográfiáját, Borbándi Gyula, alapkönyvét a *népi irodalom történetéről*, és Duray Miklós *Kutyaszorítóját* Csoóri Sándor nagy vihart kavaró bevezetőjével.

Püskiék utóbbi, itthoni 12 éve is – levelekben, tervezetekben, tisztázó írásokban, interjúkban – benne van ebben a könyvben. S természetesen annak a szeretetnek és hálásnak, megbecsülésnek a dokumentumai is olvashatóak itt, amely irántuk oly sokakban élt, és elmondták jeles alkalmakkor, leginkább a kerek születésnapokon, házassági évfordulókon. Vagy méltó és rangos kitüntetések alkalmával. Hál' Isten erre is volt és lett bőven alkalom. (Arra külön is büszke vagyok, hogy az első kitüntetésük – 1990 novemberében – a csak néhány éve engedélyezett Bethlen Gábor Alapítvány díja volt. Ezzel mintegy megadtuk a jelet: Püski Sándort és kedves feleségét, a küzdelmekben tántoríthatatlanul mellette álló társát, lehet és szabad kitüntetni. Aztán ezt követte még nagyon sok elismerés, kitüntetés, díj, melyet együtt kaptak életművéért.)

Püski Sándor könyveivel, kiadói buzgalmaival, értékválasztásával hatni akart s akar ma is. Ha szemügyre veszem első nagy könyves korszakát (Magyar Élet) és az emigrációs, előbb emlegetett kiadásait, akkor ízlésem szerint értékközpontúbbnak, egyenlete-sebb színvonalúnak látom azokat, mint az itthoniak (és főleg az utóbbi időben megsokasodó, néha erősen alkalminak tűnő könyvei) sorát. Valóban: Szabó Dezső, Németh László, Sinka, Kodolányi, Veres Péter, Szabó Lőrinc, Erdélyi József, László Gyula, Gombos Gyula, Borbándi Gyula színvonalú és nagyságú szerzőket most nehezebb találni. Persze, most is akadnak értékes, és Püskiéek kiadójának hírnevét öregbítő kortárs szerzők itthon és a Kárpát-medencében... Legtöbbjük el is talált a Krisztina körüti boltba, kiadóba... Öröndetes, hogy mennyi gyönyörű kiállítású képzőművészeti album kiadására vállalkoznak (mindenek előtt a két Szervátiusz és A. Tóth Sándor, legutóbb pedig Halmy Miklós albumát említeném). Meg hogy az egyre teljesebb Németh László-, Sinka-, Veres Péter-, Gombos Gyula- és a László Gyula-kiadások rendre megjelennek, s új olvasókat is hódítanak.

E könyv rendkívüli leltár, izgalmas olvasmány. Kutatóknak nélkülözhetetlen forrásmű. A kiadó hű és igazságra törekvő leltára. Bizonyára néhányszor lehetne vitatkozni, a rendszerváltást követő folyamatok, pártok vagy személyek sommás és sokszor nagyon is leegyszerűsítő leírásával, esetleg megítélésével.

De a szerző nem hivatásos politikai elemző, a boltjába, környezetébe beáramló nézeteket, érzületeket is közvetíti és átszűri sok évtizedes, megszzenvedett sorsán, tapasztalatán. Püski Sándor ugyanakkor bámulatos türelemmel és belátással próbálja megérteni azokat is, akik őt egyáltalán nem akarják megérteni. Érvel és vitatkozik. Tisztességgel. De eszményeit, vállalásait, kedves íróit, olvasóit nem hagyja, és nem dobja oda martalékul pillanatnyi eszméknek, talmi divatoknak.

Mert hűséggel futja a pályát, és tudja kezdetektől: *jó harcot harcol*. Szelíden, csöndes szavakkal. És leginkább: maradó művekkel. Híres írói mellé, afféle *utószóként* állította a maga egyetlen könyves művét. Ezt köszönjük most meg. Így lett teljesebb a kép, mondhatnánk: fényesebb és tisztább az egész látóhatár.

(Püski Sándor: *Könyves sors – Magyar sors, Püski Kiadó, Budapest, 2002*)

NAGY GÁSPÁR

MINDENKINEK FIZETTÜNK

Háború, más eszközökkel

„Nem minden kommunistának a Magyar Kommunista Pártban kell tevékenykednie. Sokkal jobb, eredményesebb, ha néhányan más pártokba lépnek be, ott dolgoznak, gyűjtenek információkat, szereznek tisztségeket.”

A szörnyű politikai észjárást Földesi Margit jellemzi *A megszállók szabadsága* című kötetben. A bűjtatott kommunisták, vagy „elterjedt becenevükön *kriptokommunisták*” azon serénykedtek a negyvenes évek második felétől – máig ne tudjuk, valójában meddig – Magyarországon, nehogy valódi demokrácia alakulhasson ki a háború dúlta, de a béke „kitörése” után is lángoktól ölelt kis országban. Híres kriptokommunista volt a Nemzeti Parasztpártban Darvas József, vagy éppen Erdei Ferenc, akiről Kovács Imre írja le, hogy egy Erdeinek címzett boríték az ő asztalára került, s azt véletlenül felbontva „legnagyobb meglepetésemre a kommunista párt titkos aktívájának anyaga volt benne”. Kovács külföldön írt visszaemlékezésében arról is beszámolt, hogy Erdei felesége, Majláth Jolán vezette pártvezetői üléseink jegyzőkönyvét, s „egy példányt még aznap átadott Révainak, akivel egyre nyíltabb viszonya volt”. Az akkori világ erkölcsiségét jól érzékelteti az a vers, amelyet éppen az említett Révai József írt ifjan, *Tizenegyedik ige* címmel. A kötet e poémát is közli, mivelhogy politikai szerepe volt, Révainak fejére olvasták a parlamentben az alábbi sorok miatt: „Dögölj meg, apám! / Aki mondtad, te is fulladj hisz én is fulladtam. / Dögölj meg, anyám! / Aki mondtad: az életem zúzott szüzességed köszönetére legyen.”

Az itt részletezett mozzanatok apró epizódok voltak mindössze abban a gigantikus drámában, amely Magyarországot érte a második világháború után, Európa kellős közepén. Nem tévedés: jóval a fegyveres öldöklések utáni esztendőkből zúdult a magyar társadalomra olyan csapássorozat, amely már szinte egyfajta nemzetgyilkossági kísérletnek is nevezhető lenne, ha átgondolt tervet képzelnénk a valójában „csak” cinikus külső felelőtlenség és jóvátehetetlen belső ügyefogyottság helyére. Aligha vidám olvasmány tehát Földesi Margit 480 oldalas műve, amelyet a Kairosz Kiadó tett a visszaemlékezéshez kellően bátor

Földesi Margit *A megszállók szabadsága* című kötetéről

hazai értelmiségiek asztalára. A kivéreztetett ország kirablása, megalázása, tette kész embereitől való megfosztása, családok megfélemlítése rajzolódik ki érzékletesen az írásmű olvasója előtt. Az emberiség története kevés példáját adja annak, hogy a katonai megszállást „szervessé” akarja tenni a nagyhatalom, s a leigázott társadalomba saját kezdetleges ideológiáját próbálja beleplántálni, sőt valósággal asszimilálni is megkísérli a „foglyul ejtett” lakosságot. Az ilyen kísérlet a nyílt terrornál meglehetősen alantasabb, s a megvalósítás éve fölöttebb rút jellemeket, ocsmány történeteket hoznak fölszínre, még akkor is, ha csak részben sikerül.

Szabadság, te szülj nekem rendet – fohászkodott a költő hozzátvőleg egy évtizeddel a „felszabadítók” itthoni buzgólkodása előtt. Némileg ez a verssor is kísért a Földesi Margit választotta címben – *A megszállók szabadsága* –, és a könyv első oldalán jelzett, de nyomdailag kihúzott eredeti címváltozatban: *A szabadság megszállása*. Ez utóbbi, érvénytelenített variáns híven érzékelteti, hogy agresszív ideológiát is hoztak magukkal a lánctalpakon érkezők: olyasfajta „szabadságot”, amit ráerőltettek embertársaikra akkor is, ha ez utóbbiak nem kértek belőle. Furkósbottal akarták a lelkeket a paradicsomba kergetni – fogalmazta meg utóbb az irodalom. A „felszabadítók” megszállottak voltak, ennél fogva megszállóvá lettek: messianisztikus vákhitüket tűzzel-vassal terjeszteni próbálták. S ebben nem gátolta őket szinte semmi: a cím – *A megszállók szabadsága* – éppen emiatt pontos tehát, és eme változat is kifejezi, hogy fájoan fogyatékos volt az a „szabadság”, ami hazánkban akkoriban jutott. A háború folytatódott, más eszközökkel.

A kötet alcímeiket is visel: *a hadizsákmányról, a jóvátételről, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon*. Ha nem magyarok lennénk, akkor is borzalmas lenne belegondolni, hogy egy ország, amelyen egy esztendőnyi idő alatt két ellenséges hadsereg is végigsöpört, nem sokkal később a volt ellenségek zsákmányéhségét is kielégítse, majd jóvátételt is fizessen a győzőknek. A mi hazánkkal ez megtörtént. Már „csupán” a bajok érzékeltetéséért kell hozzátenni: mindez 25 évvel Trianon után. Maga a szó is elborzasztó: „Zsákmányparancsnokság.” Ennek Kara Mura Leonyid Matvejevics volt a vezetője – a szovjet had részéről. A szövetségesek is felügyelték volna – a nemzetközi egyezmények alapján – ha-

zánk „törvényes” kifosztását, ez utóbbiak azonban alig figyelték, nemhogy lefogták volna a megszállók kezét. „A történelemtudományak még becstelt adatai sincsenek arra vonatkozólag, hogy hadiszákmány vagy rekvirálás címén milyen összegű értékeket szállított ki a Szovjetunió Magyarországról” – írja Földesi.

Ami a jóvátételt illeti: vélhetően „hiteles” forrást idézhetünk Rákosi Mátyás személyében. A politikus, aki miniszterelnöksége idején is megtartotta szovjet állampolgárságát, súlyosnak látta a terheket: „Az egész jóvátétel fizetésének bibije ott volt – írta visszaemlékezve népünk volt vezére –, hogy a békebeli ár nagyon bizonytalan gazdasági fogalomnak bizonyult, s mire kialakult valamilyen rendszer, kiderült, hogy egy jóvátételi dollár úgy három tényleges dollárba kerül.” A hódítók kíméletlen mohóságára jellemző, hogy olyan gépeket is le kellett szerelnünk, amelyek a Szovjetunióba kiszállítva és újra összerakva már nyilvánvalóan használhatatlanok lettek. Még elképesztőbb, hogy egyes szomszédos „győztes” országok mellett Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország is jóvátételt követelt a szétvert, széjjelbombázott Magyarországtól. Az USA és Anglia hatvan-hatvanmillió dollárra tartott igényt. Már-már a cinizmus felső határát is súrolta, hogy az USA olyan részvényekért is kárpótlást kért Magyarországtól, amely értékpapírokat Budapest Moszkva követelésére a szovjeteknek adott át. Korábban amerikai tulajdon volt például a Soproni Odol cégben, a Medichemnia Üzemben és a Tungstramban – az e vállalatoktól átengedett értékpapírokért, szabadalomért, védjegyéért, összesen mintegy 450–500 esetben, az USA „kárpótlást” követelt hazánktól. „A franciák banki és gyári részvények (a Szovjetunióknak történő) jogtalan átutalása miatt kértek kártérítést” – tudni meg a kötetből.

A háborús pusztítás utáni békés rombolás közepette szinte elhanyagolható körülmény volt, hogy a szovjet hadsereg idehaza a kommunistákat juttatta hatalomhoz. Mindezt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, a SZEB' árnyékában, ahol a – mint a szerző fogalmaz – „kettős állampolgárságú, hármas kötődésű” emberek politizáltak. Nem véletlenül írta a kiscgazda Sulyok Dezső az „ötödik hadoszlopról”, hogy „Magyarországon a hatalom olyan oroszok kezében van, akik Magyarországon születtek”. Mai folyamatok megértéséhez is fontos ismernünk olyan tény, mely szerint „1945 márciusától Fjodor Bjelkin szovjet katonatiszt felügyelte az állam-

védelmi tevékenységet, s instruálta a főként kommunistákból álló belügyi alkalmazottakat”.

Ezen időben alakulhatott ki a hazai politikai életben az erre kapható politikások korrumpálásának, illetve az erre nem kaphatók megfélemlítésének „szovjet típusú” gyakorlata. „A Kisgazdapárt vezetői közül Tildy Zoltánt erősen kézben tudták tartani” – fogalmaz a könyv. A politikust apósának vétkes múltjával is zsarolták, és feleségének kapzsisága is teher volt számára. Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács egykori elnökének jelképes „beszervezését” maga Rákosi írja le, de a borissza parasztpolitikust fia idegenlégiós múltjával is „fogták”. Nagy Ferenc, az első „csizmás miniszterelnök” pedig maga sem tagadta, hogy luxuskocsit „fogadott el ajándékképpen Sztálin generalisszimustól”.

A földműveseknek a Szovjetunió vezére földet „ajándékozott” – szerencsére a magyar falvakban csak élcelődésképp mondták, hogy mennek az oroszok ajándékozta „Sztálinföldre.” Az ínség azonban megviselte a vidéket: nem volt igavonó, traktorra nem futotta: 1946 nyarán egy erőgépet vettek parasztjaink, noha a Schrancz Gépgyárban 160 traktor állt készen.

Szörnyű történeteket hozott az egyház papjai ellen történő erőszakos fellépés. A kötet részletesen taglalja a gyöngyösi Páter Kiss Szaléz elpusztítását. A ferences rendi szerzetes a Mátraalján, 1945 tavaszán megszervezte a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösséget, a KEDIM-et, s útjára bocsátotta a *Fiatal Magyarok* című lapot. Egyéves „reakciós” tevékenység után tartóztatták le a gyöngyösi rendházban – melynek közelében ma utca viseli nevét –, és válogatott kínzásoknak vetették alá. „Többek között Bauer Miklós százados javaslatára vizet csöpögtettek a fejére, mert azt akarták elérni, hogy megőrüljön. Ugyanezt a célt szolgálta, hogy vödört tettek a fejére, s azt gumibottal dönggették” – írja a könyv. Gyöngyösi visszaemlékezése szerint forró kályhára is ráültették Kiss Szalézt, s a pap bírósági tárgyalásra „alkalmatlanná” vált. Haláláról ellentmondásos emlékek maradtak fenn.

Földesi Margit kötete különösen izgalmas a kilencvenes éveket idehaza átélte magyar értelmiséginek: akkor a mai tevékeny nemzedékek maguk tapasztalhatták, hogy a negyvenes, ötvenes évek fordulóján szovjet segítséggel, a kötetben érzékletesen leírt módon berendezkedő hatalom generációváltások után is milyen szívszorítóan tartja meg hadállásait. A hatalomörzés e mechanizmusait,

a félelemkeltés eme fortélyait alaposabban megérteti a szokatlan őszinteségű történelemkönyv. Ezért nemcsak élvezetes, hanem hasznos olvasmány is lehet mindazoknak, akiknek kevés a szabadság pusztá illúziója.

(Földesi Margit: *A megszállók szabadsága, Kairosz, 2002*)

MOLNÁR PÁL

M: Dche György

KISEBBSÉGI LÉTHELYZETEK

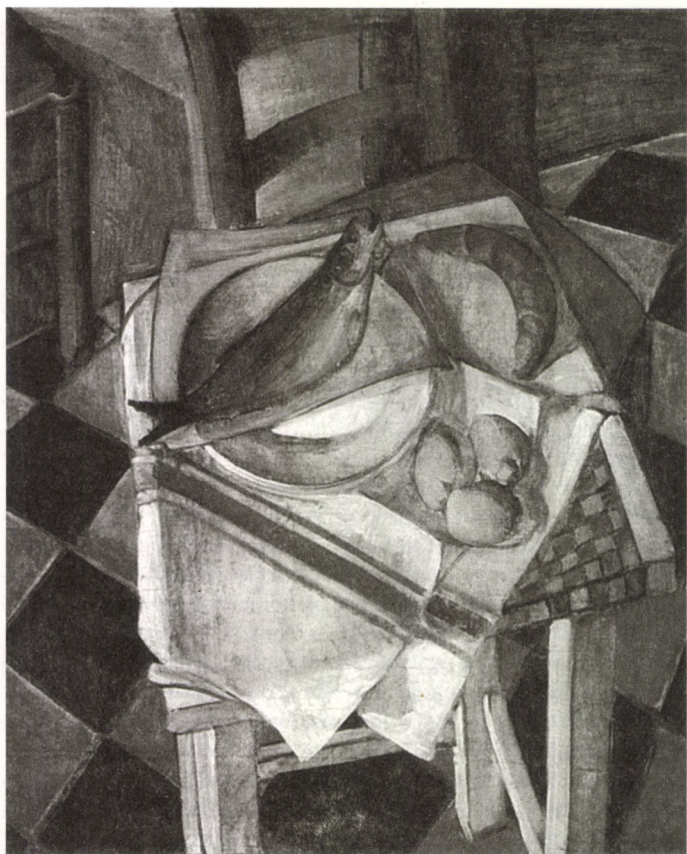
XPO9

Hornyk Miklós tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye, amely három és fél évtizedes munkásságából ad gazdag válogatást, az első kritikus áttekintés a délvidéki magyarság utóbbi fél évszázadáról, szellemi életéről, a jugoszláviai kisebbségi politika jellegéről, alakulásáról, a déli magyar kisebbségi közösség léthelyzetéről. Ezért aztán alkalmas arra is – régóta halogatott feladat! –, hogy összevethessük a Tito uralma alatt, majd a Milošević-időszakban gyakorolt hatalom alakulását, igazi valóját más kisebbségi magyar közösségek elviselt sorsával ugyanabból az időszakból. Annál inkább alkalmas ez a kötet ilyen párhuzamok felállítására, mivel Hornyk Miklós a nemzet egységének talaján állott a Délvidéken is, ugyanígy az anyaországban. Itt még fájdalmasabb a csalódása az irodalmi közhangulatban, szekértáborok egymással vívott görcsös hadakozásaiban, amelyek akkor gyengíthetik le a nemzet ellenálló képességét, mikor a szomszédos nacionalizmusok támadásaival, a globalizáció agresszív egyneműsítésével szemben csak egységesen védelmezhetjük meg életre való hagyományainkat, elsősorban anyanyelvünket.

Csalódásáról nyíltan szólt Gróh Gáspárral folytatott beszélgetésében, 1993-ban, a *Heti Magyarországban*, két évvel Budapestre települése után:

„Rengeteg olyan dologról gondolkodhattunk és írhattunk (Újvidéken), amelyekről az akkori Magyarországon nyilvánosan nem volt lehetőség. De a legfontosabb az volt, hogy a magyar szellemi élet a legszebb arcát mutatta felénk. Olyan eleven kapcsolatban voltunk az akkor még élő klasszikusokkal, Illyés Gyulával, Déry Tiborral, Németh Lászlóval, Pilinszky Jánossal, Weöres Sándorral, Ottlik Gézával, Örkény Istvánnal, amilyenben talán

✓

FUTÁSFALVI MÁRTON PIROSKA:
HALAS CSENDÉLET, 1930 KÖRÜL

ők sem voltak egymással odahaza. Szerzői esteket rendeztünk, első közlésben hoztuk például a *Psychét* vagy a *Három veréb hat szemmel* fontos részleteit, Kassák Lajostól Szentkuthy Miklósig a teljes magyar irodalmat birtokolhattuk.”

Kisebbségből jövő írók szinte kivétel nélkül a nemzeti egység lelki igényével érkeztek. Szülőföldjükön keservesebb iskolát jártak

ki, nehezebb próbákat kellett kiállniuk, mint hogy éppen az anyaországban adják fel meggyőződésüket. Mikor 1991-ben, negyvenhét évesen Hornyik Miklós lakóhelyét változtatni kényszerült, a magyar nemzet egységét építeni hivatott hetilap szerkesztésére kapott megbízást. A *Világszövetség* az egész földkerekségre nyitott kiadvány volt, amely nemcsak a Kárpát-medence viharos tájain kívánta egybefogni a szétomló kévét, hanem a nyugati, „csendesebb” vidékek magyarjait is bevonta a nemzetépítésbe. Ebben a tragikusan rövid életű kétheti lapban – 1992 augusztusától élt 1993 szeptemberéig – az egész nemzet szíve dobogását lehetett kihallani. Hornyik szerkesztői eredményeinek titka az volt, hogy Budapesten is azon a pászmán haladhatott tovább, amelyen Újvidéken elindult; csak most sokkal szélesebb lett az, amelyet maga is kövezett. Délvidéken, a *Képes Ifjúság* főszerkesztőjeként – a drámai 1969-es esztendőben került a lap élére – újságját a kisebbségi jogvédelem fórumává tette.

A *Határsértés* kisebbségekben is, többségben is magyar számadásra szólít. Egy jó évtizede az addigi tabutéma, a kisebbségi magyar közösségek helyzete, sorsa, lehetőségei a magyar politikai gondolkodás középpontjába kerültek. Még azok is kénytelenek foglalkozni vele, akik legszívesebben a létezését is tagadnák. Csak-hogy az általános érdeklődés mintha sekélyesítené a közvélemény figyelmét. Kísért az egyes kisebbségi tájak egybemosása. Nemegyszer a nemzet kisebbségbe szakadt részeit, Trianont követő sorsukat, jelen helyzetüket egyazon képletre egyszerűsítjük, mintha a kárpátaljai magyar életet ugyanaz jellemezné, mint az erdélyit, a délvidékit és a felvidékit. Régi, rossz beidegződés, még a pártdiktatúrák idejéből. Nyugaton is találni rá mintát. A gyarmatosító hatalmak aligha tudták megkülönböztetni Afrika igazi valóságát, az ott élő nemzetek sajátosságai szerint. Ezért húztak olyan országhatárokat, amelyek szétszabdalták a nemzeteket. Mostanság ez a hajdani felületesség gyakori helyi háborúkban, népiirtásokban érlel mérges gyümölcsöket. Közép- és Kelet-Európában nem távoli tájokról, hanem szomszédságainkról felejtettük el azt is, amit addig tudtunk egymásról.

Csak a Moszkvából elrendelt szólam volt azonos a keleti gyarmatokon. Ez pedig így hangzott: a kisebbségi kérdés minden ország belügye, és ezt minden kommunista és munkáspárt a marxizmus-leninizmus szellemében oldja meg. Ebbe a „megoldásba” belefért nemzetek megkülönböztetése, elsorvasztása, eltüntetése

vagy látszatjogok kinyilatkoztatása. Maga a nagy Szovjetunió mutatott példát egész népek, a krími tatárok, a csecsenek, a volgai németek deportálására. Csehszlovákia a nemzeti egyenjogúságot össze tudta egyeztetni a németek és a magyarok kiűzésével, anyanyelvük „betiltásával”. A lengyelországi Sziléziában jártamban meglepetéssel tapasztaltam, hogy minduntalan német szavakat hallok. Pedig ott hivatalosan nem éltek németek. Bulgáriában a majdnem 10 százalékot kitevő törököknek egyszerűen bolgár családneveket adtak; az egyetlen, megmaradt török hetilap lényegében bolgár nyelven, cirill betűkkel jelent meg Szófiában, csak az utolsó oldalon közölt olvasói leveleket törökül, s ezekben az emberi méltóságuktól, nyelvüktől is megfosztott törökök hálát rebegettek a bolgár párthatalomnak, Zsivkov elvtársnak, szabad, boldog életükért... Nyugodtan megkockáztathatom, hogy a kisebbségi kérdés történetében a moszkvai gyarmatokon volt a legkifinomultabb a nemzetiségek – egyenlőségnek álcázott – elnyomatása...

Ez a kétszínűség talán Jugoszláviát jellemezte leginkább, ahol a testvériség-egység jelszavával takarták el a nem szláv kisebbségek eltüntetésének gyakorlatát. Tito marsall ideológusai – nem menthető fel közülük a később ellenzékivé lett Milovan Gyilas sem – a legagyafúrtaabb módszereket találták ki a kisebbségek felszámolására, és a tömeggyilkosságok közmegegyezéssel való „titkosítására”. Arra gondolok, hogy Jugoszláviában tudták legtovább – mostanáig – hivatalosan tagadni az 1944 őszén végrehajtott magyarpogromot. Márpedig erről a délvidéki magyar tízezreknek is tudniuk kellett, hiszen szüleik, testvéreik, gyermekeik, papjaik, tanítóik kerültek tömegsírokba. Talán még egymás között sem mérészeltek beszélni róla. Egyenesen hősi tett volt Matuska Márton riporter nyomozása! Lehet-e kegyetlenebb hallgatás, mint amikor az áldozatok utódai cinkosságot vállalnak a gyilkosokkal? Mert nem tehetnek másként. Mert védelmezni akarják azokat a jogokat, amiket a gyilkosságok kitervelője, maga Tito marsall ajándékozott később nekik: a Vajdaság autonómiáját. Imponáló döntés volt, távolról, például a Székelyföldről nézve egyenesen csábító. Hogyne, mikor a Vajdaság tartományi kormányának – noha a magyarok kisebbségben élnek ezen a területen – a „miniszterelnöke” magyar ember volt, egy bizonyos Nagy Ferenc. (Nem azonos, persze, a kisgazda politikussal.)

Erdélyben mi is megéltünk hasonló félszeg-szabadságot, a maunk Magyar Autonóm Tartományát. Kezdetben őszintén örültünk neki, a nagyváradi Horváth Imre még verset is írt hozzá. Nem nagyon figyeltünk arra, hogy ennek örve alatt felszámolják Kolozsvár magyar intézményeinek egy részét. Nyilván ezt megtehették volna az „autonóm tartomány” nélkül is. Alapvetően más kellett az oka legyen a váratlan bejelentésnek, amit Georghiu-Dej román pártfőtitkár tett 1952 tavaszán a „székely autonómiáról”. Éppen az az ember, aki köztudottan ellenszenvvel viseltetett a magyarok iránt. A következő évek még inkább megmutatták, hogy valami egyéb áll a bukaresti „nagylelkűség” mögött, hiszen a tartomány belső működési szabályzatát, amely biztosította volna a helyi lakosság, vagyis a magyarok szabad nyelvhasználatát, soha nem dolgozták ki, noha maga az ország alkotmánya írta elő, 1952-ben. Nyolc évvel később a tartomány egyharmadát Brassóhoz csatolták, a megmaradt „autonómiát” két román lakta körzettel egészítették ki, és új nevet adtak neki: Maros-Magyar Autonóm Tartomány lett, vezetői pedig magyarul nem is tudó pártkatonák.

Vajdaság autonómiája sem biztosította a magyarság nemzeti szabadságát, nyelvi biztonságát, etnikai önazonosságának kihangsúlyozását. Vajon tudott volna a bukaresti pártvezetés arról, hogy Belgrádban milyen terveket szőnek a kisebbségek „jogairól”? Joggal élhetünk a gyanúperrel. Belgrád és Bukarest – valmilyen módon – még abban az időben is egyeztette kisebbségi politikáját, a magyarok sorsát illető elképzeléseit, mikor a felszínen ádáz sajtócsata dúlt közöttük. Ama bizonyos „láncos kutya” korszakban. Ez esetben a gyanakvó Gheorghiu-Dej megnyugodva hirdethette meg a „székely autonómiát”, ez sem lesz több jugoszláviai társánál! Később, az 1955-ös „kibékülés” után már nyíltan „egyeztetett” a bukaresti és belgrádi pártvezetés. Hasznos lenne tanúságra hívni erről Király Károly egykori székelyföldi pártvezetőt, aki tudtommal egy ízben fültanúja lehetett Tito és Ceausescu eszmecseréjének, amelyen cinikus nyíltsággal tárgyaltak kisebbségellenes intézkedéseikről.

Benne is vagyunk Hornyik Miklós könyvének izzó közegében, amely szinte igényli a kisebbségi „párhuzamok” megvonását. Drámai egyezésre figyelhetünk már a kezdeteknél, az 1944 őszi tömeggyilkosságok egybevetése során. Az előrenyomuló arcvonalt mögött iszonyú vérengzést hajtottak végre a szerbek a Délvidéken,

a románok Erdélyben. Csak arányaikban különböztek a tömeggyilkosságok, jellegükben nem nagyon. A délvidéki vérfürdőnek mintegy 40 ezer magyar áldozata volt. Erdélyben – Szárazajtán, Csíkszentdomokoson, Egeresen, Gyantán – vagy 150 ártatlan magyar, idős, gyermek esett a népirtás áldozatául. A kisebb arányú változatot magyarázza az is, hogy a szovjet hadsereg többször is megakadályozta a további gyilkolásokat – nem a magyar áldozatok iránt érzett könyörületből, hanem abból a hadászati megfontolásból, hogy nem tűrhet meg zavargásokat a front háta mögött –, ezenközben Tito partizánjai háborús győztesekként azt tehettek, amit akartak. Emlékeztetőül említeném, hogy Románia az 1944. augusztus 23-i kiugrása után nem számított hadviselő félnek, a fegyverszünetet követően a román hadosztályok szovjet alakulatokba beékelve harcoltak. A párizsi béketárgyalásokon – a román történészek máig sérelmezik – Románia a legyőzöttek között ült, és éppen úgy hadi kárpótlásra kötelezték, mint Magyarországot, Bulgáriát, Olaszországot és Finnországot.

Hornyik Miklós kötete a délvidéki magyar kisebbségi élet kulturális, irodalmi vonatkozásait vizsgálja, ezek függvényében a politikai és gazdasági jelenségeket. Tájékozódásának fontos forrása a korabeli magyar sajtó, főleg az 1918 után indult *Délbácska*, amely, idegen szellemű és hangvételű lapkísérletek után, csakugyan a magyarság érzéseit és gondolatait szóaltatta meg. A Délvidéken azért is volt nehezebb a magyar öntudat kimunkálása, egyáltalán a nemzeti érdekek felismerése, mert itt nemcsak a magyar–szerb államközi viszonyt terhelte meg, de a magyar lakosság egészséges tájékozódását is a Baranya-Bajai Szerb–Magyar Köztársaság szerencsétlen, nemzetáruló kísérlete, amely további területeket szeretett volna elszakítani a megmaradt Magyarországtól – a Pécs környéki bányavidéket –, s amelynek akarva-akaratlanul szerb imperialista zsoldossá lett vezérei a csúfos bukás után Jugoszláviába menekültek – akkor még Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a neve –, ott pedig magyarokként léptek fel, főleg a sajtóban.

Csuka Zoltán alig húszéves fejjel keveredett bele a szomorú „pécsi kalandba”. (Irodalmi lexikonunk, kegyeletből, meg sem említi az epizódot.) Később költőként, műfordítóként és irodalom-szervezőként elévülhetetlen érdemeket szerzett a délvidéki, illetve 1933-as hazatérése után az anyaországi irodalmi életben.

Engem személy szerint – s talán nemcsak engem – feltétlenül zavar, hogy nyilvánosan soha nem számolt el a nemzet előtt pécsi szereplésével. Ott ugyanis a nemzetet magát árulta el. Jóval fontosabb szerepet játszott ebben a szerb területrablási „köztársaságban” Linder Béla, akinek a „hadügyminiszterségét” 1918-ban Károlyi Mihály csak tíz napig tűrte el, és leváltotta a honvédelmi tárca éléről. Ama szerb színezetű baranyai „köztársaságban” Pécs polgármestere. Jugoszláviába menekül, ott él 1962-es haláláig. Soha nem próbálta meg tisztázni magát, pedig annyiszor elátkozott kijelentését – „Nem akarok többé katonát látni!” – úgy is lehet értelmezni, hogy nem akart katonát látni a politikában; ugyanis 1918 őszén tucatszámra alakultak és fegyveresen léptek fel a különböző „katonatanácsok”. Linder számára nem volt fontos, hogy tisztázza magát hazája előtt. A szerb királyság, majd Tito rendszere talán valamilyen titkolt szándékból védelmezte meg, majd díszsírhelyet ajándékozott neki Belgrádban...

Nem ilyen emigránsok kardoskodtak igazán az addig ismeretlen „délvidéki magyar irodalomért”. A történelmi körülmények követelték meg 1918 után, mikor a Délvidék volt a legkíméletlenebbül elszigetelve kultúr-Magyarországtól. Hornyik Miklós említi, hogy a szerb hatalom végül már a pesti kézimunka-szaklapokat is kitiltotta az országból. Szenteleky Kornél, aki a nemzet hűségén élő író volt, élesen vetette fel: „A mai vajdasági irodalom önállóságra törekszik, mert élettartalma lassanként elszigetelődik. Az a köldökszínór, mely a Vajdaság aktív irodalmi életét Pesthez kötötte, ma már alig lüktet, nemsokára talán már egészen elsorvad...” Vitathatatlan, hogy az önálló képződményt jelentő regionális magyar irodalom akkor magyar érdek volt, a megmaradás egyik feltétele. Az már aztán a történelem csapdája, vagy éppen a logikája, hogy a kényszerű délvidéki magyar irodalmi „önállóság” vált egy következő korszakban, a Tito-rendszerben a nemzetben belül újabb hasadás, a „jugoszláviaiság” igazolásává.

Hasonló jelenséget észlelhettünk Erdélyben is, ahol Gaál Gábor, a korszak marxista irodalmi vezére hirdette meg – állítólag már előtte Kristóf György polgári irodalomtörténész – azt a „romániaiságot”, amit majd előszeretettel karol fel a diktatúra rendszere, és ennek a nevében emel szellemi vasfüggönyt Erdély és az anyaország közé. A megmaradás szándékából támadó kezdeményezések néha önmaguk, a nemzeti továbbélés ellen fordulnak.

Talán akkor igazolódott be leginkább ez a felismerés, mikor 1968 tavaszán a Magyar Írószövetség Kritikai Szakosztálya ki mondta, hogy Magyarország irodalma és a kisebbségi magyar közösségek írásbelisége szimbiózisban van a „kettős kötődés, kettős felelősség” jegyében. A román kommunista párt érzékelte elsőnek a „veszélyt”, valóságos hadjáratot indított a meghirdetett kettős kötődés ellen, vezető szerkesztőket, írókat kényszerített állásfoglalásra a „budapesti beavatkozással” szemben. Hornyik Miklós ebben a hangzavarban írta le 1968-ban: „Számomra nem kérdéses irodalmunk hovatarozása. Semmiféle kettős, hármas vagy négyes kötődéssel vagy kötöttséggel nem lehet elbűvészkedni azt a tényt, hogy a jugoszláviai magyarság a magyar nép – szerves vagy szervetlen – része, s hogy kultúrája az egyetemes magyar kultúra – szerves vagy szervetlen – része. A magyar író a zulukafferok földjén is magyar marad, nem azért, mert szűnös-szüntelen történelmi vagy »faji« nosztalgiák nyugtalanítják, hanem mert az anyanyelve fogva tartja. Az anyanyelv olyan bástya, ahonnan az egyes embert gazdasági mesterkedésekkel vagy a párthűség mindent szentesítő jelszavával ki lehet kergetni, de olyan erőrendszer is, ahonnan egy népet nem lehet kiűzni.”

Az idézet lelőhelye az *Új Symposion* 1968. évi 43. száma. Álmélkodhatunk: ez a szöveg akkor és ott, egy jugoszláviai magyar folyóiratban megjelenhetett? Hiszen Hornyik még a pesti kritikusoknál is tovább ment, mert lám csak, a pesti „irodalomalapítók”, Czine Mihály, Pomogáts Béla, Ilia Mihály és jó társaik a „kettős kötődés, kettős felelősség” megfogalmazásával korlátozták is a meghirdetett egységet, és ezáltal nyitott kaput hagytak a többségi irodalmak felé is, nyilván a román, szlovák, szerb támadások megelőzésére, kivédésére.

Újvidéken sem ment könnyen. Írók léptek fel „ideológusokként” Hornyik „tévelygése” ellen, részletesen, kínosan bizonygatva a bizonyíthatatlant, hogy a délvidéki magyar írásbeliség önálló magyar literatúra. Attól kezdve vagy harminc éven át a hűség és hűtlenség közötti választóvonal, Délvidéken is, a kisebbségi magyar szellem hovatarozásának a megítélése mentén húzódott. Ebből a gyökéretből hajtott ki – a felvidéki Csanda Sándor hasonlóan szerencsétlen fellépése nyomán – a „jugoszláviai magyar nemzet” képtelen elmélete, illetve még inkább a „jugoszláv nemzetiség” kategóriája, amely valójában nem is próbálta eszmei-

leg meghatározni önmagát, mivel józan ésszel meghatározhatatlan. Egy nemzetiség, amelynek vagy öt különböző anyanyelve van? Hiszen nem is volt fontos a hatalomnak a pontos meghatározás: a népkisebbségek, főleg a magyarok renegálását akarta „megszépíteni”, elfogadhatóvá tenni...

Ez a torz szemlélet vezetett el odáig, hogy a magyar irodalom déli szárnyának legjelentősebb irodalomtörténésze, Bori Imre a sajtó nyilvánossága előtt utasította rendre Illyés Gyulát, amiért egy nyugati lapnak adott interjújában szót emelt a kisebbségek elnyomása és elnyomorítása miatt. Saját véleménye lett volna ez Borinak? Különös módon, cikke egyazon időben jelent meg az újvidéki *Magyar Szóban* és szerb lapokban; utóbbiak tekintélyének növelése végett neve után odaírták, hogy „akadémikus”. Akkor még nem volt az. Később lett az – Budapesten! A súlyosan beteg Illyés halálát siettethette, hogy idáig el lehet jutni a nemzet cserbenhagyásában. Erre addig nem nagyon akadt példa a magyar irodalomban!

Ezzel a cserbenhagyással rokon a nemzeti felelősség elhárítása, a hozzá kapcsolódó gondok eljelentéktelenítése. „Emberi sorskérdések vannak – írta 1991-ben Bányai János újvidéki egyetemi tanár –, és ezek lehetnek többségek is meg kisebbségek is, sokban nem különböznek.” Milyen „jól hangzik” ez a fennkölt humanum, pedig sok millió kisebbségit vérig sért, mert sorsukon gúnyolódik. Milyen kár, hogy ezt a csodálatosan „magasrendű”, igazán „modern” érvet a mi erdélyi renegátjaink nem ismerték!

Hornyik Miklós sorsa, felelőssége volt, hogy szembeszálljon a „magas irodalmi színvonalú” félrevezetésekkel, hamisításokkal, csalásokkal, a magyar nemzet szellemi egységének megcsúfolásával. Soha nem személyekre neheztel, kötetében megtalálhatjuk a vitapartnereinek műveiről írt kritikákat is; Bori Imrével kétszer is foglalkozott. Hornyik a téves eszmék, az eszmétlen helyezkedés, a hatalom kiszolgálása ellen vont ki a kardját.

Nehéz kisebbségi alapállás, ezer veszélyt hordoz. Például az író műveit támadják meg, igaztalanul vagy éppen hamisításokra fanyalodva. A kisebbségi író jóval kiszolgáltatottabb többségi társánál. Kisebbségben általában kevés a folyóirat, a közlési alkalom, és a válaszadásra még kevésbé volt lehetőség. A diktatúrák alatt – ez minden moszkvai gyarmatra állt, többé-kevésbé – erős kezekben volt a kritikai rovat, bizalmi állást jelentett. Hornyik Miklós könyve

példázata lehet, hogy a méltatlan kritikára csak megkésve vagy éppen külföldön, esetleg könyvekben válaszolhatott. Ami indulatokat támasztott ellene, az tulajdonképpen bérvita volt, látszatra pusztán gazdasági ügy, valójában az erkölcs, a méltányosság, az egyenlőség védelme. Hornyik éppen ezért vállalta, hogy feltárja az újvidéki Hungarológiai Intézetben tapasztalt visszaéléseket. Ez az intézet „magyar kezekben” volt, talán az egyetlen a délvidéki magyar jellegű intézmények között. Több mint a magyar nyelv és irodalom oktatásának fóruma, egyben az irodalomtörténeti kutatás műhelye is. De magyar írókból álló vezetősége éppen a kutatókat mellőzte a pénzalapok elosztásánál, kedvetlenséget, felháborodást váltva ki közöttük, ami aligha serkentette jobb munkára őket. Az intézet belső békéjének felborításán túl, az erkölcs, a méltányosság megcsúfolása volt, noha ezek a kisebbségi életben még fontosabb kötőanyagai a nemzeti közösségnek, mint többségi állapotban.

Hornyik Miklós közös véleményyt megszólaltató egyéni fellépésére műveinek lejárásával próbáltak válaszolni. Mint említettem, akár a kritikus mondanivalójának a meghamisítása árán is. Hornyik neveket említ, én sem hallgathatom el őket, mivel Gerold László vagy Utasi Csaba nem akárcsak a magyar irodalom déli végein.

Olyan „belső magyar botrányra”, mint amilyent Hornyik Miklós *Rémdráma és helyzetkomikum az újvidéki Hungarológiai Intézetben* címmel feltárt, Erdélyben a diktatúra idejében nem találhatunk példát. Nálunk ugyanis egyetlen olyan magyar művelődési intézmény sem volt, amelyet a kisebbségi közösség autonóm módon, önmaga vezethetett volna. A művelődési, civil szerveződések gazdag hálózatát még 1948-ban teljes egészében felszámolták – az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet, az Erdélyi Múzeumegyesületet, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet, az Erdélyi Kárpát Egyesületet, turisztikai társaságokat, a brassói Enciánt és másokat –, mégpedig az akkori magyar „önvédelmi szervezet”, a Magyar Népi Szövetség egyik-másik vezetőjének buzgó támogatásával. Hiszen a jövőben akadályozza a kibontakozást, a nép egészséges művelését mindennemű elszigetelődés.

De azért jócskán akadtak belső viták, egymás közötti leszámolások Erdélyben is, és az sem volt ritka, hogy ezek az ellentétek irodalomkritikák formájában fakadtak fel... Párhuzamokat e tekintetben is jócskán találhatunk.

Elgondolom: Hornyik Miklós azért is szálla lehetett „jugoszláv hűségű” íróársai körében, mert soha nem respektálta a politikai országhatárokat kritikai munkásságában. Írásainak többsége a Délvidéken született művekről szól, de ő írta meg az egyik legmélyebben szántó elemzést az anyaországi Mészöly Miklósról, és ő fejtette ki talán vitatható, mindenképpen odafigyelésre kötelező megállapítását, hogy Ottlik Géza a legnagyobb magyar regényíró. A romániai kultúrpolitika az ilyen határsértést az erdélyi irodalomtörténészek számára nem tette lehetővé.

Szomorú párhuzam, hogy nemcsak az erdélyi és a szerbiai magyarság körében, de minden más nemzeti kisebbségi közösségben is fellelhetjük az egyenlőség egyik legfőbb akadályát: a kisebbségi tudatot. A 20. század gúzsbakötő átka, hiszen addig egyáltalán nem jelentkezett a kisebbségi román, szlovák vagy szerb közösségekben. Sőt, a 19. századi nemzetiségi mozgalmak nagyon is a nemzeti öntudat jegyében egyesítették a kisebbségeket a magyar államhatalommal szemben. Gondoljunk az 1848-as szabadságharc idejére, a román memorandisták fellépésére, a szlovák önállósulási törekvésekre. Trianon történelmi választóvonal e tekintetben is. Nemcsak olyan értelemben, hogy a többségivé lett románok, szlovákok, szerbek hallani sem akarnak olyan nemzetiségi jogok biztosításáról, amilyeneket maguknak követeltek 1918 előtt, de a magyar kisebbségek nem is lépnek fel ilyen „radikális” követelésekkel. Az égbekiáltó történelmi igazságtalanság, hárommilliónyi magyar rabságba döntése, méghozzá a „népek önrendelkezése” nevében, majd az új országhatárok kikiáltása az európai biztonság zálogának, a győztes nagyhatalmak érdekében, megtörte a kisebbségivé lett magyarok hitét, és alázatra nevelte őket. Ezt a „kisebbségi szindrómát” táplálta ravasz államférfiak balkáni álnoksága, a Groza-kormány által beígért egyenlőség látszata, a határok légiesítésének üres jelszava, meg Tito marsall amítása, a testvériség-egység félrevezető jövőképevel.

Meglepő, hogy ezt a magyar tudatferdülést nemegyszer tapasztalták és tették szóvá magyar írástudók az utóbbi nyolc évtizedben, de nem nagyon vált általános vélekedéssé. Félelem az őszinteségtől? Önpusztító illúzió? Nagyobb bizalom az elnyomókban, mint önmagunkban?

Hornyik Miklós könyvében perdöntő epizódot találni erre az öncsaló, vak bizalomra. A második világháború idején mintegy

3000 Magyarországról átszökött fiatal harcolt Tito partizán seregében Szerbiában, Horvátországban és a bosnyák hegyek között. A délvidéki magyarok pedig Bácsstopolyán megalakították a maguk Petőfi zászlóalját, és harcba szálltak a németekkel.

Hányszor olvastunk dicshimnuszokat a legendás Petőfi zászlóaljról! Az önkéntes magyar hősokról, akik Tito partizánjainak legközvetlenebb harcostársaiként nemzetük sorsát szerették volna megváltani.

Hornyik Miklós leírja véletlen találkozását Újvidéken egy hajdani Petőfi-brigádosossal. Szigorú titokként mesélte el az írónak, hogy 1944 őszén, egyik sorsdöntő ütközet végén, két oldalról fogták keresztűz alá a zászlóaljot, a magyar partizánokat. A Dráva túlsó partjáról az elkeseredetten védekező németek, a másik erdő-sávós partról pedig saját bajtársaik, a szerb partizánok.

Ehhez a jelenethez, amely a titóizmus igazi lényegét mutatta meg, egyben a magyar kisebbség romboló lelki hatását is, hiszen az egykori partizán évtizedek múltán is csak félve meri említeni megrázó élményét, Hornyik Miklós iszonyú történelmi felismerésként fűzi hozzá: „Ekkorra már eldőlt a háború kimenetele, és Tito hős fiai megkezdhették az etnikai tisztogatásokat.”

(Hornyik Miklós: *Határsértés, Istar kiadó, 2002.*)

BEKE GYÖRGY

K: Petőfi-özy Éva x 069 Ernst

G: ÉRZÉKISÉG ÉS TEMPERAMENTUM x 732:061

Kedves és tisztelt egybegyűltek!

Előljáróban arra kérem önöket, ne riadjanak meg túlságosan attól, hogy e kis előljáró beszéd elmondóját az Ernst Múzeum meghívója a költő nevezettel tisztelte meg: sem a képek ihlette alkalmi zöngeményekkel, sem lila költői prózával, de még ál-művészet-történészkedő fejtegetésekkel sem szeretném megtörni ezt az ünneplés alkalmat. Egy olyan tárlat megnyitását, amelynek fontos szerepe lehet Futásfalvi Márton Piroska (1899–1996) személyének-életművének, továbbá alkotó társnőinek, a két világháború között

* Elhangzott az Ernst Múzeumban 2002. május 9-én, Futásfalvi Márton Piroska kiállításának megnyitójaként.

feltűnt magyar képművész asszonyoknak oly nagy igénnyel, szakmai hozzáértéssel, értő és megértő módon folyó rehabilitációjában. Megérdemlik, hiszen nem marginális pepecselők, giccs-közeli túlpénz-keresgélők voltak ők, hanem művészek.

Balgaság volna tehát részemről, ha alig-ismeretek birtokában igyekeznék túlbeszélni Keserü Katalint, Kopócsy Annát, Szeifert Juditot, Gálig Zoltánt vagy éppen a jelen emlékkiállítás, s a hozzá csatlakozó, gazdagon árnyalt katalógus kísérőtanulmányának gazdáját, Kürti Emesét.

Amire ellenben tiszta lelkiismerettel merek vállalkozni, az a Márton Piroška-életmű vázlatos megközelítése, az irodalom- és művelődéstörténet eszközeivel. A Futásfalvi Márton Piroškával foglalkozó szinte valamennyi művészettörténész hangsúlyozza az 1905-ben, Drezdában megalakult Die Brücke (A híd) nevet viselő képzőművészeti csoport, s különösen is az ígéretes pályakezdés után, 1907-ben, fiatalon elhunyt Paula Moderssohn-Becker hatását hősnőnk (s számos pályatársa, többek között a visszaemlékezéseiben róla is író Gráber Margit) alkotásaira. Amit Herbert Read *A modern festészet* című alapművében Moderssohn-Beckerről mond, az – bizonyítja a minket itt körülvevő gazdag válogatás – Futásfalvi Márton Piroškára is maradéktalanul érvényes: „Feltűnő jelenség, hogy míg általában a művészek elhatárolt csoportokban jelentkeztek, mint amilyen a Brücke volt Drezdában... ezeknek a csoportoknak egyes és éppen legbefolyásosabb tagjai továbbra is makacsul megőrizték művészi függetlenségüket. Tipikus ebben a tekintetben Paula Moderssohn-Becker (1876–1907) példája, aki fogékony természetével, mély megértéssel beleélte magát Gauguin és van Gogh lelkivilágába, mindamellett azonban megőrizte jellegzetesen női gyöngédségét.” (Csak zárójelben jegyzem meg: a Die Brückét és annak női művészeit egy másik angol, a festészetben is jeleskedő szexprófétaregényíró, novellista és költő D. H. Lawrence egészen másként látja és látatja, a *Szerelmes asszonyok* egyik részletében egyenesen elmarasztalja, önzéssel, hideg számítással vádolja őket. Lawrence azonban a festészetben csak fél-tehetség volt, így ítéletét valószínűleg a szakmai irigység is befolyásolta...)

Jelenlegi témánkhöz ismét közelítve: Reeden kívül más, sokkal érzékenyebb kalauzunk is van Paula Moderssohn-Becker és egyúttal a hozzá sok szempontból hasonló Futásfalvi Márton Piroška világában. Rainer Maria Rilke, a költő, a század első hu-

szonöt esztendejének rajongó-esztétizáló nőrajongója, Marina Cvetajeva (az ő Natalja Goncsarováról írott lírai monográfiája is eszünkbe juthat e tárlaton, különösen a Goncsarováéval rokon csendéletek láttán, amelyeknek kubizmus-közeli szögletességeit az „apró dolgok fénye” lágyítja) barátja és levelezőtársa. Zárójelben jegyzem csak meg: Márton Piroska leginkább Moderssohn-Becker-i alkotása a *Lila ruhás női portré* (1925), amely a világhírű német pályatársnő 1907-es *Önarcképét* idézi, ezt a nagy szemű, virágszerű portrét. A halottai fölött feledhetetlen gyászdalokkal orálól Rilke ugyancsak 1907-ben, *Egy barátnőm emlékére* című versével búcsúzott szeretett Paulájától. Ez a rekviem műfajról-műfajra vándorolva jeleníti meg az elsiratott művésznő alkotásait. Rilke ír a csendéletekről, a női és gyermekportrékról, az önarcképekről, s nem utolsósorban a női aktokról. Sorai alkalmasak arra, hogy a jelen kiállítás teljesebb megértéséhez is elvezethessenek bennünket:

RAINER MARIA RILKE
EGY BARÁTNŐM EMLÉKÉRE

Mert ezt értetted te, a telt gyümölcsöt.
magad elé halmozva tálakon
színekkel mérted érett súlyukat.
Gyümölcsre néztél, hogyha asszonyokra,
s így néztél gyermekekre is, szived
lúktetett létük formáin belül.
S gyümölcsül nézted végül önmagad,
kifejtőztél ruhádból, a tükör
előtt, és úgy merültél el vízébe,
hogy mély nézésed mélye nagyra tágult
s nem szólt: ez vagyok én; hanem: ez ő...
Ó, tőled minden hírnév távol állt.
Fénytelen éltél; szépséged szelíden
vontad be, akár zászlót ha bevonnak
ködös-szürke hétköznapi-reggelen,
dolgozni vágytál, hosszan, semmi mást,
s megállt a munka, mégiscsak megállt.

(Szabó Ede fordítása)

A „dolgozni vágytál, hosszan, semmi más” rilkei prófeciája Futásfalvi Márton Piroska esetében be is teljesült: számára csaknem százesztendei ittlakás adatott e földön, változatos helyszínekkel, Erdélytől Budapestig, a pécsi művészteleptől a Balaton-felvidéig. Bármennyire is a világpiktúrába való bekapcsolódást jelentették azonban Márton Piroska és társnői számára a párizsi, berlini, drezdai utak, illetve a Cézanne–Gauguin–Van Gogh szentháromságtól eltanult, azt nőiesítő szemléletmód, életművük tartóssága azonban mégsem csupán e tanulóévek és iskolateremtő nagyságok hatásának köszönhető. Kállai Ernő 1925-ben, tehát körülbelül Futásfalvi Márton Piroska hivatalos budapesti tanulóidejének végén vetette papírra Berlinben *Új magyar piktúra* című, helyenként elfogult és idejétmúlt, sok szempontból azonban bölcs és tisztán látó áttekintését az akkori magyar festészetről. „Hiába járnak festőink (a nők közül ő még csak G. Dénes Valériáról és Czillich Annáról írt) Páris, Wittebsk és Berlin csodálatára, Cézanne és Matisse, van Gogh és Gauguin idegen világa fölött végül is úrrá lesz a bőséges nedvű és dús matériájú hazai természet, a nem egyszer bizony túlfűtött és fegyelmetlen temperamentum hatalma. A magyar piktúra egész fejlődése lényegében mindvégig az érzéki temperamentum korlátlan uralmát nyilvánítja.” (Berlin, 1925. január)

Ez a temperamentum, ez az érzékiség teszi eredetivé minden Gauguinességük, helyenként erőszakolt expresszizvismusuk ellenére Futásfalvi Márton Piroska cigánylányait és cigányasszonyait, s 1931-es keletkezésű, talán leggyakrabban reprodukált remekét, a *Két akt macskávált*, amelyen a hófehér női testhez simuló macska kettős képzettársítást kínál: Bulgakov baljós-kegyetlen, de játékos Azazellóját, s egy valamikor oly divatos, Afrodité fegyvertárába illő parfümöt, a Chat Noirt juttatja az eszünkbe.

Az itt bemutatásra kerülő anyagban vannak személyes választottjaim is: a művésznő erdélyi képei, a kalap-koronás (Jékely Zoltán gyönyörű kifejezése) férfiakkal-kisfiúkkal, továbbá az 1958-ban készült *Donáti utca*, Budának az a darabkája, amelyen boldogult pannon gyermekkoromban vettem főváros-leckéket. Végül és elsősorban pedig az 1960-as években festett *Esős körtér*, amelynek fénylő aszfaltja, a járókelők esernyő-gombák alatti vonulásának ritmusa Brassai mester esős párizsi fényképeinek hangulatát idézték fel bennem.

PETRÓCZI ÉVA

X 732:061

K: Némett Antal

ALFELEDETT ÉVTIZED

A negyvenes éveket bemutató tárlat az Ernst Múzeum azon kiállításainak sorába illeszkedik, melyek a nagyközönség számára a talán kevésbé ismert, sok esetben indokolatlanul mellőzött alkotókat, életműveket, korszakokat, a megszokottól eltérő programokat igyekeznek bemutatni. A válogatás az évtized folyamatos művészi életének mélyebb rétegeire, stílris és mester-tanítványi kapcsolataira, a korszak feledésbe merülő oldalára, sajátos hangulatára igyekszik ráirányítani figyelmünket.

Ezt a sajátos hangulatot, mely végigvonul a tárlat jelentős részén, Román György, a bejárati traktus fő helyére függesztett, 1946-os *Álom* című munkája látszik megőlegezni. Szürreális kompozíciója ensori maszkjaival, mezítelen, egymás hegyén-hátán fetrengő-lovagló apró alakjaival, menetelő katonáival, ketreche zárt állataival, az autuni Saint-Lazare-katedrális pokolba taszított alakjait, zuhanó Simon mágusát megidézve a háború borzalmait vizionálja. A háttal álló sötét, hosszú kabátos alak lassú, nehézkes léptekkel a festmény terén kívülre helyezett enyészpont (nyugvópont!), talán az elérhető morális megújulás felé tart. Román György sötét, vörösben izzó színeivel, feketéivel, expresszivitásával szintézisre törekedve kapcsolatot teremt akár Papp Gyulának a kép terébe zárt *Rémüldözőivel*, Bán Béla *Hazatérőivel*, vagy Fenyő A. Endre széles, erőteljes ecsetvonásokkal megfestett *Fekete varrógépének* magányos alakjával. Ugyanez a laza stílris kapcsolat fúzi össze Jándi Dávid *Elsötétített Andrassy útját*, Domanovszky Endre már-már teljesen feloldódó csendéletét, vagy akár Bartha László Daphnis és Chloéjának borongós háttérű El Grecó-i figuráit. Ugyanakkor ebbe a tematikába illeszkedik Kádár Béla *Békéje*, amely a tőle megszokott könnyedséggel és dekorativitással dolgozza fel a nyomasztó valóságot, a családra, a művészetre, az újjáépítésre fókuszálva. Az újjáépítés, a munka gondolatköre – mely természetes velejárója a 40-es évek művészetének – kerül előtérbe Basilides Sándor stilizáló kompozíciójában, a népies ízű Kurucz D. Istvánnál, az erőteljes plaszticitásra törekvő Kohán Györgynél, vagy akár Dabóczi Mihály robusztus terrakottájában. Az egyre nyomasztóbban jelentkező társadalmi problémákra érzékenyen reagáló művészek, az olykor stílris hasonlóságok ellenére, nem alkottak egységes csoportot, és gyakran különböző irányokból is érkeznek, mint a posztnagybányai indíttatású Szentiványi Lajos és

FUTÁSFALVI MÁRTON PIROSKA: KISÖRS, 1932

Bartha László, vagy az expresszív rajzot előtérbe helyező Szalay Lajos.

Mindemellett „hagyományos” témájú kompozíciókat is láthatunk a kiállításon; Frank Frigyes érzékeny színharmóniákat felvultató portréja sajátos expresszív ecsetkezelésével láttatja a kor ismert alakját, Szentkuthy Miklóst. Czene Béla lány vonalvezetésű, a felületek érzékenységére figyelő festésmódjával újrafogalmazza a klasszikus fürdőző-beállításokat.

A figuratív művek, tájképek, csendéletek mellett szerény válogatást láthatunk az évtized elején formálódó, különböző elméleti megalapozottságú absztrakt törekvések lehetőségeiből; Rozsda Endre lírai absztrakt képét, vagy Marosán Gyula és Orosz Gellért kompozícióit, melyek előrevetítik Gyarmathy Tihamér mikro- és makrokozmosz egységét megjelenítő munkáit. A bemutatott válogatás sokszínűsége (a szürrealizmus különböző útjai, a stilizálás lehetőségei, a realizmus felé törekvő alkotások stb.) ellenére a kiállítás alaphangulatát az expresszió olykor izgatott, szenvedélyes, máskor nyugodtabb, letisztult változatai – például az egyre ismertebbé váló, elszigeteltségben alkotó Tóth Menyhértnek a falu világát megidéző munkája – látszanak meghatározni. A művészeti közélet kérdéseire érzékenyen reagáló alkotások mellett érdekes színfolt a tárlatokon ritkán szereplő, az egyéni utat keresve a kultúrából kivonuló autodidakta Mokry-Mészáros Dezső *Maszkos edénye*.

Végigjárva a kiállítást, mielőtt még a lépcsőn elindulnánk Rippl-Rónai patinás üvegablaka felé, a pénztáros figyelmünkbe ajánlja a kiállítás katalógusát. „A kiállítás az »elfeledett« 40-es éveket igyekszik felidézni. Az évtized művészetének bemutatása ugyanis mindig hiányos.” – olvashatjuk a kezdő sorokat*. A pozitív kuratori szándék ellenére most sincs ez másként. Vajon miért van hiányérzetünk, és mi végre az elfeledettség? A kérdés első részére némi művészettörténeti választ, útmutatást kaphatunk ugyan, felhíva figyelmünket a szakirodalom korszakolási problémáira. Az évtized elején már nem élnek Iványi Grünwald Béla, Kernstok Károly, Patkó Károly, Aba-Novák Vilmos, Vajda Lajos, a századelő és a két világháború közötti időszak nagyjai, és sokak nem szerepelnek, és egyre inkább nem szerepelnek itthon műveikkel. Mindemellett a művészettörténet folyamatosságát biztosító jelentős mesterek – a párizsi iskolások, az alföldi művészek, a nagybányai és poszt-nagybányai hagyomány képviselői, a szentendreiek, római iskolások, a hajdani avantgárdok, az Európai Iskola és a hozzájuk kapcsolódó fiatalok – sem szerepelnek a válogatásban. Többségük életműve feldolgozott, jól ismert, talán ezért maradhattak ki a mostani válogatásból, de ez hiányérzetünket mégsem csökkentheti.

* Keserü Katalin és Szűcs György bevezetője in: *Elfeledett évtized. A 40-es évek*. Ernst Múzeum, Budapest, 2002. 3. oldal

Megnézhetjük ugyan a szomszéd teremben Medveczky munkáinak üde, friss színeit, de nem láthatjuk többek között a Kelemen Emil festményén megjelenő Ámos házaspár munkáit, vagy akár Martynnak a háború borzalmait bemutató emblemikus sorozatát, és folytathatnánk hosszasan a sort. Természetesen minden változás magában hordozza az esetlegesség szomorú következményeit. Talán másként alakult volna, ha tényleg csak az eredeti szándék érvényesül a válogatásban. A valóban kevésbé ismert alkotók, mint például Jánossy Ferenc, „felfedezését” és a koncepciót is következetesebben szolgálta volna, ha nem csak egy-egy műből kellene megítélnünk, hogy jogos-e az elfeledettség. Mert így nem is lehetünk biztosak abban, hogy az itt összegyűjtött munkák ténylegesen csak az elfeledettségre hívják fel a figyelmünket. Hiszen Forgács-Hann Erzsébet finom érzékenységgel megmintázott, Gegersi Kiss Pált, az Európai Iskola egyik alapító tagját ábrázoló büsztje nem tartozik kifejezetten az elfelejtett alkotások közé. Az elfeledettség nem vonatkoztatható minden esetben az ismeretlenségre, talán a tárlaton megmutatkozó kvalitásbeli különbségek is szerepet játszhatnak ebben.

Bár már a programadó cím is pontatlanságokat rejt magában – hiszen nem az évtized az elfeledett, hanem feltehetően csak egyes mesterei –, a kiállítás valamelyest mégis elérte célját. Egy kor művészetét nem szerencsés szubjektív kiragadásokkal, csak vízszintes rétegenként szemlélni. Persze jól érzékelhetőek a mester-tanítvány kapcsolatok, de mester nélkül a nagyközönség számára nem látható jól a kiindulási pont, nem érzékelhetőek az évtized valós viszonyai. Joggal merülhet fel az a kérdés is, hogy az eredeti szándék szerint a kiállítás valóban a korabeli tárlatok tényleges hangulatát idézi-e meg. A katalógus Válság és valóság című tanulmánya ugyan szolgál információval, és jó tömörítést ad a kor művészeti problémáiról, az útkeresés lehetőségeiről, de mintha a kiállítás nem igazán tükrözné a sokszor heves vitákat és penge-váltásokat. Szerencsésebb lett volna, ha nem az előzetes koncepció alá rendelve válogatják a kiállítás anyagát. Persze a meglévő hiányosságok, a koncepciónak nem pontosan megfelelő, azt nem eléggé tükröző tálalás ösztönzőleg hathatnak a további alapos kutatásokra. Ebben – talán sokakkal együtt – magam is szívesen részt vennék.

NÉMETH ANTAL

K: Kuchinsky Mihály

Téma: Bemutató

Bécs

A BÉCSI GASOMETER

1986-ban kialudt az utolsó gázlámpa fénye is a bécsi utcákon. A Gaswerk Simmering, mely közel egy évszázadig működött, leállt. Négy hatalmas henger alakú tartály és egy kisebb üzemi épület maradt fenn a telepből, mely annak idején 1896 és 1899 között épült fel, egy Schimming nevű bécsi építész pályadíjnyertes terve alapján, Franz Kapaun mérnök vezetése mellett. A gázmű nagyságára és ennek következtében történeti jelentőségére is jellemző adat, hogy az 1900-as évek elején 2000 embert foglalkoztatott. A leállítást követően a telephez vezető iparvágányt felszedték, a kazáncsarnokot, a víztornyot és a többi üzemi épületet elbontották. A tartályok, melyekből csúcsfogyasztás idején óránként 3000 köbméter gáz került a városi világítás gázvezetékeibe hosszú évekig céltalanul meredeztek az égnek. Változatlanul hangsúlyos városképi elemet jelentettek, s miután a Bécs városát megkerülő autópálya Südost-Tangente néven ismert nagyon forgalmas szakasza éppen a gázmű leállítását követően készült el és a közelükben halad, immár több embernek akadt meg a szeme impozáns látványukon. A bécsiek felfedezték az egykor igénytelen ipari épületnek minősített telep maradványaiban az architektonikus szépséget is, hiszen a vegyes kő- és tégl architektúra nemcsak a tömegkompozícióval, de a részletekben is gondos kiképzésével látványos hangsúlyt adott a környéknek. Megnőtt az egykor jelentős telep iránt a nosztalgia is. Végül a négy tartálynak és a fennmaradt üzemi épületnek új rendeltetést kerestek és találtak. Ezzel a városképileg jelentős maradványt megmentették. A létesítményt Gasometernek keresztelték el, mert úgymond a tartályok kontúrja hasonlít a régi gázmérőkhöz. 2001. év végén az együttest átadták új rendeltetésének. A Gasometer megmentése és átépítése – a régi formájában és az új tartalmával – megítélésem szerint európai jelentőségű kultúrtett volt, ezen felül az eredmény összességében egy új építészeti mestermű.

A Gasometer négy tartályépületében ma 600 lakás, számtalan iroda, bank és üzlet, vendéglő és egyéb szolgáltatóegység, 2 autóparkoló-pincegarázs kapott helyet. A csatlakozó épületben 12 termes mozi nyílt. Egy új kis városrész épült itt fel. Az épület-tömböket a bejárat feletti szinten, melyre mozgólépcső viszi fel a vásárlókat, illetve az ügyfeleket, egy hatalmas folyosó-pászta

szeli át és köti egymással össze, ez mintegy 300 méter hosszú. Minden elérhető innen, s még egy új épülettömb is leágazik róla. A lakások természetesen külön közelíthetők meg. Mind a négy régi tartályépületet ma hatalmas, üvegezett kupola fedi, amivel megőrizték régi kontúrjukat is. A kupolákon átbocsátott fény jó megvilágításával barátságossá varázsolja az egész együttest. A lakások – és néhány intézmény helyiségei – a hengertestek külső palástjához igazodva gyűrűsen helyezkednek el az egykori gáztartályok falazatán belül, az alsó szintek teljesen beépültek. A teljes hasznos beépítés 220 ezer m², ennek mintegy ötöde üzlet és köztér.

Az együttes négy közel egyforma hengertömbjének megoldását négy építész között osztották fel, mind a négy neves alkotó. Jean Nouvel, Coop Himmelb(l)au, Manfred Wehdorn és Wilhelm Holzbauer. A Coop Himmelb(l)au iroda alkotásai különleges és merész megoldásaikkal ismertek, itt a második henger jutott ennek a tervezőirodának feladatául. Ami rögtön meg is mutatkozik, mert a második henger mellett áll az a polgárt riasztó, mert tört tengelyű, toronyház, mely a rogyadozás látványával a posztmodern építészetet idézi. Mégis pártjára kell állni ennek a ferde falakkal határolt kiegészítő alkotásnak, hiszen tartalmilag kifejezi, hogy a megmentett technikatörténeti emlék most már a mi nemzedékünk műve. És ez a szokatlan kontúrú felkiáltójel (alakra inkább kérdőjelhez hasonlít) formailag ugyan elhatárolódik a régi gáztartályoktól, de a külső megjelenésben hozzájuk simul. Amire egy szokásos függőleges tömb nem lett volna sem képes, sem alkalmas. Ez a tört tengelyű torony a második tartály mellett áll, de az egész együttes látványát befolyásolja: áthangolja a 19.-ből a 21. századba. A gazdaságosság által megkövetelt lakásszám pedig bizonyára csak így volt biztosítható. Wilhelm Holzbauer az osztrák építészek közül az, akit külföldön is sokat foglalkoztattak (USA, Hollandia), Bécsben pedig az Otto Wagner nevéhez kötődő Stadtbahn épületeinek a rekonstrukciójával már évekkel ezelőtt nevet szerzett magának a technikatörténeti emlékek megőrzésében. Manfred Wehdorn professzor az UNESCO technikatörténeti szervezetében (a TICCIH-ben) annak 1975. évi megalapítása óta fontos szerepet tölt be, bizonyára a gáztartályok megmentésében neki volt Bécsben döntő a szava. A bécsi Gasometer négy egységét így tehát négy külön építész tervezte, az együttes mégis egységes képet

nyújt, nemcsak kívülről, de belül is. Éppen ezért a Gasometer építészeti és belsőépítészeti egységének ritka szép példája.

Az elmúlt években osztrák építészek többször lepték már meg a világot harsány újításokkal: Hundertwasser emlékezetes, önkényes formái mindig is szembetűnőbbek voltak, mint a Gasometer alkotásban is részt vett Coop Himmelb(l)au iroda alkotásai. De sokkoló volt egy évtizeddel ezelőtt a Stephansdom tövébe épített Haas-ház is, ahol a neves Hans Hollein építész egy semmitmondó homlokzat „hónaljába” ferde kockát helyezett. Ennek szükségességét a tiszteletet követelő dóm tövében nehezen lehet magyarázni, és ha egy épületen valamit nagyon magyarázni kell, akkor azzal többnyire már baj van. Ráadásul ez a „híres” Hollein-ház a Stephansplatz és a Graben között megváltoztatta a régi beépítés vonalát, tehát valamit rombolt, szerintem jogtalanul. A Gasometer viszont megőrzött, felértékelte, áthangolt valamit, mégpedig a nemrég még alig becsült korai ipari építészeti műfajából, és ennek hasznosítása érdekében vonta be a kompozícióba a nem kevésbé önkényes kontúrú kiegészítést.

A Gasometer négy egységének homlokzat-palástjai minden elemükkel a régi felépítésben mutatkoznak: a téglából és kőből rakott falak, az ablakok, a párkányok és keretek. Ez műemlékvédelem a javából, annak klasszikus megoldásai értelmében.

Korunk egyik építészeti problémája a társadalmi és technikai fejlődés révén feleslegessé vált régi épületek megőrzése. Nostalgia, kulturális kötelezettségérzése egyaránt köt hozzájuk. Mégis ritkák a többnyire nagy költséget jelentő átalakítások, elbontani őket lényegesen egyszerűbb. Mert a feladat nélkül maradt épületeknek a fenntartási költségei is magasak, ha nem kínálkozik hasznosításukra ésszerű új lehetőség. A Semmering vasút szép vonalórházait a mai vasúttechnika már nem igényli, feleslegessé váltak. Nagyrészt nyaralók lettek. Néhány régi üzemi csarnok múzeumként mutatkozik a világban, így a Ganz-öntöde Budán is. Különbözik ezektől a kényszeredett megoldásoktól az ilyen nagyszabású vállalkozás, mint ez a Gasometer. Itt az új felhasználás nem kényszeredett és ezért nem izzadságszagú. Mindenki előtt, aki ide belép, világos, hogy a kedvező és gazdaságos hasznosítás lehetőségét ragadták meg példaadó módon. Olyan hasznosítást találtak, mely különbözősége ellenére is legalább egyenlő rangú a ré-
givel.

És azon felül, hogy egy emléket és egy városképi elemet megmentettek Bécsnek ebből a régi üzemekkel és raktárokkal jellemzett külvárosából, egyúttal sikerült egy minden tekintetben vonzó új városnegyed alapjait lerakni. A felélesztett városrész kedvező helyzetben van, forgalmi út köti a belvároshoz, viszonylag közel van a schwechati repülőtér is. Következő lépésként ide bizonyára szállodák és további kereskedelmi egységek fognak települni. De a telepítésnek messzemenő forgalmi következményei is lesznek, hiszen ezzel az eddig főként délre és északra terjeszkedő Bécsnek megkezdődött a korszerű bővülése a keleti irányba. Az eddig városperemi 2x3 sávós Südost-Tangente is rövidesen szinte városi úttá változhat.

Valamit mégis hiányoltam a Gasometer együtteséből. Azt, hogy aligha gondoltak Istenre. Egy ekkora objektumban, ha nem is templom, de egy kápolna szükséges lenne. Hiszen sok ezren tartózkodnak benne egyszerre. Mozi van, hangversenyterem van, minden más van. Itáliában a nagyobb pályaudvarokon is van kápolna, bizonyára nem azért, mert az államvasút veszélyesnek minősíti saját vállalkozását és késztené az embert, hogy utazás előtt fohászkodjék. Hanem azért, mert az ember, ha ennyi mindent kínálnak neki egy helyen, akkor nem mellőzhetné Istent sem. Talán a kápolna hiányában mutatkozik meg ismét, hogy Bécs, amely a gázmű építésének idején, vagyis Ferenc József uralkodásának a végén is már „vörös” volt, érdemben máig is az maradt.

A Gasometer megközelíthető az említett városi autópálya-szakaszról, ahol immár irányítótáblák is felhívják létére a figyelmet. A Gasometer-együttes bejáratánál, vele egy tető alatt van az U3 metróvonal új állomása is. A Gasometert mindenkinek, aki Bécsben időzik, meg kellene nézni. Mert ez az épület a 21. század építészet mentalitásának egyik nyitánya. Mely azt tanúsítja, nagy gondot fordítottak, hogy valamit átmentsenek a dédszülők idejéből, a 19. századból.

*

Megjegyzés. Csupán a téves szóhasználatok és kapcsolatok feloldásáért, elnézést kérve azoktól, akik ezt úgyis tudták és itt feleslegesnek tartják, mégiscsak meg kell jegyezniem, hogy Simmering, Semmering és Simmer-Ring három különböző jelentésű szó.

Simmering Bécs keleti külvárosa, ma kerülete. Semmering a Nóri-Alpokban levő hágó, az első európai hegyvasút építése nyomán létesült üdülő-nyaralótelep révén híres tájegység. A Simmer úr által gyártott tömítőgyűrű („Simmer-féle Ring”) csak kiejtésében hasonlít az előző kettőre.

KUBINSZKY MIHÁLY

Dr. Tóth Ildikó

4791.09

Dr. NYOMOK A SZÍVBEN

Dr. Tóth

Nem mentem el. Az igazság az, hogy nem mentem el arra a jótékonysági estre, amit Ternyák Zoltán, a most már több mint három hónapja kómában fekvő harmincnyolc éves színész gyógyulásáért rendeztek barátai és kollégái az Uránia Nemzeti Filmszínházban. Hogy miért nem, arra persze ezer mentségem lehetne. És nincs egy sem! Talán, ha előbb látom Dettre Gábor filmjét, a *Felhő a Gangesz felett*, akkor ott vagyok én is a többiekkel. S hogy ez elsősorban nekem lett volna jó – hiszen nekem lett volna szükségem arra, hogy jó legyek –, vagy az élő-halott színészek, azt most ne firtassuk. „Istenem, vezess a jóra” – fohászkodunk a költővel. De tudjuk-e még egyáltalán, mi az, hogy jó, mi az, hogy jóság?

Az élet olykor furcsán összeér, összegabalyodik a filmekkel. A filmben, amelynek a februári szemlén volt a bemutatója, Ternyák Zoltán bámulatos azonosulással jeleníti meg egy zseniális képességekkel megáldott, de önpusztító hajlammal megvert fiatalember pokoljárását. A szenvedély rabságából kitörni akaró ember nagyságát és esendőségét, a küzdelmet önmagával. S Tóth Ildikó nem kevésbé zseniális az „angyal” csöppet sem könnyű szerepében. Nem könnyű elhiteni, hogy egy fiatal, nagyon szép nő, csak mert elege van a „babaházból”, odaköltözik egy kemény drogoshoz, akit nem is ismer, csak mert annak szüksége van – hisz még ez sem biztos, fogalmazzunk óvatosabban –, szüksége lehet rá. Hánytatja, kimossa – ne szépítsük – a szarból, elviseli az agresszivitását, a hazudozását, a megalázó helyzeteket. Vállalja a veszélyt, hogy maga is belesodródik az örvénybe, ahonnan ritkán van visszaút. „Csak aztán legközelebb ne hogy magához hívjanak!” – figyelmezteti az orvos, még az elején. De Juli hisz magában, és főleg hisz abban, hogy az energiát, amit

Dettre Gábor *Felhő a Gangesz felett* című filmről

FUTÁSFALVI MÁRTON PIROSKA:
KÉT AKT MACSKÁVAL, 1931 KÖRÜL

a világ megváltására fordítunk, érdekesebb a magunk megváltására fordítani, vagy legalább egyetlen egy másik ember megsegítésére.

„Nincs egy normális ember sem ebben a kurva országban” – tör ki egy alkalommal András, a főhős. S mi, filmnézők is gyakran tettük fel ugyanezt a kérdést a rendszerváltás utáni évtized játékes dokumentumfilmjeit nézve, hisz a művek nagyobb részének valamilyen testi, lelki, társadalmi aberráció állt a középpontjában.

Különös, hogy bár a *Felhő a Gangesz felett* szereplői is megtöltenének egy pszichiátriai utógondozót, a halmozottan hátrányos helyzetű sorsok befogadása ezúttal nem okoz gondot. Bizonyára azért, mert az ábrázolás nem marad a kuriózum, az extremitás szintjén, hanem sorssá válik. Legalább a főszereplők esetében. Magyar filmben szinte még sosem látott, kíméletlen, már-már dokumentarista hitelességgel jelenik meg a drogos életforma. A pokoli szenvedés az elvonási tünetektől, Juli kétségbeesett kapkodása, tehetetlensége, egymásra utaltságuk az elutasító, megvető vagy éppen képmutató külvilággal szemben, mindez rendkívül erős, de mégsem ennek természetes külsőségei válnak meghatározóvá. A két ember kapcsolatának libikókája – bizalom-bizalmatlanság, őszinteség-hazugság-közeledés-távolodás, vállalás-elhatárolódás, a remény és reménytelenség fény-árnyék játéka – legalább ilyen erővel hat. A lepusztult józsefvárosi szoba-konyhában ezúttal nem „a pokol a másik ember” jól ismert játszóját látjuk, jóllehet a drogért való harc ember alatti helyzetekbe sodorja Andrást. Ellenkezőleg, itt a másik ember – akinek szüksége van rám, s ezért rám is szükség van – a reményt, a túlélést jelenti. A bezártság monotóniájában, a szenvedés egyhangúságában végtelenné tágul az idő. Azt hisszük, már hónapok teltek el, amikor kiderül, hogy még csak öt nap telt el heroin nélkül.

Nem szokás egy film elemzését a színészi teljesítmények értékelésével kezdeni, de itt vitathatatlan a főszereplő páros varázsereje. Amíg ők ketten vannak a vásznon, addig minden megtörténhet, addig mindent elhiszünk. Hiába vannak azonban nagyon erős karakter és epizódalakítások a filmben – Székely. B. Miklós, Kovács Lajos, Nyakó Juli, Monori Lili –, a külvilág, a családi, baráti, szomszédi viszonyok megjelenítése már korántsem ilyen erőteljes. Sőt, olykor hiteltelen. Különös, hogy Juli azt mondja Andrásnak, hogy van egy barátja, aki „kiüresedett”, egy napon észrevette, hogy már” nincs az öltönyében senki”, s ebből a kapcsolatból menekül. Ez eddig még hihető is. Kiderül azonban, hogy Julinak férje, sőt tizenéves kislánya is van. Míg azonban a néhány vonással ábrázolt, öntelt, agresszív férfitől való hanyatt-homlok menekülés érthető, a kislánnyal való kapcsolat ábrázolása elnagyolt és közhelyes. Juli alkoholista katonatiszt apjának jelzésszerű megjelenítése is jól sikerült, András anyja viszont inkább egy anya-karikatúra. Hatásos, de túlburjánzó, végső soron ballasztá váló a Kovács Lajos által

egyébként kitűnően alakított szomszéd figurája, aki csak anyja halálos ágyán dőbben rá, hogy szerette az öregasszonyt. Az indiai álombetétek is hosszabbak az indokoltnál.

Dettre Gábor, a negyvenes évei közepén járó filmrendező erős tehetségére már első Magyarországon készített dokumentumfilmjében, *A színésznő és a halálban* felfigyelhettünk, amelyben arról szólt a kilencvenes évek elején nálunk még teljességgel szokatlan őszinteséggel, hogy az embereknek meg kell élniük a saját halálukat, hisz a halál is az élet része.

A *Felhő a Gangesz felett* is kétségbevonhatatlanná teszi a tehetséget, a tabusértő érzékenységet, s ami a legfontosabb, hogy bátran nyúl alapkérdésekhez. Hogy a film nagy ereje, a közönséget megszólítani tudó képessége ellenére sem lett kiérlelt, nagy film, az valószínűleg az írói, dramaturgiai munka, végső soron a műhelymunka hiányára vezethető vissza. De operatőrt szerencsére jól választott. Pap Ferenc a dokumentarista irányzat játékfilmjeinek operatőreként bizonyította tehetségét a hetvenes évektől, s most ismét képességeihez méltó feladatot kapott, s rutin nélkül fényképezi az ezerszer látott józsefvárosi nyomort.

Zavarbaejtő, mert sok hibája ellenére is az egyik legfontosabb, legerőteljesebb film volt a *Felhő a Gangesz felett*, a 2002-es filmszemle mezőnyében. És mégsem kapott díjat. Talán kár is erről szólni, hisz a zsűrik szeretik a kerek, kicentizett műalkotásokat. Pedig nem ártana olykor a súlyt is mérni. A nyomot, amit a szívben hagynak a filmek.

TÓTH KLÁRA

U: Iletiz / Katalin

An

Szimból / Fesztivál

kn h kee

BUMFORDI NÉPISÉG ÉS CIZELLÁLT ARTISZTIKUM

9

Magyar színházi körkép itthon és külföldön

A nyár – hát még az idei, korán jött kánikula – a szabadtéri színházaknak kedvez. Mielőtt azonban beindulna a szezon, összeszedik erejüket az évad fáradalmi után a társulatok, és egy végső rugaszkodással fesztiválokon mérik össze az erejüket.

Így lőn, nyomban évadzárás után országos színházi seregszemle.

d

Pécsett (immár másodízben), utána pedig Kisvárdán (csakugyan szabadtéren), ahol a határon túli magyar színházak versengenek.

A szezon vége felé még láthattunk egy különös hangulatú előadást, amelyet az Európa-szerte becsült bukaresti rendezőnő, Catalina Buzoianu színrevitelében Pirandello *Hat szereplő szerzőt keres* című, híres darabját mutatták be a Bárka Színházban. Azét a drámaíróét, aki elsőként ismerte föl a személyiségét veszített hős küzdelmét a világgal való reménytelen harmóniáért, s akinek darabjaiban vezérmotívumként tér vissza a felismerés: a szerepjátszás az emberi lét tragikus velejárója. A Bulandra Színház rendezőnője vendégként igyekszik markánsan elkülöníteni a Szereplők végzetes valóságát s a Színészek jelen idejű történéseit nemcsak a játéktér kettős szintjén, hanem a megjelenítés, a játéktípus stílus dolgában is. A szó szoros értelmében vett „véres” valóság Szereplői (hiszen a családi tragédia történetét lejátszó Kislány és Kisfiú a Színészek szeme láttára „csakugyan” vízbe fúl, illetve öngyilkos lesz) lelki válságaik viviszekciós (élve boncoló) föltárására törekcsenek. A sorsukat megjelenítő Színészek pedig a konvencionális, a rutinos megközelítés síkján mozognak. Egyszóval, Buzoianu legalább annyira az avított színjátszás és az eleven élet paradoxonát igyekszik példázni, mint a pirandellói illúzió és valóság ellentmondását.

A darabbeli Szereplők mint sorsukba zárt bolygók keringenek végzetes pályájukon a tragikus végkifejlet felé, a Bárka-beli produkció hősei viszont inkább az érzelgősség tartományát súrolják, semmint balladás szépségű, puritán alakítást nyújtanának. Gázsó György az Apa szerepében ugyan szikárabb, s mivel a rezonóri igazságokat neki kell kimondania, kevésbé vádolható ezzel, viszont – korábbi szerepeihez képest – nem eléggé jelentékeny, Spolarics Andrea inkább szenvedélyes megfogalmazásban láttatja Szabó Márta. Buzoianu saját verzióját viszi színre, az eredeti műhöz képest módosít a Fiú és az Anya viszonyán is, olyannyira, hogy egyenesen vérfertőző mozzanatot iktat a darabba – a tragikum fokozása kedvéért (tartok tőle, a nézők idegborzolósa végett is). Annál elborzasztóbb, hatásosabb az ez idő alatt felügyelet nélkül maradt gyerekek halála, akiknek színpadi jelenete az előadás legszebb momentuma.

A „színház a színházban” cselekményvetülete módot kínál a színészi sablonok parodizálására, amivel él is a rendező. A jelenetek többségében mégis inkább egy az egyben játsszák le a szerepüket a Színészek. Garas Dezső hatalmas rutinnal a háta mögött, kisujjából rázza ki az Igazgató (rendező) hálás szerepét. Munkájába fásult, rezignált figurát alakít, akit – Pirandello szerint – semmi sem rendít meg. A történet végén azonban őt is magával ragadja a tragikus kifejelet, és magába zárkózva, megindultan vonul le a színről.

Látszat és valóság, illúzió és élet áthidalhatatlan szakadéka fenyegeti a harcképteleneket – sugallja Pirandello. A rendező pedig – ha a társulat legjobb igyekezete ellenére sem tudta maradéktalanul érzékeltetni Buzoianu szürreális vízióját, merthogy más iskolán nevelkedtek – lírai töltetű, eredeti látomást tárt elénk.

Gondolom, nem a véletlen szülte, hogy a Pécsi Országos Színházi Találkozón is egy határon túli teátrum, a Sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház vívta ki igazán a szakma elismerését. Tadeusz Slobodzianek *Ilja próféta* című, műfaj-megjelölése szerint, „hihetetlen történet” a lengyel folklórban gyökerezik, s a múlt század eleji nincstelen paraszti világ hiszékenységének talaján sarjadt. Rendezője, Bocsárdi László, akinek *Bánk bán*-ját a Zsámbéki Szombatok sorozatából, *Vérnászát* ugyancsak Kisvárdáról ismerjük, groteszk jelenetek során át mutatja be a nyomorgó, szájtáti, tudatlan népség hamis próféták „igéin” csüggő, becsapott csapatát.

A színrevitel erőteljes, a szereplők játéka – a maga szokatlanságában is – szuggesztív és eredeti, színpadi mozgásuk a vásári komédia és a bumfordi mesejátékok már-már bábszerű mulatságosságával szatirizálja a történetet. A Pászt Patrícia által fordított kortárs lengyel darab magyarországi bemutatóját a folklór ihlette, karikírozott színészi mozgás és Bartha József népi gyökerű színpadképe, jelmezvilága tette szemléletessé. A díszlettervező vásári játékok kezdetleges körfüggönyével variálta a helyszíneket, odaillő zsákvászon viseletbe, illetve balladás fekete paraszti ruhába öltöztette a szereplőket. A visszajára fordított passiójáték – mintegy „színház a színházban” – az amúgy bárgyú zsellérség játékában az eltorzított hiedelem áldozataira utal, akik hiába vágyakoznak el evilági nyomortanyáikról, az Ilja próféta kínálta út hamis. „Eseményeik” manipuláltak, vágyaik zsákutcába vezetnek.

Az ellenkező póluson, a túlfinomultság ezoterikus régiókat súroló szférájában fogant Eötvös Péter *Három nővér* című, egész estés operája. A Lyoni Opera 1998-as ősbemutatójának társulata hozta el Bécsbe, a Wiener Festwochen eseményeinek sorába a zeneszerző Csehov darabjának ihletésére írt daljátékát. A Theater an der Wien nagy múltú színpadán (ahol egyebek közt Mozart *Várzsfuvolájának* és Beethoven *Fideliójának* az ősbemutatója zajlott), japán koreográfus-rendező színrevitelében volt szerencsém megnézni az előadást.

A végletes stilizáció, akárcsak a zene, az időtlenséget sugallja. Majd az állóvíz fölkavarodását, amikor váratlanul követ hajítanak bele. Eötvöst a szereplők fakó sorsába hirtelen beálló dráma érdekelte. Csehov darabjának cselekményét széttöredezte, újrakeresztette, hogy a válaszút elé kerülő nők sorsdöntésére összpontosíthasson. A három szekvenciára osztott mű (Irina, Mása, Andrej alcímen) a lelki folyamatok drámai fordulatait kíséri nyomon, s a szenvedés gyönyörű zenei metamorfózisát kínálja. A sorsnak kiszolgáltató lények lelkének kataklizmáját sugallja. Az operában szokatlanul, nem meghatározott, külső cselekményre épülnek a szólamok, hanem a belső dráma viharzását követik.

A kétségbeesés, a reménytelenség gyakorta glissandók sikolyában szólal meg, a kilátástalanságot, az időtlenséget a minimálzene repetitív frázisai, a téma gyakori ismétlődései sugallják. Eötvös korántsem zárkózik el a melódiától, a kiúttalanságtól szenvedő Prozorov testvérek melankóliáját nemegyszer fájdalmas dallamok hordozzák.

Tökéletes összhangban a cizellált zenével, a távol-keleti színjátászás fokozottan kifejező, sűrített gesztusrendszerének alkalmazásával keltette életre az operát a Párizsban élő, japán koreográfus, Ushio Amagatsu. A tartózkodó, minimális, ám annál artisztikusabb taglejtésekkel való stilizációra azért volt szükség, mert az egyetemes érvényű lelki drámákat nem helyhez kötötten, hanem minden korokra kivetítve kívánták megjeleníteni. Eötvös és Ushio megszabadította az operát az „itt és most” ballasztjától, hogy a lecsupaszított belső történésekre koncentrálhasson. És – láss csodát – épp ezáltal lett hangsúlyozottan csehovi, s egyúttal napjainkra is érvényes az előadás. A további elvonatkoztatás végett pedig a három nővér szerepét kontratenorokra bízta. Az archetípusokra maszkírozott

férfiak (Alain Aubin, Lawrence Zazzo és Oleg Rjabitsz) nőies megjelenést kölcsönző jelmezekben játszottak ugyan, de a rendező szándékánál fogva inkább nemtelennek tetszettek, hisz bárkivel, bármilyen korban megtörténhet a dráma, sorsuk, szenvedésük bárkire érvényes.

A tisztok jelenléte a vidéki kúrián festői térkompozícióban öltött testet, szólamfeleselésük, együttes megszólalásuk pedig szebbnél szebb hangzatokat keltett életre, eleven kontrasztként a főszeplők melankóliájával. Akiknek a magány örök sorsuk lesz.

METZ KATALIN

Am *M: Gáspár G. Bors*
MIRE AD VÁLASZT A VÁLASZTÁS? *X 324*

M: **Kánikulai tűnődések**

Az, hogy a 2002-es parlamenti választásokon történtek sok kérdést vetnek fel (töredék szavazatok, visszalépések, kampánycsend, hamisíthatatlan szavazócédulák, többszöri szavazás teljes biztonsággal történő kizárása, nemcsak a szavazás aktusának, hanem folyamatosságának titkossága, a szavazatszámolás pontosságának garanciái stb.), nem meglepő. Szinte példátlan a közvélemény-kutatók előrejelzése és az eredmény közti eltérés mértéke, s a meghökkentő végeredmény kiegyensúlyozottsága. Kínál ez bőven gyakorlati tanulságokat, bár valószínű, hogy a választások kiemelését alapvetően ma sem technikai, hanem politikai szempontok határozzák meg. Ha azonban a kétpólusú rendszerben a versengés szinte tökéletesen kiegyenlített, akkor jelentéktelennek látszó momentumok döntő szerepet kaphatnak. Vagyis szükség van a választási mechanizmus újraszabályozására. A választási törvénynek lépést kell tartania például az információs eszközök elterjedésével, hiszen ezek megjelenése, elterjedése a végeredményt érdemben befolyásoló, a törvényt és a versenyegyenlőséget is magába foglaló demokratikusság és titkosság szellemével ellentétes szavazatszám-növelési technikák megjelenését tette lehetővé. Fontos volna a demográfiai és a belső migrációs változások figyelembevételével a választóközrtek módosítása is, hiszen éppen a mostani eredményeket eldöntő, korábbi lakosságá-

nak több mint 10 százalékát elvesztő Budapest vált feltűnően túlreprezentálttá. A fölmerült gondok között azonban nagyobb elvi jelentősége van a töredék szavazatok számítási rendjének, hiszen valóban az a helyzet, hogy a két forduló közötti változások miatt vannak „erősebb” és „gyöngébb” szavazatok. Ennek az alkotmányjogi kételyeket ébresztő egyenlőtlenségnek a kiküszöbölése azonban aligha képzelhető el a kétfordulós, listás és egyéni képviseleti modellt megvalósító rendszer mélyreható átalakítása nélkül.

Ami a választás gyakorlati kivitelezését illeti, egy biztos: az ilyen alapvetően fontos ügyek szervezésében, kivitelezésében ugyanúgy *nem érvényesülhet a bizalmi elv*, ahogyan például a papírpénz nyomtatásakor. A politika *minden résztvevőjének elemi érdeke*, hogy semmiféle gyanú ne támadhasson senkiben a választások tisztaságát illetően.

A gyanú azonban természete szerint nem osztható el. Ha a hit a nem tudott dolgok bizonyossága, a gyanú, a kétely ennek ellentéte: a tudottakban való bizonytalanság. Az élet hozta úgy, hogy a 2002-es választások fölött maradandóan ott fog lebegni valami homály, amit nemcsak a vesztesek hitetlenkedése táplál, hanem az is, ahogyan a győztesek viszonyulnak hozzá.

Ez azonban mit sem változtat az eredményeken. Magyarországnak van kormánya, a kormánynak van ellenzéke, a győzteseknek és veszteseknek preferenciái, és az ország végeredményben nem haladhat más irányban, mint amilyenre tizenkét éve lépett. Ezen az sem változtat, hogy éppen melyik oldal van hatalmon. Az ország legfőbb politikai prioritásait a Nyugathoz való kapcsolódás határozza meg, s ez kijelöli a belpolitikai mozgáster legfőbb koordinátáit. Ha valamelyik politikai erő ezekkel nem ért egyet, nem számíthat sikerre. (Ezért nincs esélye a Munkáspártnak és a MIÉP-nek arra, hogy bekerüljön abba a körbe, ahol a magyar politika ténylegesen formálódik.)

Az azonban nem mindegy, sőt, a fő irány kérdésével majdhogynem egyenrangú probléma, hogy milyen úton haladunk a jövőben, milyen értékek és érdekek jegyében irányítják a kormányok az ország ügyeit. A jogállamiság, parlamentarizmus, az európai integráció kérdéseire és a globalizációs kihívásokra adandó válaszok jelentős mértékben különbözhetnek. Az eltérő válaszok más és más csoportokat hozhatnak kedvező helyzetbe. Némelyek kiszorulhatnak a változások centrumából (így tartósan hátrányos helyzetbe ke-

rülve a leszakadás szélére juthatnak). Az oktatásban kifejeződő, a jövőndő nemzedékek gondolkodását meghatározó értékrendek alapvetően különbözhetnek. Új kulturális törekvések, értékek kerülhetnek a véleményipar érdeklődésének fókuszába, esetenként monopolhelyzetbe (miközben identitást meghatározó hagyományok süllyedhetnek el).

A választások tétje tehát nem egyszerűen az, hogy melyik politikai tömb vezeti az ország életét meghatározó legfelsőbb adminisztrációt, hanem ennél sokkal nagyobb: a jövő formálásának feladata és lehetősége, fő irányai függenek a kormányhatalom megragadásától. Ez a tét, és nem közvetlenül a politikai elit viaskodása, a kampányok hangneme határozta meg azt a feszültséget, ami Magyarországon az elmúlt hónapokban kialakult.

(Hogy mennyire valóságos folyamatok fejeződtek ki a politikai közvélemény kettészakadásában, az az új kormány megalakulását követő három hét – és lényegében e cikk megszületése – alatt kiderült. Hogy a pártállam, közismerten Moszkvából kézivezértelt titkosszolgálatának emberéből a rendszer összeomlása után miniszterelnök lehetett, az egyértelműen bizonyítja a változások felszínességét, a hatalom egykori birtokosainak hihetetlen politikai túlélőképességét, ámulatot ébresztő plaszticitását. A D 209-es fedőnevű főhadnagy botránja valóban példátlan, a magyar politikai kultúra és erkölcs banánköztársaságok szintjére süllyedésének kockázatát veti fel. Ezen nem változtat, hogy a diplomáciában nem szokás ilyen kérdésekről nyíltan beszélni, s így aligha hangozhat el Medgyessy-ügyben érdemi külföldi politikai nyilatkozat. De azt tudjuk, hogy a hasonlóan titkosszolgálati múlttal vádolt Meciar nem volt szalonképes az EU-ban, s ebben nemcsak folyamatosan gyakorolt politikájának volt szerepe.

A Nyugat – minden diplomáciai tapintat dacára – bizonyosan nem veszi be a Medgyessy Péter nemzeti érdekvédelmezéséről szóló hőskölteményeket. Azt mindenütt tudják, hogy a Varsói Szerződés tagállamainak kémelhárítását nem helyi szintről irányították. Ez pedig azt jelenti, hogy Magyarország bizalmi tőkéje csappan meg oly mértékben, ami kikerülhetetlenné teszi a miniszterelnök lecserélését. Azt aligha vállalhatja a koalíció, hogy Medgyessy D 209-es szerepe akadálya legyen a magyar uniós csatlakozásnak.)

A huszadik század végén egyre világosabban kirajzolódott az a választási kényszer, amely a technicista és a metafizikus értékrend közötti döntést egyetemes és mindennapi, az emberiség jövőjét meghatározó és elemi kérdésekben kifejeződő feladatá tette. Ez fejeződik ki pl. a plaza-világ kifejlődésében és az ellene való tiltakozásban, a lakóparképítések környezetpusztításában és a történelmi városközpontok lakhatatlanná válásában, az egységesülő és személytelenné váló világkultúrának a helyi kultúrák rovására való terjeszkedésében, a számítógépes modellezés, logisztika alkalmazásával hihetetlenül olcsóvá vált termelés bámulatos színvonalú termékeinek dömpingjében és a valóban műves, az ember lényegéhez is szóló tárgyak fölértékelődésében, a személyiséget is kifejező, az emberi érintés nyomát is viselő produktumok alkotásá stilizálásában.

Az említett példákban is kifejeződő fejlődés rendkívüli társadalmi, politikai feszültségeket halmazott fel. Ez a feszültség destabilizálja az amúgy diadalmasnak mutatkozó világunkat, s szélsőségesen durva formában ez fejeződött ki a WTC-merényletben. New York és szeptember 11. azonban mindig és mindenütt jelen van, számos cikkben fogalmazódott meg szerte a világon, hogy az ott és akkor lejajlott tragédia korunk krízisét fejezte ki. Ezért nem oldható meg a kérdés akkor, ha azt kizárólagosan az Egyesült Államok és szövetségesei biztonságpolitikai problémájának tekintjük, de akkor sem, ha a terrorizmust csak extrém, deviáns, irracionális törekvésnek tartjuk. Nem eseti, személyekhez és csoportokhoz kötődő probléma ez, hanem egyetemes krízis, amelynek megoldásában mindenekelőtt az élenjáró társadalmaknak, vezető hatalmaknak van döntő szerepük. És ezúttal ez nem pusztán gazdasági vagy katonai-hatalmi kérdés, hanem kulturális és erkölcsi is. Olyan szempontokra kell tehát ismét fokozottan figyelni, amelyekről az elmúlt másfél évszázadban mind ritkábban, és mindinkább csak a materiális javakkal és az azok létrehozásával összefüggő folyamatokkal összefüggésben, de azok árnyékában volt szokás foglalkozni. Ma azonban úgy látszik, hogy a gazdaság növekedése elérte saját határait, s ez már nemcsak néhány elszigetelt értelmiségi gondja, hanem kikövetelt egy alapvetően új gondolkodásmód általánosabb megjelenését.

A ma mind határozottabban kirajzolódó krízis megoldása felé első lépés az lehet, ha a nyilvánosság természetes elemévé válik,

FUTÁSFALVI MÁRTON PIROSKA: BÉRESHÁZAK, 1935 KÖRÜL

hogy mindaz a technikai, kényelmi stb. vívmány, amely nélkül mai életünket elképzelhetetlennek tartjuk, s amelyekre az emberiség jövőjét építeni kívánjuk, önmagát vonja kétségbe: egy olyan gondolati és gazdasági paradigmát fejez ki, amelynek lehetőségei végesek, amely néhány évtizednél nagyobb jövőre nem számíthat.

A választások valódi tétjét jelentő értékrend-verseny jelent meg az elmúlt évtizedben Magyarországon, az egymást váltó, következetesen más oldalt képviselő kormányok hatalomra kerülése, majd kisebbségbe szorulása nemcsak a politikai viszonyok kiegyenlítetttségét, vagy a választók állhatatlanságát jelzi, hanem a súlyos belső bizonytalanságot is. Az érték szempontokat figyel-

men kívül hagyó késő Kádár-kori praktikizmus hagyatéka és a világméretű értékválság összegződik ebben a morális-mentális vákuumban, és hiába stabil a politikai és gazdasági rendszer. Ha maguk a választók nem bíznak önmagukban, ha a meggyőződéseikben bizonytalanok, akkor egyetlen kormány sem mehet biztosra, a rendszer egésze instabil marad.

A választásokon megmutatkozott két oldal szociokulturális világa, oppozíciójának tartalmi látszólag messze esnek a világméretű értékválságtól. Hogyan is lehetnének azonosak egy katasztrofális válságba jutott, gazdasági és szociális krízisével küszködő társadalom gondjai a világhatalmakéval? És mégis: szorosan kapcsolódnak bajaink azokhoz a problémákhoz, amelyek tudatosodásához a 2001. szeptember 11-i merényletek jelentős mértékben hozzájárultak. Talán még az a feltételezés is megkockáztatható, hogy éppen az átmenetiség és bizonyos mértékig a kialakulatlanság okán megélhetőbben jelennek meg azok a konfliktusok, amelyek ma a világ bizonytalanságát meghatározzák. Azt látjuk ugyanis, hogy az a szakadás, amelyik a polarizálódott világot ma tagolja, eltereli a figyelmet a tényleges folyamatokról, és eltorzítja az igazi konfliktusokat. A terrorizmus problémájában az a feszültség jelenik meg tragikusan deformálva, amit hagyományosan az Észak és a Dél, a gazdagok és a szegények ellentétének szokás nevezni. És amelyben a világ sorsáról dönteni képes államok, államcsoportok hipokrízisének kiugró szerepe van.

(A probléma jelentőségét mutatja, hogy egy ilyen megfogalmazás után azonnal le kell szögeznünk: *ez nem a terrorizmuskérdésben elfoglalt álláspont engedékenységét jelenti.* Nem jelentheti azért sem, mert – a terrorizmusban megjelenő irracionálizmus ellenére tudnunk kell, hogy a mögötte lévő, racionálisan kezelendő okok ilyen kifejeződése azt mutatja, hogy ugyan alapvetően más formában, de az alul lévők ugyanúgy megsínylik hipokrízisüket, mint a világ urai... A terrorizmus nem csupán, esetleg nem is elsősorban önmaga miatt tragikus. Megjelenik benne a világ instabillá válása, tragédiával fenyegető feszültsége.)

*

A magyar politikai élet polarizációjában láthatóan nem csak a hagyományos jobb- és baloldal határozta meg magát a korábbi képle-

teknél egyértelműbben, és nem is pusztán egy rejtett globalista és egy ugyancsak rejtett antiglobalista elképzelés feszült egymásnak. (Az utóbbi ellentét a kisebb országokban, mely kategóriába az Egyesült Államokat és Kínát leszámítva az összes többi tartozik, már csak azért is rejtekeznek a koncepciók, mert maga a folyamat a természeti erők kérlelhetetlenségével hat. Ezért aztán elhatározásokkal, propagandával ugyanúgy nem lehet föllépni ellene, mint mondjuk a globális fölmelegedés ellen.) Magyarországon a pólusok önmeghatározásában igen erős szerepet kapott a történelemhez, mint a nemzeti lét manifesztációjához való viszony. (Ez szinte természetesen vonta maga után a címkézés és elítélés jelszavait. A tradicionális értékeket őrző konzervativizmus így minősült bal-liberális nézőpontból „múltbanéző, jövőt elutasító, nagyhatalmi ábrándokat melengető nacionalizmus”-nak, a balliberálisok gazdasági és kulturális globalizmusa nemzetellenes posztinternacionalizmusnak. (Más kérdés, hogy mennyi az ilyen megállapításokban az igazság: de nem az igazságról van itt szó, hanem arról, hogy az e jelszavakban testet öltő negatív kampánynak mekkora mozgósító ereje van.)

De nemcsak a történelemhez való viszony lényeges itt (a történelem pedig eleve nem csak önmagát jelenti: erkölcsi, kulturális, szocializációs, jogi stb. értékek érvényesülését is!). Ha történelemről és a múltról esik szó, az a politikában feltétlenül a jelenről való beszéd. A kettő alanyát, állítmányát, tárgyát egyaránt jelentő emberről folyik a vita ilyenkor. Pontosabban a nagy politikai tömbök gondolkodását és kommunikációját meghatározó emberképről.

Élesen különbözik az individualista liberális, a személyiség jogát a közjó összefüggéseit erőteljesen figyelembe vevő konzervatív, illetve szociáldemokrata válasz. És, függetlenül a mai politikai törésvonalaktól, alapelveit tekintve az utóbbi kettő közelebb áll egymáshoz, mint az elsőként említetthez. Ami éppen olyan veszélyt jelenthet mindkét póluson. Elszívhatja a jobboldal bázisát, megoszthatja a ma győztes balliberális egységet.

Nem egyedülálló eset, hogy a politikai tagolódás eltávolodik a politikai csoportok kialakulását meghatározó értékrendtől, hiszen a társadalmi érdekek mentén szerveződő politikai tagoltság kialakulásában nem ideológiai szempontok dominálnak. Hosszabb távon azonban nehezen tartható fenn az érdekek és értékek rendjé-

nek jelentős eltérése. Látható volt ez az elmúlt években-évtizedekben Nyugat-Európában is. A brit konzervatívok sok esetben neoliberais elemek (az állami szerepvállalás leépítése) jegyében folytatott gazdaságpolitikája akaratlanul is előkészítette a munkáspárti hatalomátvételt, a francia szocialisták politikájából ugyancsak a liberális elemek ábrándították ki a közvéleményt, mert alkalmatlannak bizonyultak (a részben már említett) fontos társadalmi kérdések (a bevándorlás problémája, a kulturális identitás megőrzése, globalizációs kihívások kezelése stb.) megválaszolására.

Magyarországon a választások a Nyugat-Európában láthatóval ellentétes fordulatot hoztak. Igaz ugyan, hogy a baloldal liberális alakulata (elképesztő médiauralma ellenére) vereséget szenvedett, igaz, hogy ismét bizonyította, hogy önálló csoportként valójában nem létezik, mégis, a múltjával lassanként immár másfél évtizede elszámolni képtelen szocialista párt hátán vezető szerepet tölt be az új kormányban. (Ha közelebbről megvizsgáljuk annak összetételét, kiderül: ténylegesen szocialistának a tizenöt miniszterből hét, s a miniszterelnök maga is közelebb áll a baloldal liberális szárnyához, mint centrumához.)

Minderről azonban a magyar társadalom keveset tud, s különösen azok tájékozatlanok, akik ezt a konglomerátumot szavazataikkal kormányra juttatták. (Közbevetőleg érdemes eltűnődni azon, hogy mennyire lehet erős a demokrácia olyan országban, ahol a felnőtt lakosságnak hozzávetőleg a fele olyan olvasási nehézségekkel küzd, hogy például egy bejelentőlap kitöltése szinte megoldhatatlan nehézséget jelent számára.) Mi az oka annak, hogy a politikai életben a liberális eszmerendszer pártjai az utóbbi évtizedekben nehéz helyzetbe kerültek?

Paradox módon a liberalizmus alighanem rendkívüli sikeressége. Vagyis az, hogy minden fontos eleme megvalósult, s ezt egyetlen más eszmerendszer sem mondhatja el magáról. De ezzel okafogyottá is vált. A nagyon határozott eredeti célkitűzések ugyanis nem tartalmakra, hanem tartalmi jelentőségű feltételekre irányultak. Megvalósulásuk kijelölte a modern politika és társadalom működésének kereteit. De ezek nem tágíthatók bármeddig és bármilyen irányba, a szabadságjogok kiterjesztése irracionálissá válik, és nem a kiteljesedés, hanem a bomlás irányába mutat. Ezt a határt elértük: az a törekvés, amely az egyéni jogoknak a szélsőségek és devianciák irányába tágításával hirdeti a libe-

ralizmus elvszerű következetességét, valójában a liberalizmus végét, kiüresedését bizonyítja. Miután az emberi és polgári jogok egészében véve majd mindenütt természetessé váltak, a drogfogyasztás, az azonos neműek házasságkötése és gyermekvállalásuk bátorítása, az eutanázia stb. kérdése került a politikai liberalizmus legfőbb individuális célkitűzései közé. A kollektivitással pedig csak annak jogainak, hagyományosan kialakult értékeinek (nemzeti kultúra, identitás, szolidaritás, hagyományörzés stb.) korlátozására irányuló törekvések formájában találkozunk. Ezekre a szűk értelmiségi, elitista, sőt extrémista elképzelésekre már nem lehet hivatkozni, nem lehet erős politikai mozgalmakat építeni. A liberalizmus láthatóan csak azzal tudja bizonyítani létjogosultságát, hogy szüntelenül veszélyeket keres, és mert keres, talál. Fő iránya ellenségképek kimunkálása és társadalmi fenyegetésként való megjelenítése.

*

Az új kormány működése, intézkedései már uniós összefüggésben értékelendők. Ennek megfelelően a legfőbb ügyész elleni támadások, az MNB függetlenségének kikezdése összeegyeztethetetlenek az uniós gyakorlattal. Hogy a kormány kinevezési körébe eső (köz)tisztviselők, vállalati, intézményi vezetők tömeges leváltása, amely értelemszerűen maga után vonta a volt kormányerők tiltakozását, az természetes, de korántsem biztos, hogy indokolt. A gond talán nem is mindig az elbocsátásokban van, hanem abban, hogy a társadalom túlpolitizált, a versenyszféra még mindig (bár jelentősen csökkent mértékben) a baloldalt preferálja. És vannak olyan foglalkozások, amelyekben a baloldal szinte monopolhelyzetben van. Ez a gond elsősorban a humánértelmiséget sújtja. (Ideértve azokat, akik a médiában, a kulturális sajtóban, könyvkiadásban dolgoznak. Sokan helyezkedtek el közülük a közszférában, államigazgatási szervek háttérintézményeiben – s utóbb szükségszerűen politikai kinevezettnek minősülnek. A gyakorlat azt mutatja, hogy kormányváltáskor az előző kormány szakértői politikai kinevezetteknek minősülnek, hogy négy évvel később majd a helyükre lépők számítsanak annak.)

Mindeddig azonban nem készült pontos összesítés a kormányváltásokat követő személycserékről, mert a várható negatív vissz-

hang miatt a folyamatot a győztesek igyekeznek időben szét-húzni. Idáig úgy véltük, hogy az Orbán-kormány ezen a téren is kivételesen nyílt és határozott volt, s nem sokat tétovázott személyi politikájának kivitelezésekor.

Úgy látszik, a Medgyessy-kormány, ha máshol nem is, de ezen a téren beváltja azt az ígétét, mely szerint folytatja, amit folytatónak tart elődje politikájából. (Ámbár 1998-at illetően aligha lehet fideszes nagytakarításról beszélni, ha az egyik valahai vezető tisztségviselő egykori hivatalába visszatérve azt állapította meg, hogy a beosztottak nyolcvan százalékát négy évvel korábbról ismerősként köszönheti...)

A rohamos helycserék tehát számos kirohanást és háborgást kelthetnek. Feltűnő, ahogyan viharos gyorsasággal változott meg a védelmi ágazatok vezetése. A BM, a HM, a titkosszolgálatok vezetésébe azonnal bizalmi emberek kerültek, s a kormány pénzügyi hátterét is azonnal szervezni kezdte: átalakult az állami vagyongyógykezelés, az APEH, az MFB vezetése. És persze minden más olyan kifizetőhely és ellenőrzési pozíció megszerzésében is rendkívüli határozottságot láthattunk, amelyek átvételében négy éve a Fidesz vezette kormány is fölöttébb dinamikus volt.

Más azonban valamit megszerezni, és más visszavenni. A korábbiakban azt emlegettük, hogy négyévenként új erők kerültek a politikai hatalom csúcsára. Az MSZP-SZDSZ-csapat az első, amelyik a pártállam visszavonulása óta *visszatért*. Ami új problémákat, kommunikációs kihívásokat jelenthet számára, hiszen 1998-ban azért kellett mennie, mert a társadalom nem ítélte alkalmasnak az ország vezetésére. Ebben hatalomgyakorlási technikái, korrupciós potenciálja, a közjóról vallott elképzelései, a szakmai kompetenciája iránti kétségek, a demokrácia ügyében való elkötelezettségének kétségbevonhatósága stb. egyaránt szerepet játszottak. 2002-ben az MSZP-nek már nemcsak az MSZMP-től való elszakadásról kellene bizonyosságot tennie, hanem a Horn-kormány idején mutatott szimptomáktól is. Ez nem lesz könnyű, s láthattuk, személyi oldalon nem is sikerült. 1994-ben olyan miniszterelnök került hatalomra, aki az 1956-os forradalmat követően a hazafiak elleni erők ellen, a megszállók oldalán szerepelt. Mint mondta, rendvédelmi feladatokat látott el. Nem tudunk azonban arról, hogy kiket védett meg az államrezonná vált erőszaktól. (Dossziéja egyébként eltűnt a nyilvántartásból...)

Egy ciklust kihagyva a balliberális oldal ismét hasonló személyiséggel lepte meg az országot, egy olyan titkosszolgálati tiszttel, akinek honmentő szerepéről szóló meséit szakértők kacagva hallgatták. A mindenütt jelenlévő KGB ügynökeit kijátszó magyar James Bond szerepe ordítóan távol áll a zavart tekintetű, hebegő-habogó figurától, s Benkei András egykori belügyminiszter biztonnal legalábbis az állásával fizetett volna azért, hogyha embere sikeresen hárítja el a szovjet hírszerzőket.

*

A Medgyessy-kormány viharos tempóban kezdett: életbevágóan fontosnak tartva, hogy az országgyűlési választásokon elért csekély legitimitációt az önkormányzati választásoktól remélt sikerekkel pótolja. A 13+1, a 100 napos program a Fidesztől átvett formai elemekből épült, de nem áll mögötte koherens, négy éven át folytatható célrendszer. Ez a viharos tempó az önlejárásban is példátlan. Olyan ez, mint amikor az ifjú házások már a mézeshetek idején félrelépnek. Nem volt még kormányfő az új demokráciában, aki ilyen viharos gyorsasággal járatta volna le magát. Azt azonban talán sohasem fogjuk megtudni, hogy ki és milyen számításból juttatta a Medgyessy-dossziét a Fidesz-közelinek titulált Magyar Nemzethez.

Azonban a jobboldali szlogen, mely szerint *a múlt elkezdődött*, a Medgyessy-botrány nélkül is igazolódott. A személyi döntések (Gyurcsány, Kapolyi, Dunai, Csehák, ifj. Gál, Apró Piroska stb. pozíciókba juttatása) bizonyítják, hogy *valóban* a pártállami gazdasági és politikai irányítás személyi állománya tér vissza, a Medgyessy-kormány nem a modern szociáldemokrácia felé tereli a baloldalt, hanem megújítja az egykori pártállami elit (illetve az akkori klánok) hatalmát. Akinek emlékezete túlnyúlik tizenkét éven, megdöbbenve látja, ahogyan a diktatúra sűrű és bíborral ékesített eminenciásai bizonygatták demokratikus elkötelezettségüket. És éppen így hiteltelennek tartja az *új osztály* milliárdosainak (ezek jobbára ugyanazok, vagy azonos kasztba tartoznak az előző csoport elitjével) szociális elkötelezettségről szóló szavazatait.

A Medgyessy-kormány mögötti erők megosztottsága korábban a program eklektikájából volt világosan látható. A megválasztása előtt minden oldalon kompromisszumkész ígérgető jelölt

a teljesítés terén való kikerülhetetlen lemaradás okán előbb vagy utóbb (ha lesz *utóbb...*) valamennyi támogatójának csalódását fogja szimbolikusan hordozni.

GÁSPÁR G. JÁNOS

Cm (1-11) 323

Cm ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK
KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN I.

354

Ami megszakadt folytatódik?

K: Gyulai György

Addig hívd Karácsonyt

Tamás

Villon

Lengyelországnak 10 év, Magyarországnak 10 hónap, a Német Demokratikus Köztársaságnak 10 nap kellett a kommunista rezsim összeomlásához, állapította meg Timothy Garton Ash még 1990-ben. Miért vesz ugyanaz a munka igénybe eltérő időt az egyes posztkommunista országokban és valóban egyforma-e a végeredmény? Mi a közös, mi az eltérő és mikor fejeződik be ezen Európai Unió és Oroszország között fekvő köztes európai országok átalakulása?

Feltételezésem, hogy a Vörös Hadseregek fegyveréhez mérten gyengébb láncszemek táborában, a jaltai telet hirtelen felolvasztó reykjavíki tavasz után számos makrofolyamat onnan folytatódott, ahol annak idején befagyott. Ekként a voksolásokon általános lehet az, ami Magyarországon: az első, és az azt megelőző utolsó szabad választás szavazatainak balos és jobbos megoszlása meglehetősen hasonló volt 1990-ben. A bal- és jobboldali szavazatokat összegezve ellenőriztem, valóban szituatív-e a választói magatartás? Avagy csak az ismeretlenből feltűnt pártokat cserélgetik az állékonyabb szavazótáborok, és igenis fellelhető a pártidentitás, de egy párt helyett egy pártcsoporthoz kötve, mint a legutóbbi lengyel választásokon. Van is valószínűsége, hogy a fél évszázadig uniformizált országoknál hasonló eredmények szülessenek.

Úgy tűnik, hogy az első szabad választások, majd az azt követő előrehozott és rendes akaratnyilvánítások övezetekre tagolták a térséget. Övezetekre abban az értelemben, hogy az egyes országokban melyik politikai tábor tudott nyerni, majd meddig volt képes

megőrizni győzelmét. Ennek lehetséges rendezőelve az adott ország társadalmának polgárosultsága, illetve fél-periférikus helyzete, a valahol nyugaton lévő centrumtól vett távolsága. A rendszer-váltó, vagy alapító választások után mintegy két évvel jellemzően rendkívüli választásokra került sor. Ezeken, ha addig nem is, elbukott az állampárt, vagy utódpartja. Ahol ez már megtörtént, a korábban egységes rendszerellenzék megosztva, a közös ügy mögül saját arcokkal kilépve szerepelt, és a legpolgárosultabb országokban képes volt hatalmon is maradni. A stabil, illetve az utódpartot megosztott ellenzékkel megverő Magyarország kétszeresen atipikus, de felvázolt képzeletbeli, politikai térképemen nem üt el környezétől.

A két gondolatot összeköti a címben szerepeltetett megszakított polgárosodás fogalma. Ez a kifejezés Juhász Páltól származik, aki a piacra termelő magános agrárvállalkozók szociológiai kutatásánál e szóval nevezte a magán-árutermelőket, a kollektivizálással eltüntetett parasztpolgárok örökösének. E szereplők között szignifikáns leszármazási összefüggést, „átörökített vállalkozói hajlamot” talált. Fontos párhuzam ez a választói magatartás vonatkozásában, ha iránymutatónak a választási eredmények értelmezésénél Rokkan törésvonalas elméletét, illetve a szocializáció Michigan-modelljét tartom.

Természetesen tucatnyi ország parlamenti választási eredményeit összehasonlítva nem vállalkozhatom arra, hogy a kevéssé feldolgozott, könyvtárnyi irodalmat összefoglaljam. Holisztikus megközelítéssel, az elkerülhetetlennél nem szubjektívebb esszenciát igyekszem készíteni a térség társadalmairól, választási magatartásuk tükrében. Ahogy a távoli, gazdag utazó látná a számára egzotikus és bizarr valóságot. A pszichológiában ismert a személy-percepció, első találkozásos helyzetben jelensége: amikor találkozunk egy személlyel, a kép, a helyzet amint észre vesszük, alig megmásítható benyomásunkká válik, mielőtt megszólalhatna. Hosszú évek barátsága is többnyire csak árnyalja e személyről alkotott képünket – másfelől ha rossz volt a kép, szóba sem ereszkedünk az illetővel. Megrázó, hogy bármennyire is nem szép, vagy fennkölt ez, ritkán tévedünk. – Nem így jár-nánk el, ha nem így volna. Megengedhető így viszonyulni a pártok elsődleges karakteréhez, egy olyan összegző, pragmatikus tudomány területén, mint a politológia.

Ezzel az egészlegességgel szeretném elkerülni azt, amiért a szakma, úgy tűnik, nem tudott konszenzusra jutni a demokrati-
zálódás harmadik hulláma országainak elemzésekor.

Elfogadott, hogy a térség társadalmi fragmentáltak, ugyanak-
kor különféle mértékben polgárosultak, voltaképpen egy generá-
cióval ezelőtt jellemzően parasztiak voltak. Így szociológiailag,
hol mennyire, archaizálóak. A politikai mező bal-jobb polarizá-
ciója e térségben nem elavult rendszer. Érvényesül a jobbos jelleg
tendenciózus fölénye, ha ez nem is válik az eredményekben vilá-
gossá mindenkor. Táblázataimban összefoglaltam az első kama-
rára leadott összes szavazat százalékos megoszlását, valamint
a mandátumszámot és -arányt. Különös figyelmet érdemel a leg-
utóbbi lengyel és bolgár eredmény. A balos, vagy jobbos jelleg elbí-
rálásánál, különösen a centрупártok besorolásánál igyekeztem
az alternatívák között dönteni. Néhány értelemszerű esetben (et-
nikai pártok, egyéb kategória), valamint a töredék pártoknál ha-
nyagoltam el az eredményt. A balra, vagy jobbra döntéseimnél
szükségszerűen relativista álláspontra helyezkedem. Figyelembe
veszem az önmeghatározást (hová sorolja önmagát az adott párt)
és a külső megítélést (a szakirodalom és sajtó besorolása). Szem-
pont még a koalíciókötési hajlandóság, polarizált politikai tér-
ben ez döntő az adott párt karakterére nézve. Noha a politikai
mező sokszínűségét erőszakoltan szűrkíti az egydimenziósra re-
dukálás, a pártok versengésében és koalícióalkotásában irány-
mutatónak mutatkoznak az e térségben viszonylagosan állandó
törésvonalak. Ezek határán a pártoknak, ha más nem, a stig-
matizálásra hajlamos szereplők révén kevés mozgásterük van. In-
kább a visszahatáshoz: a „Mit mondanak, gondolnak rólunk?”
képhez alkalmazkodhatnak.

Az egzakt természettudományok területén a kémiai indikáto-
rok sem tökéletesen megbízhatóak, hát még a választói magatar-
tás irányultságának azonosítása, mégis biztonsággal eldönthető
velük, mi a sav és mi a bázis.

Sem a redukciós, sem a besorolási eljárásom nem példa nél-
küli: a rózsák '74-es forradalma óta Portugália meghatározó jobb-
oldali, konzervatív pártjának neve szociáldemokrata. Történelmi
fordulópontokkor, például a háború utáni magyar FKGP hirtelen
került a paletta jobb szélére, de a Zsirinovszkij-féle Liberális De-
mokrata Pártot sem szokás balra csoportosítani.

A teljes spektrum balra/jobbra rendezése sem szokatlan: a Weimari Köztársaságban az NSDAP hatalomra kerülésének elemzésekor közhelyes. A politológus szakma örömeire gyakori választások révén, különösen alkalmasan kimutatja, hogy a többségben lévő, de frakciókra oszló polgári szavazatokat begyűjtve úgy vált a náci a német parlament legnagyobb pártjává, hogy a két baloldali párt támogatottsága lényegében nem változott. Ferdinand Hermens 1933 óta hangoztatta e vizsgálata alapján, hogy az arányos rendszer destabilizálja a pártrendszert.

Világos, hogy mindkét oldalnak extrém és mérsékelt pártjait egy kalapba téve igazságtalan vagyok, de nem a pártokat vizsgálom. Arra vagyok kíváncsi, az egyszerű polgár a szavazófülke magányában hogyan voksol. Az egyén nem extrém, nem mérsékelt, csak az adott pillanatban, döntéshelyzetben rokonszenvet nyilvánít. A szocializált szavazópolgárok között sokkal kevesebb különbség van, mint a kínálkozó pártok megjelenített arculatában.

A térség országaiban választási törésvonalak működnek

*'...Hogyan ítélkezhetsz,
amikor nem is ismersz...'
/ In Society, Ginsberg*

A történelmi kísérletből, történelmi próbatételt jelentő rendszerváltozással kikeveredő, köztes európai, posztkommunista országok, legalábbis gazdaságilag, már túllenni látszanak a rendszer megreformálhatatlanságának felismertét jelentő általános sokkon. A térség választásainak értékelésénél azonban a szerzők véleménye még egy-egy országra vonatkoztatva sem egységes. A mégis kibontakozni látszó többségi véleményben, uralkodó felfogásban: a labilis választói viselkedés magyarázatát van, aki megtalálja a társadalmi szerkezet kardinális átalakulásában, ahol a pártokon belül is olyan identitásproblémák léteznek, amelyek szakadást előidéző válsággá válhatnak. E nézet szerint a régió polgárait szituativitás jellemzi.

Van elemző, aki a törésvonalakat felülíró, országokként változó mentalitásra utal: bizonyos országokban szinte minden választáson sok, míg másutt szinte mindig kevés szavazó pártot át

egyik táborból a másikba. Van, aki egyenesen ad hoc pártkötődésről beszél.

Van, aki, osztály összefüggést keresve és nyilvánvalónak véve a váltógazdálkodást, kimutatja a pártpreferenciális meghatározottságot. Vajon racionális osztályszavazat-e egyaránt a magyar MSZP-t támogató állampárti kedvezményezettek csoportjának magatartása (felső-szolgáltató, -vezető, szakértelmiségi jól kereső elitje), az úgy nevezett hagyományos baloldali szavazókéval (bérből-fizetésből élő, beosztott munkás, valamint a rendszerváltás egyéb vesztesei)?

Ezeket a megoldási javaslatokat az a paradox helyzet generálja, hogy a választók nem igazán vannak tekintettel arra, hogy az adott ország, többé-kevésbé, mennyire sikeres a piacgazdasági viszonyok között. A keleti polgárok kegyükkel rendre a valamikori állampárt utódját tüntették ki bizalmukkal a kilencvenes évek közepén. Már ahol valahányadik megmértetésre korábban ellenzékbe taszították e pártokat. Ez alól, noha az úgynevezett varsói (vagy vilniusi) gyors közben tolatásba kapcsolt, majd újra a baloldalnak szállította a hatalmat, Észt- és Lettország kivételt képez. Mindez nyugatról nézve ambivalenssé tette a politikai átalakulás folyamatának megítéltét.

Nehéz is követni, hogy a gyors marginalizálódás, a kétes politikai befolyás minimálisra csökkenése után számos országban gyorsan vissza is kerültek a hatalomba a letűnt rezsimben megismert arcok, immáron többször is. Az intervenciót elszenvedett Csehszlovákia, vagy Magyarország, a szükségállapotit éveket átélte Lengyelország ezen fordulata, egy osztott helyett homogén társadalomban gondolkodó brit számára olyan furcsa, hogy Szlovákiát ebben az összehasonlításban az utolsó antikommunista országnak vélheti. A neves Lewis magyarázata szerint: az elért szabadság már nem érték, nem alakult ki megfelelő involváció az új politikai renchez, a piaci rezsim merevebbnek bizonyult (közmegelegedettség a demokráciával hamar lecsökkent), ugyanakkor pár év alatt szinte nulla munkanélküliség helyett 10-15 százalékkal kellett szembenézni. Ugyanakkor az antikommunista ellenzékéből alakult polgári erők nem azonnal tanultak bele sem a kormányzási, sem az ellenzéki szerepbe, illetve, az állampárti szocializációjú politikusok sem tudtak elszakadni a politikai monopólium korszakában megszokott gyakorlattól.

Azóta aszinkron módon többnyire jobbos vezetésű kormányok alakultak a térségben, míg Európa nyugati felén a hagyományosan belpolitikára orientált, balos pártok kerültek hatalomra. Napjainkban, a tagországokban megfigyelhető jobbos erősödés idején, a csatlakozásra váróknál újra a baloldal nyer teret.

Az országcsoport átalakulását közös szociológiai tendenciák előzték meg háború utáni korszakuk során. A kezdetben, többsége szerezint, mezőgazdasági népességű országok, történelmük szocialista korszakában, korábban, vagy csak a hetvenes években extenzív iparosítás szívja, kollektivizálás hajítja a lakosságot városra, illetve más szektorokba. A hetvenes években az erősebb technikai civilizációjúak ipara intenzívebben nő, növekszik a szakmaiság, képzettség igénye. Növekszik a szellemi foglalkoztatottak száma. A szellemin belül nő a felsőfokú végzettségűek száma, majd aránya. Végül az önálló foglalkozásúak száma a rendszer bevezetésének diszkriminatív, erőszakos csökkenése óta először növekedésnek indult. Ennek mértéke a reformok 'előre haladtával' függött össze Andorka Rudolf szerint. A professzor persze nem olyan tágas régióra értette ezt, mint most extrapoláltam. Ám értelmezve a változtatandókat a lényeg közös. Nyilván rengeteget számít a kulturális és emberi hagyomány. A tagolt társadalom két együtt létező szerkezete előbb jött létre, ahol voltak megfelelő előzmények. Jellemzően térben nyugatabbra, időben hamarább jelentkezhetnek e tendenciák.

A szociológiai változások legfontosabbika azt fogalmazza meg, hogy a népesség egyharmada elhagyta a mezőgazdaságot néhány évtizeddel ezelőtt. Ebből következőleg a jelen társadalom, ezen tömege elsőgenerációs, ekként szokását, kultúráját még nagyban megőrizte, ami minden más mellett, választói magatartásánál jelentős szempont.

Az ancien régieme pártjai a rendszerváltozáskor többnyire kemény vereséget szenvedtek el, de a legrosszabb esetben is bejutottak a szabadon választott parlamentekbe. A reformokban és az átmenetben játszott szerepekért cserében így megkapták a politikai újramegújulás lehetőségét. Ettől árnyaltabb a Baltikum, ahol a megszálló hatalom politikai pártjának szervezett, utódpárttal ez nem mindig sikerült, a nemzeti függetlenség kivívásánál vitathatlan érdemeik ellenére sem.

A kvázi ellenpólus, a nemzeti-keresztény pártok, ahol nem győztek, ott is jelentős teret foglaltak el. Ahol elsőpró győzelmet

aratott a korábbi ellenzék, ott sem került sor szakszerűségi alapú újjászervezésre az alrendszerben. Ahol parlamentáris keretek között megtörtént hatalmváltás, előbb átkerült a politikai döntés a hatalommegosztás szférájába.

Az új pártok, amint megtehették, elutasították a kommunistákkal való együttműködést – szóban, vagy valójában létezett politikai gettó. Ez az elutasítás táplálkozott a kommunisták nemzetidegenségéből, gazdasági és személyi liberális szabadságjogokat sértő voltukból, valamint a lakosság süllyedő életszínvonalával növekvő nyugati fogyasztói életforma iránti vonzalmából.

Ami magát a választási rendszert illeti, az úgynevezett rendszeralapítás előtti választásokon a többségi volt elterjedt. Általános jellemző, hogy a hatalom mindenhol igyekezett ezt fenntartani, míg az ellenzék az arányosítás mellett tört lándzsát. Ez abból a félreértésből származott, hogy alábecsülték a polgárok változások iránti vágyát. Egyaránt arra számítottak, hogy az országos apparátussal, nagyszámú tagsággal és anyagi erőforrásokkal rendelkezők, az ancien régime kegyeltjei, érvényesíteni tudják ezen előnyüket. Másfelől a párt-eliteket a hatalom elvesztéséből származó egyéni és kollektív következményektől való félelem motíválta. Magyarországon is a kerekasztal-tárgyalásoknál heves viták közepette engedett a reformszocialista delegáció az előbb teljes, majd legalább $\frac{3}{4}$ mandátum arányig fenntartandó többségi rendszerből. Ettől remélték a térség állampárti vezetői, még az 1989-es lengyel választási eredmények ismeretében is, hogy ismert és népszerű, valamint nem kompromittálódott jelöltekkel akár abszolút többséget szerezhetnek, ezzel meghosszabbítva hatalmonopóliumuk idejét.

Szerepet játszott ebben a stratégiában, hogy az egyes népszerű vezetők így pártjuk bukásától függetlenül is átmenthették magukat a későbbiekre. Mégis általános, hogy igen kevés kommunista élvonalbeli múlttal rendelkező politikus tudott máig a felszínen maradni.

A magyar példánál maradva, kevés túlzással elmondható, hogy akkor volt az ismert, utódpárti politikusnak esélye a választási győzelemre, ha nem a párt színeiben indult, mint Németh Miklós. 1990-ben az MSZP egyetlen területi győzelmét, ha eredeti elképzelését tárgyalódelegációja keresztülviszi egyetlen mandátumát, az akkor ideiglenes köztársasági elnök, Szűrös Mátyás

aratta le Hajdúböszörményben. Az akkor még mindig nagy népszerűségű Pozsgay Imre egy kis párt jelöltjével, Szájer Józseffel szemben maradt alul.

Noha Kasapovic kimutatta, hogy a választási rendszer nem volt döntő abban, hogy milyen arányban nyer, vagy veszít az utódpárt (lásd: Albánia), a kezdeti majoritárius rendszerekről zömmel nagyon hamar a proporcionárius rendszerre tértek át a vizsgált országokban.

Másik, általános tendencia, hogy a kádərbürokrácia képzett közcégenerációja a gazdasági, üzleti életbe irányította karriercéljait.

A privatizáció, valamint az állampárti vagyon magánosítása természetesen mindenhol ellenállásba ütközött, vitákat váltott ki.

A válságba belebukott rendszer gazdasági hagyatéka szűk mozgásteret engedő hagyatékot örökített az őt követő valamennyi kormányra. A kádérhiánnyal küszködő polgári ellenzékek kormányai szinte esetlegességgel toborzott, gyakorlatlan, tapasztalatlan funkcionáriusai, nemkülönben a túlságosan is számos egyéni politikai egyéniség, együttesen tovább rontották a siker esélyét. Predestinálták a „kamikaze-kormányok” gyors bukásait.

Szinte mindenhol, bár változó okokkal, a második szabad választás előrehozott, rendkívüli volt.

A térség történelmi, újjáalakult pártjai jellemzően nem értek el jelentős eredményeket, nem váltak döntő erőkké. Ennek a nem kommunista szociáldemokrata pártok esetében nem csak közös okai vannak jobboldali sorstársaikkal. Abban osztoznak, hogy felelevenített imázsuk, történelmi hivatkozású üzenetük a számos évtized után már nem jelentett elegendő vonzást. Ám helyzetüket nehezítette, hogy a hatalomgyakorló tapasztalatokkal rendelkező és ellenük gyakran konspiratív eszközöket is bevető utódpártokkal kellett térfelükön megbirkózniuk, a politikai piac akkoriban nem annyira tágas bal felén.

Általános a nemzetek, nemzetiségek, vagy nemzeti közösségek konfliktusa a térségben. A többnemzetű országok és széttagolt nemzetek ellenére, szemben a félelmekkel, államok között nem történt atrocitás, noha a feszültség háborúig, genocídiumig fajlathatónak bizonyult. A posztjugoszláv tagköztársaságok fegyveres harca polgárháborús köntösben jelent meg az utóvédharcokat folytató Kis-Jugoszláviával. A határokon belül ugyan mindenütt érzékeny téma a nemzeti ügy, de messze nem esik egy súlycsó-

portba az ex-jugoszláv példával. Ebben a nyugalomban jelentős szerepe lehet a nyugati elvárásoknak való megfeleléskészségnek: Észtország inkább lemondott a szovjet időkben elcsatolt területeiről Oroszország javára, csak hogy ne legyen határvitája az uniós csatlakozási tárgyalások kezdetén.

A térség országaiban más a nemzet fogalma, mint nyugaton. Nem a történettudományi, kulturális és politikai kategorizálásra gondolok. A térség 19 államából csak 5 létezett jelenlegi határai között tíz évvel ezelőtt. Az új országokban fokozottan, ám a „régiekben” is, a soha meg nem élt nemzeti magabiztosság fölnye hiányzik, ami egy nyugati nemzet polgárának természetes. Ennek megfelelően, tetézve az internacionalizmus jege alól felolvadó, túlfűtött érzelmekkel, az országokban jól érzékelhető a nemzeti populista nyomás. Ez hasonlóan a magyarországi népi-baloldali hagyományok továbbéléséhez, gyakran romantizáló. A Baltikumban idill-képzéssel párosulva értékelődött fel minden, ami megelőzi a szovjetkort: a rabság előtti paraszti életmód és párt egyformán. A magyar 19. században szokásos pátozzsal rokon fellépésű, tisztelteméltó, nemzetébresztő mozgalmaktól ultranacionalista pártig valamely változat fellelhető minden egyes államban.

Általános az érdekképviselőtek legitimációs válsága. A szak szervezettség természetes sajátja a baloldaliság. Ám a baloldalt gyakorlatilag az utódpártok foglalják el. A meg nem haladt beidegződésekkel terhelt nem látszik az átpolitizáltság enyhülése. A keresztény-szociális szolidaritással a katolikus Lengyelország kivétel, itt a klasszikus jobboldali politizálás kényszerül bizarr helyzetbe. A szociális érzékenység tehetetlenségig vitele immár másodszor buktatott hatalmat.

A politikai tőkésből, gazdasági tőkésé válás általános. Ez a hatalomkonverzió, sőt bizonyos fókig a spontán privatizáció, ha sokaknak érthetően nem tetszik is, a békés átalakulás természetes velejárója volt. Nem várható el a világ egyetlen hatalmi elitjétől sem, hogy hatalmának akár csak részéről is, önzetlenül lemondjon a társadalom javára.

A nyugati mintához igazításban főleg azokon a földrajzi és ágazati területeken, vett ki oroszánrészt a poszt szocialista gazdasági elit, ahol nem a Gyilasz-féle új osztály (tulajdonosi kockázat nélkül részesedni a tőke hasznából) rendszerének prolongációja volt ígéretesebb.

A térség zilált civil társadalmainak önszerveződése megtorpant, közvetlenül és közvetve anyagi okokból. Közvetve azért, mert az önkizsákmányoló életmód nem hagy időt és energiát a polgároknak. Hiányoznak a biztos egzisztenciájúként szabad, független közösségépítők.

Módszertani hibát vét az a kutató, aki a modern, politológiai elméleteket próbálja meg inadekvát körülmények között is alkalmazni. Térségünk társadalmainak megértéséhez a mai gazdag nyugati társadalmakra szabott elméleteknél többet segítenek az archaikusabb, racionális döntés helyett érzelmi kötődésre alapozottak, némi adaptálással.

Hasznosak lehetnek az elemzések a diktatúra utáni országok demokratizálódásának vizsgálatáról, amelyek egybevetik Brazíliát, Uruguayt, Spanyolországot Lengyel- és Magyarországgal. Túl sokat mégsem érdemes várni ezektől: A jobbos, katonai diktatúrák működő kapitalista körülmények között egzisztáltak, míg a létező szocializmusok balos frazeológiával, utópisztikus közgazdasági viszonyok között. Ez utóbbiak sokkal hatékonyabban nevelték az uralmuk alá került társadalmakat, elbizonytalanítva az identitástudatot. A két diktatúra megkülönböztetésének elmulasztása csak tompíthatja az angolszász, homogén, jóléti társadalmakra kidolgozott elméletek hatékonyságát. A bolsevik típusú társadalmakban a kommunista pártok ideológiája arra szolgál, hogy leplezze az uralkodók és alávetettek közti alapvető érdekkonfliktust, és igazolja az elit és tömeg közti monolitikus egység politikai mítoszáét.

Martin Lipset, illetve Stein Rokkan nevével fémjelzett törésvonal elmélet a kelet-európai posztkommunista államok realitása. Jellemzően kulturális politizálás rontja a politikai rendszer problémamegoldó képességét. Morális kérdések prioritást élveznek a pragmatikus, konkrét elintézendő dolgok előtt. Igaz a társadalmat sürgetni meddő vállalkozás. Több évszázados hagyomány a térségben a népeket és pártjaikat ostromozni, amiért „fejletlenek”, de a változás csak adekvát és igen lassú lehet.

Rokkan ismert elmélete szerint a '20-as évek után, a választójog kiterjesztésével, stabil pártrendszer alakult ki, amely területi és kulturális törésvonalakra alapozódott. Ennek előzménye Max Weber sorsközösség fogalma, amelyet a szociális, kulturális, gazdasági identitás határoz meg. A norvég kutató szerint virulens

képviseleti demokrácia elképzelhetetlen jól beágyazott, stabil társadalmi bázisú pártrendszer nélkül. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha tartós törésvonalakhoz kötődnek e pártok.

A Michigan-féle szocializációs modell szerint a pártorientáció korán, gyermekkorban kialakul. Akár 10 évesen laza elkötelezettséget kap, amelyet ekkor a szülők iránti lojalitás határoz meg. Ahol a nukleáris családból nem olyan korán szakad ki a fiatal, mint angolszász területen, ahol korábban a generációs ellentétek nem váltak központi konfliktussá: tovább és jobban érvényesülhet az összefüggés.

Mivel az egypártrendszerben nem mindenki tartozott oda, ahová egyébként származása szerint kötődött volna, az aktuális szociológiai jellemzőkkel folytatott vizsgálatok szükségszerűen torzítóak kell legyenek. Ismerve valakinek az iskolai végzettségét, foglalkozását, korát, jövedelmi viszonyát, korántsem tudunk eleget a várható pártpreferenciájáról. A soha-sehol-senkiének hagyományának elkoptáig e kérdésre érdemesebb mélyinterjúval keresni a választ. Bizonyára sokaknak van olyan személyes emlénye, hogy a környezetében ellentétet tapasztal valakinek a státusa, valamint az ehhez rendelendő nézetei között. Ilyen esetben eloszolhat a meglepetés, ha a szülők és nagyszülők által átörökölt hagyományra, élményre fény derül. A pártidentitás fontossága még az USA-ban is megelőzi az olyan klasszikus indikátorokat, mint társadalmi státus, kor, képzettség, vagy a politikai elégedettség és hatékonyság.

Figyelemre méltó a választói magatartás történelmi távlatú állandósága: a jelentős népmozgalom, háború ellenére kimutatható valamelyes kontinuitás 1922 (!) és napjaink között a budai, dél- és észak-pesti választókerületekben született eredményeknél.

Simon János 1997-es tanulmányában korai, illetve harmonikus pluralizmusoknak nevezi azokat a közép-európai politikai rendszereket, ahol a rendszerellenzékét felkészülten, választásokra éretten érte az átmenet, míg a későn pluralizálódók csoportjába helyezi azokat az országokat, ahol a létrejött új pártok az első, vagy rendszeralapító választásig nem erősödtek meg még annyira, nem váltak elég vonzóvá a választók számára ahhoz, hogy győzhessenek.

Abban, hogy a cárizmusból totális rendszerbe került három szláv állam parlamentarizmusa, a többi országhoz képest, nehezebben

kap erőre, ugyanez érződik. A pluralizmus feltételül szolgáló önszerveződő erő, civil társadalom léte, vagy fejlettsége e csoportból leginkább Oroszország esetében érhető tetten, s a legkevésbé Belarusznál.

Jelentős irodalma van az átalakulás sikerességében játszott szerepének a civil szerveződésnek. Ennek különféle válfajai lehetnek: a magyar gazdasági, polgárosodási lehetőségek, vagy a lengyel kollektív cselekvés, a társadalmi tudatosság. Nem jelentéktelen, ezek a térség valamikori két sikeres, állam- és birodalomalkotó nemzete. E hagyományból származó erőtartalék hosszabb távon stabilitást, magabiztosságot adó tényezővé válhat.

A civil társadalom léte és ereje volt a rendszerváltás lehetősége. Arisztotelész óta a társadalom stabilitásához és állandó megújuló-képességéhez autonóm egzisztenciák, szellemileg és lehetőség szerint anyagilag független, művelt középréteg kell. A kommunista pártok lassú eróziójával párhuzamosan a második társadalmak térnyerését, valamint e kettő kölcsönhatásának jelentőségét nem mérte fel a nyugati kutatás, irodalom. Ezért lepődtek meg annyira 1989-ben.

(A következő számban folytatjuk.)

GYULAI GYÖRGY

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XI, Nos. 7–8., August 2002, Budapest

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: György Granasztói.

New Hungarian Comedy: Balzac, Fitzgerald, Móricz. Editorial by Gyula Kodolányi.

FERENC KULIN, literary historian, former Adviser to the President, Budapest. *An Irregular Review.* An ambitious critical essay on József Debreczeni's recent monograph, *Viktor Orbán*, where the political education, the milestones of the development as well as the potentialities of the former Prime Minister are outlined.

ERNŐ TAXNER-TÓTH, Professor of Literature, University of Debrecen, former Deputy State Secretary for Culture. *Timely Lessons of a Memoir – a Reader's Journal.* Reviewing the Hungarian edition of *Memoirs of an Original Sinner*, the subtle historical approach of John Lukács is praised, and the remarkable intellectual traits that follow from an adult life mostly lived in America.

GÁBOR ERDŐDY, historian, former Ambassador to the German Republic, Budapest. *Subjugation or National Self-Defence.* On Lajos Kossuth's 200th anniversary, the fatal dilemma of Autumn 1848 is presented. Austria broke its promise and offered unacceptable terms to the Hungarian Revolution. In a favourable European situation, Kossuth chose to defend Hungarian sovereignty.

GÁBOR G. FODOR, historian of ideas, Budapest. *„Political Secession” – The „Politics of Withdrawal”* A discussion of the organicist political sociology of Károly Méray-Horváth (1859–1938) and its intellectual environment.

BÁLINT TÖRÖK, journalist, Budapest. *The Italian Mission.* The Hungarian Independence Movement, a secret resistance organization directed from Admiral Horthy's circle, sent two envoys to

Italy in order to make contact with the American military leadership in early December, 1944. The failed mission is reported here on the basis of the testimony given to the American authorities and other records.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist. *What Is Really Damaging to Health*. Piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

ILDIKÓ VÁRNAGY, sculptor, Budapest. *The Woman Professor*. Essay on the relationship of professor mother and artist daughter, told in the first person with keen observation, self analysis and love.

MARGIT ÁCS, novelist and essayist. *The Alchemy of a Writer*. An examination of the method of Anna Jókai in *Napok* (Days, 1972), a novel in which she managed to give a truthful view of society and managed to get published at the same time.

GÁBOR CZAKÓ. *Humour, Its Two Sides*. An essay in which a writer tells his practical esthetics and his insights honed by experience.

1% Metaphysics. In our regular column, this time György Szabados publishes the second part of the passage he selected from Mircea Eliade's *The Sacred and Profane*.

Books and Events

ALADÁR LÁSZLÓFFY. *The Davies Saga*. A review of the Hungarian edition of Norman Davies' history of Europe (*Európa története*, Osiris, Budapest, 2002).

GÁSPÁR NAGY. *A Real Monument for Bookpeople*. Sándor Püski and his wife Ilona, great small publishers for six decades of their life of vicissitudes, and still active, published a memoir (Sándor Püski. *Könyves sors – magyar sors*, Püski, 2002).

PÁL MOLNÁR. *We Paid for Everyone*. Review of *The Freedom of the Occupiers*, a book on Hungary's post-war tribulations (Földes Margit, *A megszállók szabadsága*, Kairosz, Budapest, 2002).

GÖRGY BEKE. *Border Offence*. Miklós Hornyik's new collection of essays presents a wide picture of minority existence for Hungarians in Serbia in the last half century (*Határsértés*, Ister, 2002).

ÉVA PETRŐCZI. *Sensuality and Temperament*. On the art of the woman painter Piroska Márton Futásfalvi (1899–1966), on the occasion of her recent retrospective at the Ernst Múzeum in Budapest.

ANTALL NÉMETH. *A Forgotten Decade*. Observations about the exhibition under the same title, at the Ernst Múzeum, and about the variety of Hungarian art in the 1940's.

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Vienna Gasometer*. The old gas tank of the city of Vienna has been turned into a modern complex including apartments, businesses and places of entertainment, our architecture columnist writes.

KLÁRA TÓTH. *Traces in the Heart*. Our film columnist writes about György Detre's *Felhő a Gangesz felett*, a new Hungarian art movie (*Cloud Over the Ganges*).

KATALIN METZ. *Bumpkins and Finesse*. Our theatre critic saw the Romanian director Catalina Buzoianu's rendering of Pirandello (Ark Theatre, Budapest), and summer festivals at Kisvárdá and Pécs.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *What Answers Do the Elections Give?* Our column on domestic affairs examines the recent Hungarian parliamentary elections for the second time.

GYÖRGY GYULAI. *Parliamentary Elections in East Central Europe*. First part of a survey of the elections of the democratic transition in the region.

In the present issue we publish reproductions of the paintings of Piroska Márton Futásfalvi, and works by other artists of the 1940's.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ÁCS MARGIT (1941, Budapest): író. A Kortárs szerkesztője. Szépprózát, könyvkritikákat, tanulmányokat ír. Füst Milán-díj (1989), József Attila-díj (1991), Kölcsey-díj (1999), Arany János-díj (2000), az Év Könyve-díj (2001). F. m.: *Csak víz és levegő* (novellák, 1977), *Beavatás* (kisregény, 1979), *Kard, korbács, alamizsna* (elbeszélések, 1983), *A gyanútlan utazó. Az esély* (kisregények, 1989), *A hely hívása* (kritikák, 2000).

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbienálnél nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar-tanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

ERDŐDY GÁBOR (1951, Budapest): történész, diplomata. A történettudományok kandidátusa. 1992–1996: bonni nagykövet. F. m.: *A magyar kormányzat európai látóköre*

1848-ban, Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye, A 19. századi német liberalizmus.

G. FODOR GÁBOR (1975) az ELTE AJK Politikatudományi Intézetének ösztöndíjas Ph. D. hallgatója, fő kutatási területe a modern magyar politikai gondolkodás története, illetve a modern politikai filozófia etikai és ismeretelméleti dilemmáinak kutatása.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GYULAI GYÖRGY (1965, Budapest): a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanult. Agrárgazdasági és szociológiai kutatásokat végzett Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában.

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984, 1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (összeűjtött versek, 2002). József Attila-díj 2002.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építész mérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof. emeritus cím.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–80: a *Mozgó Világ* munkatársa, 1981–83: főszerkesztője. 1990–1998: országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztek* (1987), *A tét* (1994).

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a *Helikon*) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg

verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babeš-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MOLNÁR PÁL (1952, Gyöngyös): magyar-történelem szakos tanár (Eger, 1977), újságíró (Nógrád, Népszava, Magyar Nemzet). A Heti Válasz főmunkatársa (2001). F. m.: *Innen az Óperencián* (1998), *Ütközet az ezredvégen* (1999, szerk.), *Európai demokraták* (2001, szerk.), *Európai ezredkezdet* (2002), *Dunaferr, balsikertörténet* (2002).

NAGY GÁSPÁR (1949, Bérbaltavár) költő, 1988-tól a *Hitel* szerkesztője. József Attila-díjas (1990) és Kossuth-díjas (2000). F. m. *Szabadrabok* (egybegyűjtött versek 1968–1998, 1999).

NÉMETH ANTAL (1971): művészettörténész., a Start Galéria munkatársa.

PETRŐCZI ÉVA (1951, Pécs): író, költő, irodalomtörténész. Kutatási területe: a magyar és angol puritán szerzők. 1989–1995 a *Reformátusok Lapja* főmunkatársa. 1994–a Károli Gáspár Református Egyetem tanára, 1995–1999 az Angol Intézet helyettes vezetője. F. m.: *Heléna bálja* (1979), *Legenda, változatlan* (2001), *Fél-szentek és fél-poéták* (tanulmányok, 2002)

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935, Budapest): irodalomtörténész, egyetemi tanár. Főbb művei: *Dickens világa* (1972), *Tamási Aron* (1973), *Thackeray világa* (1978), *A Brontë nővérek világa* (1984), *Ábrándok és tettek kora* (1988), *Kölcsey és Vörösmarty kora és szelleme* (1996).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számtalan újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy- emlékéremmel tüntették ki. 2001-ben jelent meg Esterházy Alízzal közösen szerkesztett *Esterházy János Emlékkönyv*.

VÁRNAGY ILDIKÓ (Budapest): szobrász. 1968 óta mutatja be műveit egyéni kiállításokon. Munkácsy Mihály-díj: 1991, az ankarai Ázsia–Európa biennále díja: 1992.

MAGYAR NÉZŐ

Közelítsünk hát a várt időkhöz, és kezdjük el a magyar csillagból is e világnak színét nézni. Menjünk fel az emberi emlékezeten a nemzeteknek eredetek felé. Lássuk, mit csináltak indulataink, okoskodásaink a földnek golyó-bisán, melyen pezsegünk.

(Bessenyei György: *A magyar néző*, 1779)

A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány és a Kortárs Kiadó évente hat kötettel jelentkező új sorozata a nemzeti gondolkodásról ad áttekintést úgy, ahogyan az egyes elmélkedők, politikusok és szépírók a magyarságot gondoljaival, feladataival és sorsával együtt látták.

A sorozat megjelent kötetei

A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868. Vál., szerk., bev. Schlett István (Magyar Néző). 212 o., 1600 Ft

Mikszáth Kálmán: *Fény- és árnyképek.* Vál., szerk., bev. Alexa Károly. 184 o., 1600 Ft

Illyés Gyula: *Az író hűsége.* Vál., szerk., bev. Domokos Mátyás. 288 o., 1800 Ft

Szabó Zoltán: *A magyarság Európában, Európa a Magyarságban.* Vál., szerk., bev. András Sándor. 240 o., 1600 Ft

Az idén megjelenő további kötetek

Németh László. Vál., szerk., bev. Monostori Imre

Zrínyi Miklós. Vál., szerk., bev. Kovács Sándor Iván

A sorozat kötetei kaphatóak a könyvesboltokban, illetve megrendelhetőek és megvásárolhatóak a Kortárs Könyvkiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Tel./fax: 343-60-82

e-mail: korkiado@axelero.hu

A KORTÁRS KIADÓ ÚJDONSÁGAI

- Czigány Lóránt: *Talpalatnyi senkiföldjén*. Esszék, tanulmányok (Phoenix Könyvek). 352 o., 2100 Ft
- Kálnay Adél: *Törött tükör*. Válogatott és új novellák. 280 o., keménytáblás, 1900 Ft
- Kodolányi Gyula: *Táncban a sötéttel*. Költemények 1971–2001. 256 o., 1942 Ft
- Nagy Pál: *Journal in time. Él(e)tem. II.* (Phoenix Könyvek). 320 o., ill., 2600 Ft
- Sneé Péter: *Project*. Regény. 176 o., 1700 Ft
- Szabó Zoltán: *A magyarság Európában, Európa a Magyarországon*. Vál., szerk., bev. András Sándor (Magyar Néző). 240 o., 1600 Ft
- Szepesi Attila: *Képmutogató*. Arcimboldo-sonettek. Ill. Gerzson Pál. 264 o., 2500 Ft
- Szörényi László: *Philologica Hungarolatina*. Tanulmányok. 210 o., 2100 Ft
- Zalán Tibor: *Papírváros, egy lassúdad regény, kettő, eltévedve*. 296 o., keménytáblás, 2200 Ft

A könyvek megrendelhetőek, illetve megvásárolhatóak a Kortárs Kiadónál.

1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 343 60 82
e-mail: korkiado@axelero.hu

A POLGÁRI ÖSSZEFOGÁS HETILAPJA

**FIZESSEN ELŐ
A HETI VÁLASZRA!**

20% kedvezmény

MEGREDELHETŐ:

1062 Budapest, Andrássy út 125.

Telefon: 06-1-461-1407 • Fax: 06-1-461-1462

e-mail: megrendeles@hetivalasz.hu • www.hetivalasz.hu

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:

TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., könyvbolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

EGEDY GERGELY
**KONZERVATIVIZMUS
AZ
EZREDFORDULÓN**

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

Ára: 2200 Ft, a szerkesztőségben 1600 Ft

Ennek az érzelmi alapú, ám nagyon is gyakorlati rendeltetésű nemzeti egységnek az elmélyülése és kiterjedése nélkül semmi esélyünk nincs arra, hogy a hamarosan elkövetkező Nagy Integrációban meg tudjuk teremteni a haszonelvű globalizációs hatásoknak és a közösségek értékvédő, értéktremtő igyekezetének dinamikus egyensúlyát. Márpedig az egység létrejöttének örvendetes ténye nem kínálja egyszerűsmind fennmaradásának biztosítékát. Két irányból tűnnek fel azok a veszélyek, amelyek a létét fenyegetik. A nagyobb kockázatot az anakronizmus kísértése jelenti. Túlságosan telített a múlttal ez a nemzeti érzület ahhoz, hogy az új ingerek folytonos áramlása nélkül korszerű tudjon maradni. Ha nincs aki, vagy ami a jelenben elrejtett „taposóaknákra”, vagy a közeli jövő – az uniós csatlakozás! – csapdáira naponta figyelmeztesse, hajlamos arra, hogy a bukott rendszer bűnein háborogva gerjessze önmagát, miközben a jog oltalmát élvező bűnösök újra eladják az országot a fejünk fölül. A szatócsra figyelünk, nem a pultra. Az eladót vizsgáljuk, nem az ügyletet. Amíg pedig a személyekre összpontosul a figyelem az akciók helyett, az értelmes cselekvésre is képes nemzeti buzgalom ismét haragtól, gyűlölettől feszülő ólmos tehetetlenségérezéssé zsugorodik.

KULIN FERENC

